

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI

**1989 SONRASI YAŞANAN EKONOMİK KRİZLERDE KAYIT DIŞI EKONOMİ:
TÜRKİYE DEĞERLENDİRMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan

Ümit AKARSU

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Murat AYDIN

Çanakkale – 2015

TAAHHÜTNAME

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “1989 Sonrası Yaşanan Ekonomik Krizlerde Kayıt Dışı Ekonomi: Türkiye Değerlendirmesi” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

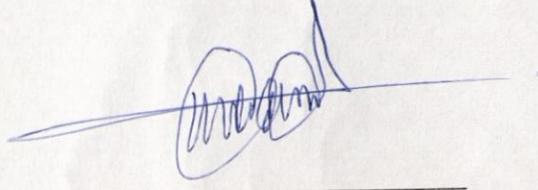
18/07/2015

Ümit AKARSU

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

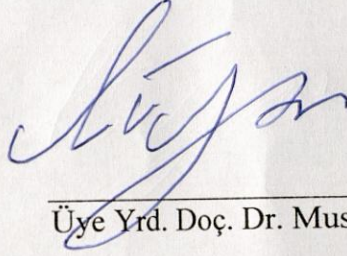
**Ümit AKARSU'ya ait 1989 Sonrası Yaşanan Ekonomik Krizlerde Kayıt Dışı Ekonomi:
Türkiye Değerlendirmesi** adlı çalışma, jürimiz tarafından Maliye Anabilim Dalı,
YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Üye Doç. Dr. Murat AYDIN
(Danışman)

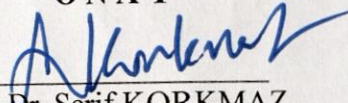
Üye Yrd. Doç. Dr. Timur TÜRGAY

Üye Yrd. Doç. Dr. Musa GÖK

Tez No : 10081656
Tez Savunma Tarihi : 09.07.2015

ONAY

Doç. Dr. Şerif KORKMAZ
Enstitü Müdürü
12.12.2015

1989 SONRASI YAŞANAN EKONOMİK KRİZLERDE KAYIT DIŞI EKONOMİ: TÜRKİYE DEĞERLENDİRMESİ

ÖZET

1970’li yılların başında, gelişmiş ülkelerde dikkat çekmeye başlayan kayıt dışı ekonomi Türkiye’de 1990’lı yıllarda ön plana çıkmıştır. Kayıt dışı ekonomiyi ise ön plana çıkaran birçok (gelir kaybı, adaletsizlik, gibi) gelişme olup, bunlardan birisi de ekonomik krizlerdir. Ekonomik krizlerin yapısı, yaşanan krizlerde hükümetlerin almış ve uygulamış oldukları yanlış kararlar gibi birçok faktör kayıt dışını etkilerken, kayıt dışı ekonominin de uzun vadede ekonomik krizleri etkileyebileceği ortaya çıkmıştır.

Bu nedenle bu tezin amacı, yapılan literatür taraması kapsamında kayıt dışı ekonomi ile ekonomik kriz arasındaki bu karşılıklı ilişkiyi ortaya koymak olmuş, bunun içinde ekonomik krizlerde, krizlerin türleri, ülkelerin içinde buldukları yapısal durumları da dikkate alınarak, kayıt dışı ekonomi incelenmiştir. İnceleme sonucunda iki sektörlü dinamik genel denge modeline göre 1998 Rusya krizi hariç diğer krizlerde kayıt dışı ekonominin artmadığı, Multiple Indicators Multiple Causes (MIMIC) yöntemine göre Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Rusya’da, parasal yönetime göre ise Meksika’da kriz yıllarında kayıt dışı ekonominin arttığı tespit edilmiştir. Türkiye’de ise 1989’dan sonra meydana gelen ekonomik krizlerde bazı yöntemlere göre kayıt dışı ekonominin arttığı (ya da azaldığı) tespit edilmiştir. Bu da bize ekonomik krizlerde kayıt dışı ekonominin bazı hesaplama yöntemlere göre arttığı, her hesaplama yönteminin her krize verdiği tepkinin farklı olduğu sonucunu vermiştir. Bu nedenle çalışmada, gelecekte yaşanılacak olası krizlerde (normal dönemlere ilişkin çözümler de dâhil) kayıt dışı ekonominin önlenmesi adına ne yapılabileceği, nasıl yapılabileceği ve neden yapılması gerektiği ortaya konulmuştur. Ayrıca olağan dönemler içinde kalıcı çözüm önerilerinde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kayıt Dışı Ekonomi, Ekonomik Kriz, MIMIC, Vergi İncelemeleri Yöntemi, Türkiye

THE INFORMAL ECONOMY AFTER THE 1989 ECONOMIC CRISIS: THE CASE OF TURKEY

ABSTRACT

Informal economy started to draw attention in developed countries in the early 1970's and emerged in Turkey in the 1990's. There are many developments causing informal economy to emerge (like income loss, unfairness); and one is economic crises. Many factors like nature of economic crises and wrong decisions by governments during crises affect informal economy, but it is found informal economy may affect economic crises in the long run.

Therefore, this thesis aims to reveal this mutual relationship between informal economy and economic crisis under the literature scan; and hence, informal economy is studied considering types of crises and structure of countries during economic crises. In conclusion, by the two-sector dynamic general equilibrium model, it is found informal economy did not increase during crises other than the Russian crisis in 1998; and by the MIMIC technique, in the USA and Russia, and by the monetary technique, in Mexico, informal economy increased during crisis years. It is found, in Turkey, during the economic crises occurring after 1989, by certain techniques, informal economy increased (or decreased). This provides the result that informal economy increases by certain techniques during economic crises and the reaction of each calculation technique to each crisis is different. Therefore, in the study, things to do to prevent informal economy during possible crises in the future (including solutions for normal periods), and how and why to do them are presented. Furthermore, permanent solution suggestions for normal periods are offered.

Keywords: Informal Economy, Economic Crisis, MIMIC, Tax Reviews Technique, Turkey

ÖNSÖZ

Yapılan birçok çalışmada, yaşanan ekonomik krizlerde kayıt dışı ekonominin arttığı ifade edilmektedir. Ancak ekonomik krizlerde kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin nasıl ortaya çıktığı, ne kadar olduğu gibi birçok konu ya çok az değerlendirmeye tabi tutulmuş ya da hiç değerlendirmeye konulmamıştır. Bu nedenle bu çalışmada genelde seçilmiş bazı ülkelerde daha özeldir ise Türkiye’de (özellikle 1989 sonrası) yaşanan ekonomik krizlerde kayıt dışı ekonomiye değinilerek, krizlerde kayıt dışı ekonomiye yol açan nedenler ve boyutları, seçilen ülkeler ile karşılaştırılarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada yardımcı olup, katkılarını esirgemeyen ve çalışma fırsatı bulduğum danışmanım Doç. Dr. Murat AYDIN hocama sabır ve emekleri için teşekkür ederim. Ayrıca değerlendirmeleri ve tavsiyeleri için Yrd. Doç. Dr. Timur TÜRGAY hocama teşekkürü borç bilirim.

Her durumda beni destekleyen başta annem olmak üzere, ablama ve beni destekleyen arkadaşlarıma ayrıca teşekkür ederim.

Ümit AKARSU

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR.....	ix
TABLO LİSTESİ.....	x
GRAFİK LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK KRİZ VE KAYIT DIŞI EKONOMİ İLE İLGİLİ KAVRAM ÇERÇEVESİ VE KURAMLAR

1.1. Ekonomik Kriz Kavramı ve Özellikleri.....	3
1.1.1. Krizin Tanımı.....	3
1.1.2. Kriz Modelleri.....	4
1.1.2.1. Birinci Nesil Kriz Modelleri.....	4
1.1.2.2. İkinci Nesil Kriz Modelleri.....	5
1.1.2.3. Üçüncü Nesil Kriz Modelleri.....	6
1.1.3. Ekonomik Kriz.....	7
1.1.3.1. Ekonomik Krizin Tanımı ve Özellikleri.....	7
1.1.3.2. Ekonomik Krizlerin Nedenleri.....	8
1.1.3.3. Ekonomik Krizlerin Göstergeleri.....	9
1.1.3.4. Ekonomik Krizlerin Sınıflandırılması.....	13
1.1.3.4.1. Reel Sektör Krizleri.....	13
1.1.3.4.2. Finansal Krizler.....	13
1.1.3.4.2.1. Bankacılık Krizleri.....	14
1.1.3.4.2.2. Para Krizleri.....	14

1.1.3.4.2.3. Dış Borç Krizleri	15
1.2. Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı ve Özellikleri	16
1.2.1. Kayıt Dışı Ekonominin Tanımı.....	16
1.2.2. Kayıt Dışı Ekonominin Sınıflandırılması	18
1.2.2.1. Beyan Dışı Ekonomi	19
1.2.2.2. Enformel Ekonomi	19
1.2.2.3. Yasa Dışı Ekonomi	20
1.2.3. Kayıt Dışı Ekonominin Ortaya Çıkma Nedenleri.....	21
1.2.3.1. Ekonomik ve Mali Nedenler	22
1.2.3.2. İdari ve Siyasal Nedenler	24
1.2.3.3. Psikolojik ve Sosyal Nedenler	25
1.2.4. Kayıt Dışı Ekonomiye Ölçmede Kullanılan Yöntemler.....	25
1.2.4.1. Doğrudan Yaklaşım	26
1.2.4.2. Dolaylı Yaklaşım	26
1.2.4.2.1. Parasal Yaklaşım	27
1.2.4.2.2. GSMH Yaklaşımı	28
1.2.4.2.3. İstihdam Yaklaşımı.....	28
1.2.4.2.4. Fiziksel Girdi Yaklaşımı.....	29
1.2.4.3. Model Yaklaşımı	29
1.2.5. Kayıt Dışı Ekonominin Sonuçları.....	30
1.2.5.1. Kayıt Dışı Ekonominin Olumlu Sonuçları.....	30
1.2.5.2. Kayıt Dışı Ekonominin Olumsuz Sonuçları.....	31
1.3. Ekonomik Kriz ve Kayıt Dışı Ekonomi Arasındaki İlişki	32

İKİNCİ BÖLÜM

1989 SONRASI KRİZ YAŞAMIŞ BAZI ÜLKELERDE ORTAYA ÇIKAN KAYIT DIŞI EKONOMİ

2.1. 1994 Meksika Ekonomik Krizi ve Kayıt Dışı Ekonomi.....	39
2.1.1. 1994 Meksika Ekonomik Krizinin Nedenleri ve Sonuçları	39
2.1.1.1. 1994 Meksika Ekonomik Krizinin Ortaya Çıkma Sebepleri	41
2.1.1.2. 1994 Meksika Ekonomik Krizinin Etkileri	42
2.1.2. 1994 Meksika Ekonomik Krizinde Ortaya Çıkan Kayıt Dışı Ekonomi	43
2.2. 1997 Doğu Asya Ekonomik Krizi ve Kayıt Dışı Ekonomi.....	47
2.2.1. 1997 Doğu Asya Ekonomik Krizinin Nedenleri ve Sonuçları.....	47
2.2.1.1. 1997 Doğu Asya Ekonomik Krizinin Ortaya Çıkma Sebepleri	48
2.2.1.2. 1997 Doğu Asya Ekonomik Krizinin Etkileri.....	50
2.2.2. 1997 Doğu Asya Ekonomik Krizinde Ortaya Çıkan Kayıt Dışı Ekonomi	51
2.3. 1998 Rusya Ekonomik Krizi ve Kayıt Dışı Ekonomi	54
2.3.1. 1998 Rusya Ekonomik Krizinin Nedenleri ve Sonuçları.....	55
2.3.1.1. 1998 Rusya Ekonomik Krizinin Ortaya Çıkma Sebepleri	56
2.3.1.2. 1998 Rusya Ekonomik Krizinin Etkileri.....	57
2.3.2. 1998 Rusya Ekonomik Krizinde Ortaya Çıkan Kayıt Dışı Ekonomi	58
2.4. 2007-2008 Küresel Ekonomik Kriz ve Kayıt Dışı Ekonomi.....	62
2.4.1. 2007-2008 Küresel Ekonomik Krizinin Nedenleri ve Sonuçları.....	62
2.4.1.1. 2007-2008 Küresel Ekonomik Krizin Ortaya Çıkma Sebepleri	63
2.4.1.2. 2007-2008 Küresel Ekonomik Krizinin Etkileri	65
2.4.2. 2007-2008 Küresel Ekonomik Krizinde Ortaya Çıkan Kayıt Dışı Ekonomi ..	66
2.5. 1989'dan Sonra Yaşanan Ekonomik Krizlerde Ele Alınan Ülkeler Açısından Meydana Gelen Kayıt Dışı Ekonominin Değerlendirilmesi.....	68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1989 SONRASI TÜRKİYE'DE YAŞANAN EKONOMİK KRİZLERDE ORTAYA ÇIKAN KAYIT DIŞI EKONOMİ

3.1. 1989 Yılı Öncesi Yaşanan Ekonomik Krizler ve Kayıt Dışı Ekonomi.....	71
3.2. 1989'dan Sonra Yaşanan Ekonomik Krizler ve Kayıt Dışı Ekonomi.....	74
3.2.1. 5 Nisan 1994 Ekonomik Krizi ve Kayıt Dışı Ekonomi	75
3.2.1.1. 5 Nisan Ekonomik Krizinin Nedenleri ve Sonuçları.....	75
3.2.1.1.1. 5 Nisan 1994 Ekonomik Krizinin Ortaya Çıkma Nedenleri.....	76
3.2.1.1.2. 5 Nisan 1994 Ekonomik Krizinin Etkileri	77
3.2.1.2. 5 Nisan 1994 Ekonomik Krizinde Ortaya Çıkan Kayıt Dışı Ekonomi ...	78
3.2.2. 1998-1999 Ekonomik Krizi ve Kayıt Dışı Ekonomi	81
3.2.2.1. 1998-1999 Ekonomik Krizinin Nedenleri ve Sonuçları.....	81
3.2.2.1.1. 1998-1999 Ekonomik Krizinin Ortaya Çıkma Sebepleri	82
3.2.2.1.2. 1998-1999 Ekonomik Krizinin Etkileri	83
3.2.2.2. 1998-1999 Ekonomik Krizinde Ortaya Çıkan Kayıt Dışı Ekonomi	84
3.2.3. Kasım 2000-Şubat 2001 Krizleri ve Kayıt Dışı Ekonomi	88
3.2.3.1. Kasım 2000-Şubat 2001 Krizlerinin Nedenleri ve Sonuçları	88
3.2.3.1.1. Kasım 2000-Şubat 2001 Krizlerinin Ortaya Çıkma Sebepleri	89
3.2.3.1.2. Kasım 2000-Şubat 2001 Krizlerinin Etkileri.....	91
3.2.3.2. Kasım 2000-Şubat 2001 Krizlerinde Ortaya Çıkan Kayıt Dışı Ekonomi.....	92
3.2.4. 2008-2009 Küresel Ekonomik Kriz ve Kayıt Dışı Ekonomi	95
3.2.4.1. 2008-2009 Küresel Ekonomik Krizinin Nedenleri ve Sonuçları	96
3.2.4.1.1. 2008-2009 Küresel Ekonomik Krizinin Ortaya Çıkma Sebepleri ...	96
3.2.4.1.2. 2008-2009 Küresel Ekonomik Krizinin Türkiye'ye Etkileri.....	97

3.2.4.2. 2008-2009 Küresel Ekonomik Krizinde Ortaya Çıkan Kayıt Dışı Ekonomi.....	98
3.3. 1989'dan Sonra Yaşanan Ekonomik Krizler Bağlamında Ele Alınan Ülkeler ile Türkiye Arasında Kayıt Dışı Ekonominin Karşılaştırılması.....	102
SONUÇ.....	109
KAYNAKÇA	113

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
Ed.	: Editör
FED	: ABD Merkez Bankası
GSMH	: Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
IMF	: International Monetary Fund
İMKB	: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
KDV	: Katma Değer Vergisi
MIMIC	: Multiple Indicators Multiple Causes
No	: Number
OECD	: Organization for Economic Cooperation and Development
ÖTV	: Özel Tüketim Vergisi
p.	: Page
s.	: Sayfa
SSK	: Sosyal Sigortalar Kurumu
TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TL	: Türk Lirası
TÜFE	: Tüketici Fiyatları Endeksi
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
ÜFE	: Üretici Fiyat Endeksi
Vb.	: Ve Benzeri
Vol.	: Volume

TABLO LİSTESİ

Tablo 1.1: Ekonomik Krizlerin Göstergeleri.....	10
Tablo 1.2: Finansal Kriz Türlerine Göre Krizin Göstergeleri	11
Tablo 1.3: Kayıt Dışı Ekonomik Faaliyetlerin Sınıflandırması	19
Tablo 1.4: Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri	22
Tablo 2.1: 1988-1994 Yılları Arası Meksika’da Temel Ekonomik Göstergeler.....	40
Tablo 2.2: Doğu Asya Krizi Öncesi Asya’nın Beş Ülkesinde Ekonomik Göstergeler....	47
Tablo 2.3: Asya’nın Beş Ülkesinde Enflasyonun Gelişimi (1994-2000).....	52
Tablo 2.4: 1996-2005 Yılları Arasında Kayıt Dışı Sektörün Yapısı.....	53
Tablo 2.5: 1993-1998 Yılları Arası Rusya’da Temel Ekonomik Göstergeler	55
Tablo 2.6: Rusya’da Enflasyon, İşsizlik Oranları ve Kişi Başına Düşen Gelir Miktarı (1990-2000).....	59
Tablo 2.7: Rusya Federasyonu’nda İki Farklı Çalışmaya Göre Kayıt Dışı Ekonominin Boyutu (1990-2002)	60
Tablo 2.8: 2000-2008 Yılları Arası ABD’de Temel Ekonomik Göstergeler	63
Tablo 2.9: 1989-2009 Yılları Arasında Yaşanan Ekonomik Krizlerde Kriz Ülkelerindeki Kayıt Dışı Ekonominin Boyutu.....	69
Tablo 3.1: 1988-1995 Yılları Arası Türkiye’de Temel Ekonomik Göstergeler.....	75
Tablo 3.2: Farklı Hesap Yöntemlerine Göre Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları (1989-1995).....	80
Tablo 3.3: 1995-1999 Yılları Arası Türkiye’de Temel Ekonomik Göstergeler.....	82
Tablo 3.4: Farklı Hesap Yöntemlerine Göre Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları (1995-1999).....	87
Tablo 3.5: Farklı Hesap Yöntemlerine Göre Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları (1999-2002).....	94
Tablo 3.6: 2002-2013 Yılları Arası Türkiye’de Temel Ekonomik Göstergeler.....	96

Tablo 3.7: Farklı Hesap Yöntemlerine Göre Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları (2003-2009).....	101
Tablo 3.8: Türkiye’de 1989-2009 Yılları Arası Vergi İncelemeleri, MIMIC ve Basit Parasal Oran Yaklaşımına Göre Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları.....	104
Tablo 3.9: 1989’dan Sonra Türkiye’de ve Seçilmiş Bazı Ülkelerde Yaşanan Ekonomik Krizlerde Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri ve Boyutları.....	107

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 2.1: Meksika’da Reel GSYH Cinsinden Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları (1970-2006).....	44
Grafik 2.2: Meksika’da 1993-2002 Yılları Arasında GSYH ve Kayıt Dışı Sektör Üretimi	46
Grafik 2.3: Asya’nın Beş Ülkesinde Kriz Öncesi ve Sonrası Kayıt Dışı Ekonomi (1995-2000)	53
Grafik 2.4: İki Farklı Çalışmaya Göre ABD’de Kayıt Dışı Ekonominin Seyri (1999-2009)	67

GİRİŞ

Ekonomik krizler, küreselleşmenin hız kazanmasıyla birlikte 1980'li yılların başında, gelişmekte olan ülkeleri olumsuz yönde etkileyen bir olgu olmaya başlamıştır. 1990 sonrasında ise farklı ekonomilerde ortaya çıkan çeşitli ekonomik kriz türlerine rastlanılmaktadır. Yaşanılan krizler beraberinde sadece ekonomik değil, uzun vadede vergi gelirlerinin aşınmasından kaynaklı daha farklı bir takım problemlerin de oluşmasına zemin hazırlamıştır. Türkiye de yaşanan küreselleşme sürecinde birtakım ekonomik krizlere diğer gelişmekte olan ülkeler gibi maruz kalmıştır. Ancak bu süreçte 1989 yılı ve sonrası burada önemli bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü 1989 yılında alınan Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında 32 sayılı Karar ile sermaye üzerindeki kontrollerin tamamen kalkması ile finansal serbestleşmenin yolu açılmıştır. 1989 sonrası yaşanan ekonomik krizlerde krizlerin nedenleri farklı olsa bile sonuçları birçok açıdan benzer olmuştur. Benzer sonuçlardan birisi de ekonomik krizlerin kayıt dışı ekonomik faaliyetleri arttırabileceği düşüncesidir.

Kayıt dışı ekonomi, dünya ekonomileri için giderek büyük bir sorun hâline gelen devletin bilgisi dışında yürütülen, yasa dışı faaliyetleri kapsadığı gibi yasal faaliyetleri de kapsayabilen, hesaplanma yöntemlerinin çeşitliliği ve tanımlanmasında yaşanan zorluktan dolayı ekonomi içerisinde gerçek boyutunun tam olarak tespit edilemediği karmaşık bir durumdur. Literatürde ekonomik krizlerde kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin arttığı belirtilmektedir. Ekonomik krizlerin olumsuz etkisi ve krizlerde hükümetlerin vergi gelirlerini arttırmak için uyguladığı daraltıcı maliye politikaları vb. nedenlerle mükellefler kayıt dışı ekonomiye yönelmeyi daha mantıklı bulmaktadırlar.

Bu çalışma, öncelikle ekonomik krizlerle kayıt dışı ekonomi arasındaki ilişkiyi irdelemek için yazılmıştır. Ekonomik krizlerde kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin artıp artmadığı ve kayıt dışı ekonominin de ekonomik krizlere yol açıp açmayacağı teorik olarak yazın taraması yöntemi kullanılarak incelenmiş ve elde edilen veriler 1989 yılından sonra Türkiye'de ve dünyada yaşanan seçilmiş bazı ekonomik krizlere uyarlanmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde ekonomik kriz ve kayıt dışı ekonomi kavramları teorik olarak incelendikten sonra kayıt dışı ekonomi ile ekonomik kriz arasındaki karşılıklı ilişki belirtilmiştir. İkinci bölümde 1989 sonrası yaşanan 1994 Meksika, 1997 Doğu Asya, 1998 Rusya ve 2007-2008 küresel ekonomik krizinin nedenleri ve sonuçları belirtildikten sonra kriz ve kriz olmayan yıllarda kayıt dışı ekonominin nedenleri ve boyutları verildikten sonra

genel değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Çalışmanın son bölümünde ise 1989 sonrası Türkiye’de yaşanan 5 Nisan 1994 ekonomik krizi, 1998-1999 ekonomik krizi, Kasım 2000-Şubat 2001 krizleri ve 2008-2009 ekonomik krizlerinin nedenleri ve sonuçları üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu bölümde, Türkiye’de genel olarak kayıt dışı ekonominin yapısı verilip ekonomik kriz yıllarında yaşanan olumsuz gelişmeler, kayıt dışı ekonomiye yol açan hükümet politikaları ve işgücü piyasalarına yönelik olarak yapılan regülasyonlar belirtildikten sonra kayıt dışı ekonominin nedenleri detaylı bir şekilde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Sonuç kısmında ise 1989 sonrası seçilmiş ülkeler ve Türkiye’de yaşanan ekonomik krizlerdeki kayıt dışı ekonominin neden, boyut ve sonuçları karşılaştırılıp bu konuda yapılacak diğer çalışmalara yol gösterici mahiyette ışık tutulmaya çalışılmış, yapılan literatür çalışmalarından yararlanılarak gelecekte yaşanacak olası krizler için çözüm önerilerinde bulunulmuştur. Olağanüstü dönemlerin dışında olağan dönemler içinde kalıcı çözüm önerilerinde bulunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK KRİZ VE KAYIT DIŞI EKONOMİ İLE İLGİLİ KAVRAM ÇERÇEVESİ VE KURAMLAR

Ekonomik krizler ve kayıt dışı ekonomi kavramsal olarak farklı gözükse bile aralarında karşılıklı bir ilişki vardır. Kayıt dışı ekonomi, ekonomik krizlerin nedeni olduğu gibi ekonomik krizler de kayıt dışı faaliyetlerin artmasına sebebiyet vermektedir.

Tezin birinci bölümünde kayıt dışı ekonomi ile ekonomik kriz arasındaki bu durum incelenecektir. Bu amaçla ekonomik kriz ile kayıt dışı ekonomi arasındaki ilişkiyi daha iyi anlayabilmek adına ekonomik kriz ve kayıt dışı ekonomi kavramları verildikten sonra arasındaki ilişki çeşitli boyutlarla irdelenecektir.

1.1. Ekonomik Kriz Kavramı ve Özellikleri

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin en büyük sorunlarından birisi olan ekonomik krizler sadece bu ülkeleri değil, aynı zamanda gelişmiş ülkeleri de yakından ilgilendiren bir istikrarsızlık dönemini ifade etmektedir. Bu dönemi anlayabilmek için krizin teorik çerçevesi üzerinde durularak, kriz modelleri incelenecek, sonrasında ise ekonomik kriz kavramı ve özellikleri teorik açıdan ele alınarak ekonomik krizin göstergeleri, ekonomik krize sebep olan etmenler ve ekonomik krizlerin çeşitleri üzerinde durulacaktır.

1.1.1. Krizin Tanımı

Etimolojik kökeni Latince ve Yunanca'ya dayanan kriz sözcüğü Yunanca'da "karar verme" ve "karar" anlamlarına gelmektedir. Oxford İngilizce Sözlüğü'ne göre kriz, "önemli veya tehlikeli bir zor dönem" olarak tanımlanmıştır. Türk Dil Kurumu'na göre ise kriz, "*Bir ülkede veya ülkeler arasında, toplumun veya bir kuruluşun yaşamında görülen güç dönem, bunalım, buhran*"¹ olarak tanımlanmıştır.

Ancak konumuz gereği ekonomik anlamı önem taşıdığı için kriz:

"Kriz, önceden bilinmeyen ya da öngörülemeyen bazı gelişmelerin makro düzeyde devlet; mikro düzeyde ise firmaları ciddi olarak etkileyecek sonuçlar"

---

¹ Suat Oktar, Levent Dalyancı, "Finansal Kriz Teorileri ve Türkiye Ekonomisinde 1990 Sonrası Finansal Krizler", *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 29, Sayı: 2, 2010, s. 2.

ortaya çıkarmasıdır. Sadece ani ve beklenmedik bir anda ortaya çıkan olumsuz gelişmeleri kriz olarak adlandırmak doğrudur. Yoksa normal süreç içerisinde ortaya çıkan her sorun kriz demek değildir. Kriz bu açıdan beklenmedik bir biçimde ortaya çıkan ciddi bir sorun olarak düşünülmesi gerekmektedir”².

Kriz olgusunu açıklamaya çalışan farklı tanımlar söz konusudur. Yapılan tanımlamalarda kriz olgusuna ekonomik, siyasi ve tarihsel açıdan farklı yorumlar getirilmiştir. Ancak buhran veya ortaya çıkan bir sorun gibi temel bir özellik yapılan tanımlamaların ortak noktasını oluşturmuştur.

1.1.2. Kriz Modelleri

1990 sonrası birçok ülke önemli sayılabilecek finansal ve reel sektör krizleri ile sarsılmıştır. Bu krizlerden bazıları (örneğin, 2001 Türkiye krizinde olduğu gibi) sadece ortaya çıktığı ülkeyi etkilerken, birçoğu sadece başladıkları ülkeleri değil, yayılma etkisi ile diğer birçok ülkeyi de etkilemiştir. Bunlara; 1992 Avrupa para krizi, 1994 Meksika krizi, 1997 Asya krizi ve 1998 Rusya krizi örnek olarak verilebilir³. Bu nedenle yaşanan krizlerin nedenlerini ve oluşumlarını açıklayabilmek için teorik açıdan bazı temel kavramların anlatılması gerekmektedir.

Literatürde ekonomik krizleri açıklamaya yönelik olarak birinci, ikinci ve üçüncü nesil olmak üzere üç tane kriz modeli geliştirilmiştir. 1970 ve 1980’li yılların başında Latin Amerika’da ortaya çıkan ekonomik istikrarsızlığı açıklamak için birinci nesil kriz modeli öne sürülmüştür. Ancak 1992-1993 Avrupa para krizi ve 1994 Meksika krizini açıklamaya yetmediği için ikinci nesil kriz modeli önerilmiştir. Devam eden süreçte bu teoriler Asya krizini açıklamaya yetmediği için bu krizi açıklamak amacıyla üçüncü nesil kriz modeli ortaya atılmıştır⁴.

1.1.2.1. Birinci Nesil Kriz Modelleri

Birinci Nesil Kriz Modeli, Krugman (1979) ve Flood & Garber (1984) tarafından geliştirilmiştir. Ayrıca bu modelle ilgili daha önceki çalışmalar ABD Federal Rezerv’in uluslararası finans bölümü uzmanlarından Stephan Solat ve Dale W. Henderson tarafından

---

² Coşkun Can Aktan, Hüseyin Şen, “Ekonomik Kriz Nedenler ve Çözüm Önerileri”, *Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı II*, Cilt: 7, Sayı: 42, 2001, s. 1225.

³ Kevin Amonlirdviman, Mila Getmansky, Rishi Kumar, Andrew W. Lo, “The Dynamics of Global Financial Crises”, Massachusetts Institute of Technology, Sloan School of Management, 2004, p. 1.

⁴ Güven Delice, “Finansal Krizler İçin Erken Uyarı Sistemleri”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 33, 2005, s. 5.

1978 yılında ele alınmıştır. Kanonik kriz modeli olarak adlandırılan birinci nesil model, sürdürülemez maliye politikası nedeniyle sabit kur rejiminin çökmesinin ekonomik krizlere neden olacağını savunmuştur⁵.

Daha geniş bir şekilde ifade edilmesi gerekirse, birinci nesil kriz modellerine göre, finansal krizlerin nedenleri bütçe açıklarıdır. Bütçe açıklarını kapatmak için hükümet borçlanarak veya para basarak para arzının genişlemesi gibi yanlış bir politika uygulayarak dengesizliğe neden olmaktadır. Bu dengesizlik sonucundaysa sabit kur politikası bozulabilmektedir. Neticede sabit kur sisteminin bozulmasıyla ülke dışından gelen yatırımcıların sermayelerini ülke dışına çıkarmalarına neden olabilmekte ve ülke içinde dövize doğru bir yönelim doğurmaktadır. Dövizde meydana gelen bu aşırı talep sonucu merkez bankası piyasaya döviz sürmeye çalışmaktadır. Bunun sonucuyrsa ileride döviz rezervlerinin düşmesine neden olabilmektedir. Bu spekülasyon hareketlenmeler birinci nesil krizlerin temelini oluşturan önemli bir etken olarak kabul edilmektedir⁶.

1.1.2.2. İkinci Nesil Kriz Modelleri

Meksika ve Avrupa'da hükümet denetimli faiz oranlarına spekülasyon atakların devam etmesi, ekonomistleri para krizlerine çözüm bulmaya yönelik yeni modeller geliştirmeye sevk etmiştir. Bu modellerden birisi de ikinci nesil kriz modelidir. Bu model, Maurice Obstfeld (1994) tarafından geliştirilmiştir⁷. Bu teori, gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan döviz krizlerine odaklanmıştır. Bu sebeptendir ki bahsi geçen model, döviz krizlerinin nedenlerinden birini uluslararası likidite sorunu olarak görmemektedir⁸.

İkinci nesil modelde, Kanonik modelin varsayımları eleştirilmiş olup, devletin döviz kurunu sabit tutma eğilimi ile temel ekonomik büyüklüklerin çelişmesi sonucunda belirlenen politik tercih ve kararların bir neticesi olduğu ifade edilmektedir. İkinci nesil modele göre izlenen makroekonomik politikalar döviz kuru politikası ile tutarlı olsa bile, piyasa beklentilerinde bir değişim meydana gelirse, hükümetlerin tercihleri bu değişmeye

⁵ Craig Burnside, Martin Eichenbaum, Sergio Rebelo, "Currency Crisis Models", *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, 2007, p. 1.

⁶ Savaş Durmuş, "Finansal Krizleri Açıklamaya Yönelik Yaklaşımlar", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 5, 2010, s. 32.

⁷ Robert P. Flood, Nancy P. Marion, "Policy Implications of "Second-Generation" Crisis Models", *International Monetary Fund (IMF) Staff Papers*, Vol.: 44, No: 3, 1997, p. 383.

⁸ Mehmet Şişman, "Parasal Kriz Teorileri ve Gelişmekte Olan Ülkeler", *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 1, 2006, s. 18.

bağlı olarak değişebilmekte ve bunun sonucu olarak da kendi kendini besleyen bir krize sebep olabilmektedir⁹.

1.1.2.3. Üçüncü Nesil Kriz Modelleri

Krugman, 1999 yılında üçüncü nesil kriz modeli olarak adlandırılan yeni bir kriz modeli geliştirmiştir. Bu kriz modeli ekonomik krizlere diğer modellere oranla farklı bir bakış açısıyla yaklaşması açısından önem taşımaktadır¹⁰. Bu modele göre, döviz krizleri genel ekonomik krizlerin bütünleşmiş bir parçası olarak görülmektedir. Bu model Asya krizini açıklamada zorlanan birinci ve ikinci nesil kriz modellerinin yerine getirilmiş olup, bankacılık ve finans sektörünün rolünü vurgulayarak bankacılık krizleri ile para krizlerinin birbirini besleyen bir kısır döngü yarattığı ana fikrine dayanmaktadır. Ayrıca krizlerin ülkeler arasında nasıl yayıldığını da açıklamaya çalışmaktadır¹¹.

Üçüncü nesil kriz modeli için yapılan önemli çalışmalardan biri Krugman'ın "ahlâki tehlike" çalışmasıdır. Bu çalışmaya göre, Asya'daki banka ve finans kurumları, faaliyetlerini var olmayan bir hükümet garantisiyle sürdürmüşlerdir. Çünkü zarar söz konusu olması durumunda hükümetin bu zararı karşılayacağını düşünerek hareket etmişlerdir. Böyle bir durumda mevduattaki yetersizlik de baş gösterince yanlış yatırım kararları alınmış ve riskli projelere girilmiştir. Dolayısıyla kısa vadede, kaynaklar ticari mallardan ticari olmayan malların finansmanına kaymıştır. Neticede bu gelişmeler kredi hacimlerinin aşırı büyümesine yol açmış ve buna bağlı olarak menkul kıymetlerin fiyatlarını aşırı derecede yükselterek aşırı derecede büyümelerine yol açmıştır. Böyle bir durum karşısında hükümet garantisi de sürdükçe, ekonomide ki bu balon şişmeye devam ederek finansal yapıda bozulmalara, kitlenmelere ve buna bağlı olarak da bankacılık krizlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bankacılık krizleri de para krizlerini tetiklemiştir¹².

⁹ Nilgün Tunçhan Ongan, *Ekonomik Krizin Emek Piyasalarına Etkileri*, Birleşik Metal- İş Yayınları, İstanbul 2005, s. 33.

¹⁰ Hidehiko Ishihara, "Understanding Krugman's "Third-Generation" Model of Currency and Financial Crisis", (ed. Mitsuo Hisayuki), *Financial Fragilities in Developing Countries*, 2007, p. 26.

¹¹ Ömer Yılmaz, Alaattin Kızıltan, Vedat Kaya, "İktisadi Kriz Kuramları, Finansal Küreselleşme ve Para Krizleri", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Sayı: 24, 2005, s. 93.

¹² Vedat Akman, *Modern Dünyadaki En Büyük Ekonomik Kriz*, "Asya Krizi Sonrası ve Muhtemel Etkileri", Rota Yayınları, İstanbul 1998, s. 47; Murat Doğanlar, Harun Bal, Mehmet Özmen, "Döviz Krizi Modelleri", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 1, 2007, s. 266-267.

1.1.3. Ekonomik Kriz

Ekonomik krizler, ekonominin genel dengesinin bozulması ile alakalı olup sonuçları bakımından gerek bölgesel, gerekse küresel açıdan ciddi sorunlara yol açan bir olgudur.

Ekonomik krizlerin sonuçlarından biri kayıt dışı ekonominin ortaya çıkmasına zemin hazırlayabilmesidir. Ancak ekonomik kriz ile kayıt dışı ekonomi arasındaki ilişkiyi irdelemeden önce ekonomik krizlerin teorik olarak incelenmesi aralarındaki ilişkiyi daha iyi anlamak adına faydalı olacaktır.

1.1.3.1. Ekonomik Krizin Tanımı ve Özellikleri

Ekonomik krizler, iktisadi, siyasal ve politik açıdan istikrarsız ve zor bir dönemi ifade eden, toplumda gerginliklere, problemlere sebebiyet veren, toplumun satın alma gücünde değişmeye yol açan bunun sonucu olarak verimliliğin azalmasına, işsizliğe ve iflase kadar götürebilen bir dönem olarak ifade edilmektedir¹³.

Ekonomik krizlerin açıklanmasında iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. Bunlar Neoliberal ve Marksist yaklaşımdır. Neoliberal yaklaşıma göre, ekonomik krizler birtakım teknik hatalardan veya idarenin yanlış yönetiminden kaynaklanmaktadır. Marksist yaklaşımdaysa ekonomik krizler küresel kapitalizmin bir sonucu olarak görülmektedir¹⁴.

Kapitalist üretim açısından ekonomik krizlere bakılacak olunursa, krizler kapitalist sistemin temel özelliklerinden kaynaklanmakta olup, sisteminin işleyişinin bir sonucu olarak oluşmaktadır¹⁵. Kapitalist düzende üretim kapasitesinin hızla artıyor olması, bu yoğun üretime karşı talebin, piyasalardaki rekabet şekli ve gelir dağılımının adaletsiz olmasından dolayı aynı şekilde artmaması nedeniyle ekonomilerde bazen belirsizlikler ortaya çıkabilmektedir. Böyle bir durumda ise bazen ekonomik krizler oluşabilmektedir. Ekonomik krizlere bu açıdan bakıldığında kapitalist sisteminin ayrılmaz bir parçası olduğu ve işleyişinin bir sonucu olarak zaman zaman ekonomik krizlere yol açtığı ifade edilmektedir¹⁶.

---

¹³ Doinita Cazan, Alina Florentina Cucos, "The Economic Crisis-Meanings and Significations", *International Conference Risk in Contemporary Economy*, Dunarea de Jos University of Galati-Faculty of Economics and Business Administration, Romania 2012, p. 111.

¹⁴ Sibel Gök, *Ekonomik Krizin Çalışanlar Üzerindeki Etkisi*, Beta Basım Yayınları, İstanbul 2010, s. 13.

¹⁵ İzzettin Önder, "Ekonomik Kriz", *Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı I*, Cilt: 7, Sayı: 41, 2001, s. 45-46.

¹⁶ Öztin Akgüç, "Kriz Nedeni ve Çıkış Yolları", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı: 42, 2009, s. 7.

Ekonomik krizler reel sektör krizleri ve finansal krizleri olmak üzere ikiye ayrıldığından dolayı ayrıca finansal krizlerin birçok çeşidi ve ortaya çıkış nedenlerin farklı olmasından ötürü ekonomik krizlerin birçok özelliği bulunmaktadır. Ancak genel özelliklerini sıralayacak olursak¹⁷:

- Ekonomik krizler önceden tahmin edilemeyen, makro düzeyde devlet; mikro düzeyde firmaları ciddi olarak etkileyecek sonuçları ortaya çıkarmaktadır.
- Ekonomik krizler, fırsat ve tehdit unsurunu aynı anda ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle de her zaman herkes için negatif sonuçlu olarak algılanmaması gerekmektedir.
- Ekonomik krizlerin süresi duruma göre kısa süreli olduğu gibi orta ve uzun süreli de olabilmektedir. Bu nedenle de süresi belli olmamaktadır.
- Ekonomik krizlerin yayılma özelliği de bulunmaktadır. Bazen sadece başladığı ülke ile yetinmeyip, diğer ülkelere de sıçrayabilmektedir.

1.1.3.2. Ekonomik Krizlerin Nedenleri

Ekonomik krizlerin ortaya çıkmasının nedenleri ülkelere ve o ülkelerin ekonomik, siyasal, kültürel, vb. durumlarına bağlı olduğu için standart ekonomik krizlerin nedenlerini belirtmek zordur. Ayrıca ekonomik krizlerin her bir türünün ortaya çıkma nedenleri farklı olmakta ve bir krizin ortaya çıkma nedeni başka bir krizden de kaynaklanabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında ekonomik krizlerin nedenlerini genel olarak sıralamamız gerekirse:

- Ekonomik krizler, reel ve finansal sektörlerde arz fazlalığı ya da talep daralmasından kaynaklanabilmektedir¹⁸.
- Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kamu harcamalarındaki genişletici maliye politikaları ekonomik krizlerin önemli nedenlerinden biri olarak sayılmaktadır. Aşırı genişletici maliye ve para politikaları kredi hacmini genişleterek, borç miktarının arttırarak gayrimenkul yatırımlarda spekülasyon artışlarına yol açabilmektedir¹⁹.

¹⁷ Halil Akmeşe, Hüseyin Çetin, “2008 Dünya Ekonomik Krizinin Türkiye Ekonomisi ve Türk-Azeri Ekonomik İlişkileri Üzerindeki Etkileri”, *Journal of Azerbaijani Studies*, Cilt: 12, Sayı: 1-2, 2009, s. 107.

¹⁸ Coşkun Can Aktan, Hüseyin Şen, “Ekonomik Kriz...”, s. 1228.

¹⁹ Erdem Turgan, “2008 Krizinin Avrupa Birliği Ülkelerine Etkisi ve Krizleri Önlemeye Yönelik Geliştirilen Mekanizmalar”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 1, 2013, s. 222.

- Konsolide bütçenin finansmanında ve kullanımında uygulanan yöntemler ekonomik krizlerin nedenlerinden biri olabilmektedir²⁰.
- Bankaların yapısından kaynaklı (bankacılık sisteminde ortaya çıkan zayıf finansal liberalizasyon uygulamaları, aşırı kamu müdahalesi, kredi üzerinde kontrollerin kaybolması, yanlış döviz kuru rejimi, muhasebeleştirme, şeffaflık ve yasal yapıda eksiklik gibi) nedenler sıralanabilir²¹.
- Fiyatlar genel seviyesindeki ani konjonktürel hareketler ve dalgalanmalar reel sektör krizlerinden olan işsizlik ve depresyon krizlerine yol açabilmektedir. Ayrıca devletin maliye politikası araçlarından vergiyi kullanarak vergi yükünde aşırı artışlara gitmesi, yeni vergiler koyması vb. politikalarla ekonomiye müdahale etmesi de ekonomik krizlere neden olabilir²².
- Finansal küreselleşmenin hızlanması ve 1990 yılından itibaren finansal sermayenin dünya ölçeğinde serbest dolaşmasıyla başlayan süreçte ekonomik krizlerin sayısının artmasına neden olmuştur²³.
- Ekonomik krizlerin bir diğer nedeni de ekonomik reformların zamanında yapılmayarak sürekli ertelenmesi olarak ifade edilebilir²⁴.

1.1.3.3. Ekonomik Krizlerin Göstergeleri

Ekonomik krizler, gerek ekonomide yarattığı büyük sorunlar gerekse yüklediği maliyetler nedeniyle sonuçları bakımından ağır olan bir süreçtir. Ekonomik krizlerin önceden tahmin edilmesi sorun ve maliyetlerin azaltılmasında önemli rol oynamaktadır. Krizlerin önceden tahmin edilebilmesi için bu bağlamda çeşitli ekonomik değişkenler gösterge olarak kullanılmıştır²⁵. Bu göstergelerin oluşturulmasında iki farklı yaklaşım kullanılmıştır. Signalling yaklaşımına göre, çeşitli göstergeler baz alınarak, kriz dönemleri ve normal dönemler arasındaki fark incelenerek karşılaştırma yapılmaktadır. Kalitatif

²⁰ Şevki Özbilen, “Türkiye’de İktisadi Krizin Temel Nedenleri ve Bir Mali Sistem Reform Önerisi”, *Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı I*, Cilt: 7, Sayı: 41, 2001, s. 109.

²¹ Halil Altıntaş, “Bankacılık Krizleri, Nedenleri ve Ekonomik Maliyetleri”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 22, 2004, s. 44.

²² Coşkun Can Aktan, Hüseyin Şen, “Ekonomik Kriz...”, s. 1228.

²³ Erdem Turgan, “2008 Krizinin...”, s. 222.

²⁴ Şevki Özbilen, “Türkiye’de İktisadi...”, s. 112.

²⁵ Mert Ural, “Finansal Krizler ve Türkiye”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 1, 2003, s. 13.

Tepki Modelinde ise, regresyon teknikleri kullanılarak göstergeler oluşturulmaktadır²⁶. Ekonomik krizler birçok açıdan sıkıntılarla dolu bir dönem olduğu için uzmanlar ekonomik krizler için erken uyarı sistemleri ve ekonomik krizlerin göstergelerini açıklamaya yönelik olarak bir sürü ampirik çalışma yapmışlardır. Bu ampirik çalışmalardan biri Tablo 1.1’de verilmiştir.

Tablo 1.1: Ekonomik Krizlerin Göstergeleri

<p>I- Makroekonomik Göstergeler</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Enflasyon ➤ Kamu Açıkları/Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH) ➤ Yatırım/GSMH ➤ Yatırım Artış Oranı/GSMH ➤ Reel GSMH Artış Oranı ➤ ABD Faiz Oranlarına Göre Fark ➤ Sermaye Kontrolleri ➤ Bölgesel Göstergeleri 	<p>III- Mikro Ekonomik Göstergeler</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Bankaların Ödeme Kabiliyetini Yansıtan Göstergeler: <ul style="list-style-type: none"> • Geri Dönmeyen Borçlar/Toplam Borç • Toplam Borç/Aktif • Sermaye/Aktif ➤ Karlılıkla İlgili Göstergeler <ul style="list-style-type: none"> • Faiz Gelirleri/Aktifler • İşlem Harcamaları/Aktifler • Karlar/Aktifler
<p>II- Finansal Göstergeler</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ İç Kredilerin Artış Oranı ➤ Özel Sektöre Açılan Kredi Artışı/GSMH Artışı ➤ Bankalara Verilen MB Kredileri/GSMH ➤ Para Çarpanındaki Değişmeler ➤ M2/Uluslararası Rezerv ➤ M2/GSMH ➤ Uluslararası Rezervler/İthalat ➤ Faiz Oranındaki Değişmeler ➤ Özel Sektör Yükümlülüklerinin Artışı 	<p>IV- Cari Hesap ve Borçlarla İlgili Göstergeler</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Dış Ticaret Dengesi ➤ Dış Ticaret Hadleri ➤ Cari Hesap Açığı/GSMH ➤ İhracat Artış Oranı ➤ İhracat/GSMH ➤ İthalat/GSMH ➤ İhracat + İthalat/GSMH ➤ Reel Döviz Kuru Değerlenme Oranı ➤ Toplam Borç/GSMH ➤ Borç Servisi/GSMH ➤ Kısa Vadeli Borç/GSMH ➤ Kısa Vadeli Dış Borç/GSMH ➤ Toplam Borç/Uluslararası Rezerv ➤ Toplam Borç/İhracat ➤ Borç Servisi/İhracat ➤ Faiz Ödemeleri/İhracat ➤ Kamu Borcu/Toplam Borç ➤ Yabancı Doğrudan Yatırımlar/Toplam Borç

Kaynak: Gülsün Gürkan Yay, “1990’lı Yıllarda...”, s. 1242.

Tablo 1.1’e göre, ekonomik krizlerin öncü göstergeleri makroekonomik, mikro ekonomik, finansal ve cari hesap ve borçlarla ilgili göstergeler olarak dörde ayrılmıştır. Bu nedenlere veya göstergelere bakarak ekonomik krizler tahmin edilmeye çalışılmaktadır.

²⁶ Gülsün Gürkan Yay, “1990’lı Yıllarda Finansal Krizler ve Türkiye Krizi”, *Yeni Türkiye Dergisi Kriz Özel Sayısı II*, Cilt: 7, Sayı: 42, 2002, s. 1243.

Literatürde ekonomik krizlerin göstergelerini ve erken önlem sinyallerini belirlemeye yönelik olarak yapılan diğer çalışmalardan biri Lestano, Jan Jacobs, Gerald H. Kuper'ın yapmış olduğu kriz göstergelerinin finansal kriz türleri açısından değerlendiren çalışma olup, bu çalışma Tablo 1.2'de verilmiştir.

Tablo 1.2: Finansal Kriz Türlerine Göre Krizin Göstergeleri

Göstergeler	Açıklama	Para Krizi	Banka Krizi	Borç Krizi
	Dış Sektör: Cari Hesaplar			
Reel Döviz Kuru	Bu kriter uluslararası rekabetle ilişkili olup düşük değerlemenin bir göstergesidir. Aşırı değerlenmiş bir reel döviz kurunun finansal kriz oluşturma riski yüksektir.	+	+	
İhracat Artışı	Bu kriter uluslararası mal piyasasında rekabet kaybını ifade eder. İhracatın azalması yerli paranın aşırı değerlenmesinden kaynaklanıyor olabilir.	-		-
İthalat Artışı	Zayıf dış sektör para krizlerinin bir parçasıdır. İthalattaki büyük artışlar cari hesapların kötüleşmesine neden olmakla beraber para krizleriyle de ilişkilidir.	+		
Ticari İlişkiler	Ticari ilişkilerde bozulmalar para krizlerinden önce görülebilir. Ticari ilişkilerin artması ülkenin ödemeler bilançosu dengesini güçlendir böylece kriz olasılığı düşer.	-	-	-
Cari Hesap/GSMH	Bu göstergedeki artış dışsal sermaye girişleriyle ilişkilidir. Cari hesaptaki fazlanın artması devalüasyon olasılığının azalması ile ilişkilidir.	-	-	-
	Dış Sektör: Sermaye Hesabı			
M2/Döviz Rezervleri	Bir para krizi durumunda mevduat sahipleri mevduatlarını dövizde dönüştürmekte acele etmek isteyebilir. Böyle bir durumda merkez bankasının bu istemleri karşılayacak gücünün olması gerekir.	+	+	
Döviz Rezervleri	Döviz rezervlerinin azalması devalüasyon baskına neden olan önemli bir göstergedir.	-		-
	Finansal Sektör			
M1 ve M2 Göstergeleri	Bu göstergeler likidite ölçülerini ifade eder. Bu oranların yüksek olması likidite ve para birimine spekülatif ataklara, bunun sonucu olarak krizlere neden olur.	+		
M2 Para Çarpımı	Bu gösterge finansal liberalizasyon ile ilişkilidir. Kriz öncesi dönemlerde azaldığı tespit edilmiştir.	+		
Yurt İçi Krediler /GSMH	Bu oran genellikle bankacılık krizlerinin ilk başlarında artar. Bu oran bankacılık sisteminin kırılma noktasının bir göstergesi olarak görülebilir.	+	+	
Reel M1 Dengesi Fazlalığı	Gevşek para politikası para krizine yol açabilir.	+		

Tablo 1.2 (Devam): Finansal Kriz Türlerine Göre Krizin Göstergeleri

Yurtiçi Reel Faiz Oranları	Bu gösterge likidite sıkışıklığının bir sinyali olmakla birlikte spekülasyon atakları savuşturmak için arttırılmaktadır.	+	+	
Ticari Bankaların Mevduatları	Mevduatlarda bir azalma meydana gelmesi kriz göstergesi olabilir.	-		
Banka Rezervleri/Banka Varlıkları	Olumsuz makroekonomik şoklar bankacılık sisteminin likit olduğu ülkelerde daha az krize neden olur.		-	
Reel Yurtiçi ve Kamu Sektörü				
Mali Denge/GSMH	Açıkların yüksek olması kriz olasılığını arttırarak, yatırımcıların güvenini azaltır.		+	
Kamu Borcu/GSMH	Bu oranın yüksek olması kriz ihtimalini çok yükseltmektedir.	+	+	+
Sanayi Üretimi Artışı	Finansal kriz öncesinde genel olarak durgunluk gelir.	-		
Borsa Fiyatlarındaki Değişiklikler	Finans balonlarında patlama genelde krizden önce gelir.	-		
Enflasyon Oranı	Enflasyon oranı, nominal faiz oranı ile ilişkilidir ve ekonomi ve bankacılık sistemini olumsuz yönde etkileyen kötü makroekonomik yönetimin göstergesidir.		+	+
Ulusal Tasarruftaki Artışlar	Yüksek ulusal tasarruf miktarı, borcun yeniden programlanması olasılığını düşürebilir.			-
Küresel Ekonomi				
Dünya Petrol Fiyatlarındaki Artış	Yüksek petrol fiyatları resesyona ilişkili olabilir.	+		
ABD Faiz Oranı	Uluslararası faiz oranları genellikle sermaye giriş çıkışı ile ilişkilidir.	+	+	
OECD**de GSMH Artışları	Daha yüksek dış satım ihracatı geliştirir ve kriz olasılığını azaltır.	-	-	

Kaynak: Lestano, Jan Jacobs, Gerald H. Kuper, "Indicators of Financial Crises Do Work! An Early-Warning System for Six Asian Countries", 2003, p. 7-9.

<<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.201.6167&rep=rep1&type=pdf>> (21.02.2014).

Tablo 1.2’de görüldüğü gibi ekonomik krizlerin göstergeleri kendi içerisinde küresel ekonomik göstergeler, reel yurtiçi ve kamu sektörü göstergeleri, finansal sektör, dış sektör sermaye hesabı göstergeleri ve dış sektör cari hesaplar göstergeleri olarak sıralanmıştır. “+” ve “-“ işaretleri kriz oluşma olasılığının yüksek veya düşük olduğunu belirtmektedir. Bu göstergeler bankacılık, para ve dış borç krizlerine göre hangi göstergede krizlerin ne oranda çıkma olasılığı olduğunu belirtmektedir. Herhangi bir gösterge sadece bir krizin nedenini oluşturabilirken başka bir gösterge, üç krizin de tetikleyicisi olabilmektedir. Bu en çok Kamu Borcu/GSMH göstergesinde dikkat çekmekte olup üç kriz içinde önemli bir

* Organization for Economic Cooperation and Development.

göstergedir. Bu oran devletin toplam borcunun milli gelire oranlanması anlamına gelip bu oran ne kadar yüksek olursa kriz ihtimali çok yüksek olmaktadır.

Bu bilgiler ışığında ekonomik krizlerin en önemli göstergeleri uluslararası rezervlerin azalması, yerli paranın değer kaybetmesi, kredi genişlemesi, enflasyon, dış ticaret dengesinin bozulması, ihracat performansında ve ekonomik büyüme oranında düşüş, para arzında ve kamu açıklarında artış, geniş para arzının brüt uluslararası rezervlere oranındaki artış şeklinde sıralanabilir²⁷.

1.1.3.4. Ekonomik Krizlerin Sınıflandırılması

Ekonomik kriz kavramsal olarak içerisinde birçok kriz çeşidini barındıran genel bir tabirdir. Bu sebepten ötürü ekonomik krizlerin daha spesifik incelenmesi için sınıflandırılmasında fayda vardır. Bu bağlamda ekonomik krizler kendi içerisinde reel sektör krizleri ve finansal krizler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır²⁸.

1.1.3.4.1. Reel Sektör Krizleri

Reel sektör krizleri mal-hizmet ve işgücü piyasalarında ortaya çıkan üretimde ve istihdamda ciddi daralmalara sebep olan krizlerdir. Reel sektör krizleri; mal ve hizmet piyasalarında krizler ve işgücü piyasalarında işsizlik krizleri olarak ikiye ayrılmaktadır²⁹.

1.1.3.4.2. Finansal Krizler

Finansal krizler, ekonominin reel kesimi üzerinde tahrip edici etkiler yaratabilen ve piyasaların etkin işleyiş gücünü bozan finansal piyasa sorunları olarak tanımlanmaktadır³⁰. Başka bir ifade ile finansal krizler para krizleri, bankacılık krizleri, dış borç krizlerinden oluşan finansal piyasaların etkin bir şekilde işlevlerini yerine getirememesine yol açarak ekonomik faaliyet hacminde şiddetli daralmalara yol açan krizleri ifade etmek için kullanılmaktadır³¹.

²⁷ Vedat Akman, *Modern Dünyadaki...*, s. 24.

²⁸ Aykut Kibritçioğlu, "Türkiye'de Ekonomik Krizler ve Hükümetler, 1969-2001", *Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı I*, Cilt: 7, Sayı: 41, 2001, s. 174.

²⁹ Fatih Yücel, Hüseyin Kalyoncu, "Finansal Krizlerin Öncü Göstergeleri ve Ülke Ekonomilerini Etkileme Kanalları: Türkiye Örneği", *Maliye Dergisi*, Sayı: 159, 2010, s. 56.

³⁰ Erdem Turgan, "2008 Krizinin...", s. 220.

³¹ Frederic S. Mishkin, "Financial Policies and the Prevention of Financial Crises in Emerging Market Countries", *NBER Working Paper Series*, No: 8087, 2001, p. 2.

1.1.3.4.2.1. Bankacılık Krizleri

Bankacılık krizleri, bankaların fiili ve potansiyel olarak başarısız olmaları söz konusu olursa bankaların yükümlülüklerinin konvertibilitesini ertelediği ve bunun sonucunda hükümetlerin bankacılık sektörüne büyük miktarda finansal destek vermek zorunda kalmaları sonucunda oluşan krizlerdir. Yani bankalara dönmeyen kredilerin aşırı derecede artması sonucu olan ekonomik krizlerdir³².

Bankacılık krizlerinin ortaya çıkmasında bazı önemli faktörler vardır. Bunlar³³:

- Dışsal ve içsel makroekonomik değişimlerde meydana gelen oynaklık,
- Bankacılık sisteminin vade ve kur uyumsuzluğundan dolayı yükümlülüklerinde artış meydana getirmesi,
- Kredi ve sermaye girişlerinde meydana gelen aşırı artışlar,
- Varlık fiyatlarında ani kayıpların meydana gelmesi ve finansal liberalizasyon uygulamalarının altyapısının zayıf olması,
- Aşırı kamu müdahalesi ve krediler üzerinde kontrollerin kaybolması,
- Yanlış döviz kuru rejimleri, muhasebeleştirme, şeffaflıktır.

Sonuçları bakımından bankacılık krizleri, finansal ve diğer sektörlerde ekonomik durgunluğu, döviz kuru ve faiz oranlarında aşırı dalgalanmalara yol açmakta ve yükümlülüklerin zamanında yerine getirilmemesine neden olmaktadır³⁴.

1.1.3.4.2.2. Para Krizleri

Para krizleri genellikle bir ülkede döviz kurunda düzensiz ve kesin bir düşüş ile başlamaktadır³⁵. Para krizleri, ülkenin parasına yapılan spekülasyon saldırısı ile başlayan sonucunda resmi otorite tarafından paranın değerinin korunabilmesi için devalüasyon yapılmak zorunda bırakıldığı veya paranın değerinde keskin bir düşüşün yaşandığı, çözüm

---

³² Mehmet Gençtürk, Hüseyin Dalğar, Tayfun Yılmaz, "Finansal Krizlerin İşletmelerin Finansal Kararlarına Etkileri: İMKB (İstanbul Menkul Kıymetler Borsası)'de İşlem Gören İşletmeler Üzerinde Bir Araştırma", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 1, 2011, s. 190.

³³ Halil Altıntaş, "Bankacılık Krizleri...", s. 44.

³⁴ Cüneyt Sevim, *Öncü Göstergeler Yaklaşımına Göre Finansal Krizler ve Türkiye Örneği*, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu Kitapları No: 11, Ankara 2012, s. 8.

³⁵ George G. Kaufman, "Banking and Currency Crises and Systemic Risk: A Taxonomy and Review", *Financial Markets Institutions & Instruments*, Vol.: 9, No: 2, 2000, p. 12.

olarak yurtiçi faizlerin yükseltilmesi yoluna gidildiği finansal krizlerdir³⁶. Para krizlerinin genelde nedeni ulusal paraya yapılan spekülâtif bir saldırı olmasına rağmen başka nedenleri de bulunmaktadır. Bunlar³⁷:

- Hatalı iktisat politikaları,
- Makroekonomik göstergelerin belli bir seviyenin altında olması,
- Finansal altyapının yetersizliği,
- Ahlâki tehlike ve asimetrik enformasyon,
- Uluslararası finans kuruluşlarının yapmış olduğu hatalı ön sezgiler,
- Siyasal suikast ve terörist saldırıdır.

Para krizlerine karşı çözüm yolu olarak Merkez Bankasının piyasaya büyük miktarda döviz arzı yoluna gitmesi ya da fon çıkışını caydırmak için yurtiçi faizleri yükseltmeyi tercih etmesi gereklidir³⁸.

1.1.3.4.2.3. Dış Borç Krizleri

Finansal kriz çeşitlerinden biri olan dış borç krizleri, bir ülkenin kamu veya özel kesim dış borçlarını ödeyememe durumunu ifade etmekte olup, daha çok az gelişmiş ülkelerde ortaya çıkmaktadır. Bu krizler, 1980'lerden sonra az gelişmiş ülkeler için "borç sarmalı" olarak ifade edilen bir çıkmaza dönüşmüş bulunmaktadır³⁹. Bu ülkeler sanayileşmiş ülkeler ile aralarındaki gelişmişlik farklarını kapamak ve ekonomilerine bir hareket kazandırmak için sermaye yetersizliği nedeniyle dış borçlara yönelmektedir. Ancak dış borca yönelen ülkelerin sağladıkları kredileri yerinde kullanmaması ve sonrasında anaparadan kaynaklı oluşan faiz ödemelerini bile ödemekte zorlanmaları yeniden borçlanma gereksiniminin doğmasına yol açarak borç sarmalı haline gelerek krizlere de yol açabilmektedir⁴⁰.

Dış borç krizi, borç alanın likidite oranındaki negatif yönde değişme durumuna ya da bu durumun olabirliğine istinaden borç vericilerin borç alacaklara yeni kredileri açmaması ve vermiş olduğu kredileri geri çağırmaya başlamasından dolayı oluşmaktadır.

³⁶ Reuven Glick, Michael Hutchison, "Currency Crisis", *Federal Reserve Bank of San Francisco Working Paper Series*, No: 22, 2011, p. 2.

³⁷ Aykut Kibritçioğlu, "Türkiye'de Ekonomik...", s. 175.

³⁸ Kutlu Tekin Coşkun, *Ekonomik Krizler*, Vergi Denetmenleri Derneği Yayınları, Ankara 2004, s. 17.

³⁹ Nilgün Tunçhan, *Ekonomik Krizin...*, s. 27.

⁴⁰ Aytaç Eker, Metin Meriç, Duran Bülbül, *Devlet Borçları*, 4. Basım, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, Ankara 2005, s. 98.

Bu krizler, özel veya kamu borcundan kaynaklanabilir. Kamu sektörünün geri ödeme yükümlülüklerini yerine getiremeyeceği şeklindeki risk algılamaları özel sermaye girişlerinde yüksek oranda bir düşüşe sebep olabileceği gibi para krizlerine de yol açabilmektedir⁴¹.

1.2. Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı ve Özellikleri

Kayıt dışı ekonomi kavramı, ekonomistler için yeni bir uğraş alanını teşkil etmemektedir. Kamu maliyesi uzmanları uzun zamandan beri vergi kaçırma ve vergiden kaçınma gibi yasal/yasal olmayan kayıt dışı ekonomi kavramları ile ilgilenmişlerdir. Çünkü kayıt dışı ekonominin ülkeleri için önemli ve çözülmesi gereken bir sorun olduğunu düşündükleri için bu konuya yönelik çalışmalar yapmışlardır. Buna rağmen 1960'lı yıllara kadar literatürde kavramsal çerçevede tam olarak adlandırılmamış ve spesifik çalışmalar yapılmamıştır⁴². Ancak 1960'lı yılların sonu ve 1970'li yılların başlarına doğru Gana'da işsizlik ve yoksullukla ilgili çalışmalar yapan antropolog Keith Hart kayıt dışı ekonomi kavramının gelişmesine önemli bir katkıda bulunarak kayıt dışı ekonomi kavramının literatürde tanınmasına yardımcı olmuştur⁴³.

Çalışmanın bu bölümünde kayıt dışı ekonominin tanımlamasındaki sorunlara yönelik olarak, kayıt dışı ekonomi olgusu kavramsal olarak ayrıntılı bir şekilde incelenecek, kayıt dışı ekonominin nedenleri de belirtildikten sonra kayıt dışı ekonomiyi hesaplamada kullanılan yöntemler verilerek kayıt dışı ekonominin etkileri ile sonucuna değinilecektir.

1.2.1. Kayıt Dışı Ekonominin Tanımı

Kayıt dışı ekonomi bir kavram olarak birbiriyle ilişkili olan birçok değişik faaliyetleri içeren karmaşık bir olguyu ifade etmektedir. Mevcut ekonomilerde kayıt dışı ekonomi yerine faaliyetlerin gizliliği belirtilmek isteniyorsa gölge ekonomi, saklı ekonomi, gizli ekonomi, yeraltı ekonomisi; faaliyetlerin yasadışılığı belirtilmek isteniyorsa “kara

---

⁴¹ Güven Delice, “Finansal Krizler: Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 20, 2003, s. 61.

⁴² Bruno S. Frey, Werner W. Pommerehne, “The Hidden Economy: State and Prospects for Measurement”, *Review of Income and Wealth*, Vol.: 30, 1984, p. 2.

⁴³ Thomas Buchner, Philip R. Hoffmann-Rehnitz, “Introduction: Irregular Economic Practices as a Topic of Modern (Urban) History-Problems and Possibilities”, (ed. Thomas Buchner, Philip R. Hoffmann-Rehnitz), *Shadow Economies and Irregular Work in Urban Europe*, 2011, p. 14.

ekonomi”, “gri ekonomi”, “illegal ekonomi”; devletin bilgisi dışında tutulması isteniyorsa “gayri resmi ekonomi”, “resmi olmayan ekonomi” gibi ifadeler kullanılmaktadır⁴⁴.

Şu ana kadar yapılan açıklamalara ilişkin olarak bir tanım vermemiz gerekirse, kayıt dışı ekonomi,

*“Ekonomik faaliyetler sonucu elde edilen ancak hukuki ve denetim/idari mekanizma boşluklarından yararlanarak kayıt düzeni ve beyan dışı tutulmuş vergilendirilmemiş kazançlar olarak tanımlanabilir”*⁴⁵.

Başka bir tanıma göre ise,

*“Bilinen istatistik yöntemlerine göre tahmin edilemeyen ve resmi kayıtlara girmeyen ve belgelendirilemeyen, devlet muhasebesi kayıtlarında görülmeyen ve GSMH büyüklüklerine etki etmeyen faaliyetler olarak ifade edilmektedir”*⁴⁶.

Tanımlardan da anlaşılacağı üzere kayıt dışı ekonominin belki de en önemli özelliklerinden biri yasal faaliyetleri de kapsamamasından dolayı kara paradan ayrılıyor olmasıdır. Bu yargıya göre, kayıt dışı ekonominin içerisinde yasal faaliyetler olduğu gibi yasal olmayan faaliyetler de vardır. Yani kayıt dışı ekonominin içerisinde kara para da yer almaktadır. Buna rağmen kayıt dışı ekonomi aslında daha geniş bir kavramdır. Kayıt dışı ekonomi kavramı yaygınlaştıkça da kara para olgusu daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır⁴⁷.

Kayıt dışı ekonominin genel özelliklerini ifade etmek gerekirse⁴⁸:

- Kayıt dışı ekonomi mal ve hizmet üretimine konu olmasına karşılık ekonominin geleneksel ölçüm yöntemleriyle bütünüyle tespit edilemeyen alanları kapsamaktadır.
- Kayıt dışı ekonomi gizli bir ekonomiyi oluşturması ve vergilendirilmemesi nedeniyle devlet muhasebesi hesaplarında yer almamakta ve GSMH hesaplarına yansımamaktadır. Yani istatistiksel olarak ölçmek zordur.

⁴⁴ Veysi Seviğ, “Resmi Bakış Açısıyla Kayıt Dışı Ekonomi”, *Yaklaşım Dergisi*, Sayı: 199, 2009, s. 193.

⁴⁵ Mustafa Çolak, “Kayıt Dışı Ekonominin Vergisel Görüntüsünün İrdelenmesi”, *Yaklaşım Dergisi*, Sayı: 103, 2001, s. 195.

⁴⁶ Bumin Doğrusöz, “Kayıt Dışı Ekonomi ile Mücadele Açısından Vergi Hukuku Özel Hukuk İlişkilerine Bakış”, 19. Türkiye Maliye Sempozyumu, Antalya 2004, s. 159.

⁴⁷ Mustafa Çolak, “Dinamik ve Yükselen Ekonomi: Kayıt Dışı Ekonomi”, *Yaklaşım Dergisi*, Sayı: 112, 2002, s. 74.

⁴⁸ Sedat Yetim, *Türkiye’de Vergi Kaçakçılığı ve Kayıt Dışı Ekonomi*, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, İstanbul 1999, s. 5; Ahmet Fazıl Özsoylu, *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1996, s. 11.

- Kayıt dışı ekonomi yasal olan faaliyetleri kapsadığı gibi yasal olmayan faaliyetleri de kapsamaktadır.
- Kayıt dışı ekonomideki faaliyetler vergiden kaçınma gibi yasal veya vergi kaçakçılığı gibi yasal olmayan yollarla vergi dışı bir alanı ifade etmektedir.

Piyasa temelli mal ve hizmetlerin sunumunu içeren kayıt dışı ekonominin kamu otoritesinden gizlenmesinin nedenleriye⁴⁹:

- Vergi kaçakçılığı ve vergiden kaçınma gibi yollarla vergi ödememek,
- Sosyal güvenlik primlerini ödemekten kaçınmak,
- Düşük ücret, yüksek çalışma saatleri, güvenlik standartları gibi yasal işgücü, piyasası standartlarından kaçınmak,
- Bazı idari prosedürlerden kaçınmak,
- Vb. şeklinde sıralanabilir.

1.2.2. Kayıt Dışı Ekonominin Sınıflandırılması

Kayıt dışı ekonomi hem yasal hem de yasal olmayan faaliyetleri içeren bir ekonomik yapı olup, işlemler parasal yolla ya da mübadele yoluyla yapılmaktadır. Aralarında fark olsa bile kayıt dışı ekonomi içerisinde yer alan faaliyetlerin ilişkileri karşılıklı olabilmektedir. Bu açıdan kayıt dışı ekonomideki faaliyetler beyan dışı ekonomi, yasa dışı ekonomi ve enformel ekonomi olmak üzere üçe ayrılmaktadır⁵⁰.

Aşağıda verilen Tablo 1.3'e göre, kayıt dışı ekonomik faaliyetler yasal ve yasal olmayan faaliyetler olarak ikiye ayrılmıştır. Kayıt dışı ekonomiyi oluşturan yasal ve yasal olmayan faaliyetlerde kendi içerisinde parasal ve parasal olmayan işlemler olarak ikiye ayrılmaktadır. Tablo 1.3'te görüldüğü gibi kayıt dışı faaliyetler sadece parasal işlem şeklinde olmamaktadır. Ayrıca kayıt dışı ekonomi vergiden kaçınma şeklinde de ortaya çıkmaktadır.

⁴⁹ Friedrich Schneider, "The Shadow Economy in Colombia: Size and Effect on Economic Growth", *Economic Working Papers*, No: 1319, 2013, p. 4.

⁵⁰ Gülay Akgül Yılmaz, "Kayıt Dışı Ekonomi: Ulusal ve Küresel Boyutları ve Dinamiklerinin Analizi", 19. Türkiye Maliye Sempozyumu, Antalya 2004, s. 16.

Tablo 1.3: Kayıt Dışı Ekonomik Faaliyetlerin Sınıflandırması

Faaliyet Çeşidi	Parasal İşlemler		Parasal Olmayan İşlemler	
Yasal Olmayan Aktiviteler	Çalıntı eşya ticareti, uyuşturucu satıcılığı ve üreticiliği, kumar, kaçakçılık vb.		Uyuşturucu, çalıntı eşya ticareti, uyuşturucu üretimini ve hırsızlığı kendi tüketimi için yapmak	
Yasal Aktiviteler	Vergi Kaçırma	Vergiden Kaçınma	Vergi Kaçırma	Vergiden Kaçınma
	Yasal mal ve hizmet üretimi sırasında kendi çalışmasından elde ettiği maaş ve ücretleri bildirmeme	Çalışanlara indirimler, yan ödemeler	Yasal mal ve hizmetlerin takası	Kendi kendine iş yapma ve komşudan yardım alma

Kaynak: Andreas Buehn, Friedrich Schneider, “Corruption and the Shadow Economy: A Structural Equation Model Approach”, *IZA Discussion Paper*, No: 4182, 2009, p. 6.

1.2.2.1. Beyan Dışı Ekonomi

Beyan dışı ekonomi, vergi dairelerinin bilgisi olmasına rağmen kazançların bir kısmının vergi dışı kalmasıdır. Kayıt dışı ekonomi içerisinde yer alan bu faaliyetler, aslında işlemleri yasal olan ancak gelirlerinin büyük bir kısmı kayıt dışı olan ekonomik faaliyetleri oluşturan işlemlerdir⁵¹. Buna göre, vergi dairesine bildirilmesi gerektiği halde bildirilmeyen bu süre içerisinde vergilendirmeden kaçan ekonomik faaliyetleri ifade etmektedir⁵².

Beyan dışı ekonomiyi oluşturan faaliyetleri gerçekleştirenlerden bazıları yasalardaki boşluklardan yararlanarak gelirlerini beyan etmemekte, bazıları ise yasal olarak gelirlerini kayıt dışında bırakmaktadır. Bu yargıya göre, bazı vergi mükelleflerinin elde ettikleri gelirlerin tespitinin zor olması nedeniyle, vergi mükellefleri vergi muafiyetine alınarak beyan dışı bırakılabilmektedir⁵³.

1.2.2.2. Enformel Ekonomi

Enformel kelimesi devlet kontrolünün eksikliğini belirtmek için kullanılan bir ifadedir. Enformel ekonomiyse yasalarla koyulmuş, resmi kurallarca tanımlanmamış ya da belirlenmiş olan kuralların dışında kalan ekonomik faaliyetlerdir⁵⁴. Kayıt dışı ekonominin

⁵¹ İlhan Hatipoğlu, “Kayıt Dışı Ekonomiden Kara Paraya: Ekonomik Yozlaşma”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı: 15, 1997, s. 625.

⁵² Gülay Akgül Yılmaz, “Kayıt Dışı Ekonomi...”, s. 16-17.

⁵³ Mustafa Ali Sarılı, “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Tedbirler”, *Bankacılar Dergisi*, Sayı: 42, 2002, s. 33-34.

⁵⁴ Gülay Akgül Yılmaz, *Kayıt Dışı Ekonomi ve Çözüm Yolları*, ISMMMO Yayınları, İstanbul 2006, s. 32.

unsurlarından biri olan enformel sektörde para mübadelesi hakim olmayıp piyasa ortamı kullanılmamaktadır. Ayrıca fazla sermayeye gerek olmayan bir sektör olup bazen “sosyal ekonomi”, “hane halkı ekonomisi”, “yerel ekonomi” ve “ikinci ekonomi” gibi kavramlarla da adlandırıldığı görülmektedir⁵⁵.

Enformel sektör içerisinde yer alanlar, özellikle büyük şehirler içerisinde sık sık görülmekte olup, ekonomik hayatın içinde aktif olarak yer almalarına rağmen vergi idaresinin bilgisi dışında yer alan, herhangi bir mükellefiyet kaydı olmayan kişilerdir. Bu kişilere örnek verilecek olursa; işportacılar, hamallar, küçük çaplı tamir-bakım işi yapanlar, bilet satanlar, iş takipçileri, iş yeri açmaksızın evde özel ders verenler gibi kişilerden oluşmaktadır⁵⁶.

Enformel sektörün diğer kayıt dışı ekonomik faaliyetlerden farkı, resmi kayıtlar dışında bilinçli olarak kalmasıdır. Buna göre, enformel sektör içerisinde yer alan kişiler iyi bir muhasebe sistemine sahip olmamakla birlikte kamunun ekonomik aktörlerin resmi kayıtlara girmesi için belirlediği asgari şartlara bile sahip değildirler⁵⁷.

1.2.2.3. Yasa Dışı Ekonomi

Yasa dışı ekonomi, kara para ekonomisi de denilen GSMH hesaplarına dâhil edilemeyen ve kanunlarca üretimin, dağıtımının ve tüketiminin yasaklandığı bir faaliyet alanını belirtmektedir⁵⁸. Bu faaliyet alanları⁵⁹:

- Yasaklı ilaçlar ve uyuşturucu gibi yasal olmayan malların üretimi ve dağıtımı,
- Beyaz kadın ticareti gibi yasal olmayan hizmetler (yasaklanmış ülkelerde),
- Lisanssız alkol üretimi, kumar faaliyetleri, tıbbi uygulamalar gibi aslında yasal olmasına rağmen yetkisiz üreticiler tarafından yapılan üretim ve hizmetler,

⁵⁵ İzzettin Önder, “Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergileme”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 23-24, 2000-2001, s. 242.

⁵⁶ Şinasi Aydemir, *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi*, Maliye Hesap Uzmanları Derneği Yayınları, İstanbul 1995, s. 18.

⁵⁷ Elşen Bağırzade, “Kayıt Dışı Ekonomi Kavramına Ortak Yaklaşım Sorunu: Makro İktisat Kapsamli Kavramsal Analiz”, *Hacettepe Üniversitesi Sosyoekonomi Dergisi*, Sayı:18, 2012, s. 209.

⁵⁸ Şükrü Kızılot, Şafak Ertan Çomaklı, “Vergi Kayıp ve Kaçakları ve Kayıt Dışı Ekonomi İlişkisi ve Boyutlarının Mevzuat Açısından Değerlendirilmesi”, 19. Türkiye Maliye Sempozyumu, Antalya 2004, s. 117.

⁵⁹ Organization for Economic Cooperation and Development (OECD), *Measuring the Non-Observed Economy: A Handbook*, OECD Publication Service, France 2002, p. 152.

- Sanat ürünlerinin yasal olmayan kopyalarının üretimi gibi kopya ürünlerin üretimi ve satımı,
- Özellikle tütün, silah, silah kaçakçılığı, çalıntı malların yeniden satışı,
- Rüşvet ve kara para aklama gibi faaliyetlerden oluşmaktadır.

Yasa dışı ekonomi aslında GSMH hesaplarına dâhil edilmesi istenmemekte ve kara paranın vergilendirilmesi yerine önlenmesi istenmektedir. Ancak bu tür faaliyetlerin gelir yaratıcı özellik taşıması ekonomide dolaşımına az ya da çok dâhil olması nedeniyle kayıt dışı ekonomi tahminlerine dâhil edilmektedir⁶⁰.

1.2.3. Kayıt Dışı Ekonominin Ortaya Çıkma Nedenleri

Kayıt dışı ekonominin nedenleri incelenirken üzerinde durulması gereken bazı noktalar vardır. Bunlardan ilki kayıt dışı ekonomi gibi tanımı tek bir kavramla ifade edilemeyen bir olgunun nedenlerinin birçok faktöre dayanması, ikinci olarak ise kayıt dışı ekonominin bazı ekonomik, sosyal ve politik olaylarla yakın ilişkide bulunmasından dolayı bu ilişkileri iyi tanımlayıp nedenlerinin o şekilde belirtilmesinde fayda olmasıdır⁶¹.

Kayıt dışı ekonominin nedenleri ülkeler açısından farklılık göstermekte olup gelişmiş ülkelerde farklı, gelişmekte olan ülkelerde farklı seyretmektedir. Gelişmiş ülkelerde kayıt dışı ekonominin nedenleri genellikle vergisel ve işgücü piyasasına yönelik düzenlemelerden oluşurken; gelişmekte olan ülkelerde bu nedenlerin yanında nüfus artışı, kentsel göç gibi demografik nedenlerde etkili olmaktadır⁶². Bu nedenle, kayıt dışı ekonominin gelişmekte olan ülkelerde daha fazla olduğu ifade edilmektedir. Yapılan bir çalışmada da gelişmiş ülkelerde işgücünün yalnızca %17'si kayıt dışı ekonomi içerisinde yer alırken gelişmekte olan ülkelerde bu oranın %60'lara çıktığı belirtilmiştir⁶³.

Ekonomik literatürde en çok vergi yükü, vergi ahlâkı, sosyal güvenlik katkı payları, özellikle iş gücü piyasalarında düzenlemelerin sık olması ve zorunlu olarak haftalık

⁶⁰ Gülay Akgül Yılmaz, "Kayıt Dışı Ekonomi...", s. 18.

⁶¹ Sadık Kırbaş, *Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi, Yolsuzluk ve Siyasetin Finansmanı*, Phoenix Yayınları, Ankara 2012, s. 30-31.

⁶² Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD), *Kayıt Dışı Ekonomi ve Sürdürülebilir Büyüme*, TÜSİAD Büyüme Stratejileri Dizisi, Ankara 2006, s. 60.

⁶³ Hakan Çetintaş, Hasan Vergil, "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1, 2003, s. 17.

çalışma saatlerinin düşürülmesi, kamu sektörü hizmetleri, transfer vb. gibi nedenler kayıt dışı ekonominin en önemli nedenleri olarak gösterilmektedir⁶⁴.

Tablo 1.4: Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri

Kayıt Dışı Ekonomiyi Etkileyen Faktörler	Kayıt Dışı Ekonomi Üzerinde Etkisi (%)	
	(a)	(b)
Vergi Yüğü ve Sosyal Güvenlik Katkı Payları	35-38	45-52
Kamu Kurumlarının Kalitesi	10-12	12-17
Transferler	5-7	7-9
Spesifik İş Gücü Piyasası Düzenlemeleri	7-9	7-9
Kamu Sektörü Hizmetleri	5-7	7-9
Vergi Ahlâkı	22-25	-
Toplam	84-98	78-96
(a)12 ayrı çalışmanın ortalaması		
(b) Deneylere dayanılarak yapılan 22 ayrı çalışmanın ortalaması		

Kaynak: Friedrich Schneider, "The Shadow Economy and Shadow Economy Labor Force: What Do We (Not) Know?", *IZA Discussion Paper*, No: 5769, 2011, p. 13.

Tablo 1.4'te Friedrich Schneider'in Almanya, Avusturya ve bazı OECD ülkelerinde yaptığı çalışmaya dayanarak kayıt dışı ekonomiyi etkileyen faktörler ve bunların kayıt dışı ekonomi üzerindeki etkisi verilmiştir. Tabloda açık bir şekilde görüldüğü gibi her iki çalışmada da vergi yükü ve sosyal güvenlik katkı paylarının kayıt dışı ekonomiyi etkileyen en önemli sebepler olduğu ortaya çıkmaktadır. Vergi yükü ve sosyal güvenlik katkı payları oranlarının (a) ve (b)'de farklı olmasının nedenleri ise (a) çalışmasında vergi yükü ve vergi ahlâkının ayrı incelenmesinden, (b)'de ise dikkate alınmadan toplu inceleme yapılmasından kaynaklanmıştır.

1.2.3.1. Ekonomik ve Mali Nedenler

Gerek gelişmekte olan ülkelerde, gerekse gelişmiş ülkelerde kayıt dışı ekonominin en önemli nedenlerini oluşturan mali nedenlerin başında vergi yükleri ve sosyal güvenlik paylarının yüksek olması gelmektedir. Vergi yükünün ve sosyal güvenlik paylarının yüksek olması, yapılan birçok araştırmada fark edilmiş ve kayıt dışı ekonominin en önemli

⁶⁴ Fethi Ögünç, Gökhan Yılmaz, "Estimating The Underground Economy in Turkey", *The Central Bank of The Republic of Turkey Research Department Discussion Paper*, No: 0004, 2000, p. 3.

nedeni olduğu vurgulanmıştır. Genellikle vergi yükünde bir artış insanları kayıt dışı ekonomiye yönlendiren bir teşvik unsuru olarak görülmüştür⁶⁵.

İşverenler açısından yüksek vergi oranları ve sosyal güvenlik payları, işverenlerin vergi sonrası gelirlerinin düşük olmasına yol açmaktadır. İşverenler bu sebeplerden dolayı düşük ücret politikası vb. yollarla kayıt dışı ekonomiye yönelebilmektedirler⁶⁶.

Ekonomik kurumların gelişmemesi nedeniyle ekonomik yapının kötü olması da kayıt dışılığı etkileyebilmektedir. Şöyle ki, eğer bir ülkede para ve sermaye piyasaları gelişmemişse, tefeciliğin, spekülative kazançların, sahtecilik ve dolandırıcılığın artmasına neden olmakta, serbest piyasa mekanizmasının olmadığı aksak rekabet ortamında ise karaborsa, tekel gibi olumsuzluklar kendini gösterebilmektedir⁶⁷.

Ekonomik krizler de kayıt dışı ekonominin artmasının nedenlerinden biri olarak gösterilmektedir. Çünkü özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin en önemli sorunlarından biri olan ekonomik krizlerde zaten var olan işsizlik daha da artınca kayıtlı ekonomide iş bulamayan kişiler kayıt dışı ekonomide şanslarını denemektedirler. İşverenler ise kriz ve durgunluğun maliyetini azaltmak ve istihdam-üretim açısından esnek davranabilmek için kayıt dışı ekonomiye yönelebilmektedirler⁶⁸.

Kayıt dışı ekonominin önemli nedenlerinden biri de enflasyondur. Enflasyon özellikle bazı ülkelerin temel sorunlarından biri olup, ekonomik krizler neticesinde bazı ülkelerde hiperenflasyon seviyelerine kadar gelebilmektedir. Enflasyonun kayıt dışı ekonomiyi etkilemesinin nedeni mükelleflerin fiktif karlarının da vergilendirilmesine sebep olmasıdır. Türkiye’de gelir vergisinde olduğu gibi artan oranlı bir vergi sistemine sahip olan diğer ülkelerde de enflasyon sonucu mükelleflerin reel geliri artmasa da bir üst gelir dilimine kayarak vergi yüklerinde bir artış meydana gelebilmektedir. Böyle bir durumda

---

⁶⁵ Ion Dobre, Adriana Ana Maria Alexandru, “The Impact of Unemployment Rate on the Dimension of Shadow Economy in Spain: A Structural Equation Approach”, *European Research Studies*, Vol.: 12, Issue: 4, 2009, p. 182.

⁶⁶ Fethi Ögünç, Gökhan Yılmaz, “Estimating The Underground...”, p. 3.

⁶⁷ Hakkı Mümin Ay, “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemede Bilgi Ekonomisinin Etkinliği ve Gelir İdaresinin Rolü”, *Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 11, 2006, s. 61.

⁶⁸ Nihat Işık, Mustafa Acar, “Kayıt Dışı Ekonomi: Ölçme Yöntemleri, Boyutları, Yarar ve Zararları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 21, 2003, s. 120.

daha fazla vergi ödemek istemeyen mükellef faaliyetlerinin bir kısmını ya da tamamını saklayarak kayıt dışı ekonomiye yönelebilmektedir⁶⁹.

İşsizlik oranlarının artması da kayıt dışı ekonominin nedenleri arasında sayılmaktadır. İşsiz insanların satın alma gücündeki kayıplar, kayıt dışı ekonomik faaliyetleri kayıtlı faaliyetlere oranla daha iyi bulabilmelerine yol açabileceği için kayıt dışılığın büyümesine neden olabilirler⁷⁰. Ancak yüksek ve sürekli bir işsizlik oranı, her iki sektörde de sunulan işlerin azalması anlamına geldiği için kayıt dışı ekonomiyi azaltıcı bir etkiye de neden olabilmektedir⁷¹.

1.2.3.2. İdari ve Siyasal Nedenler

Kayıt dışı ekonominin en önemli nedenlerinden biri devletin yapmış olduğu yasal düzenlemelerin yoğun olmasından kaynaklanmaktadır. Bu düzenlemelere örnek olarak iş gücü piyasasındaki düşük ücret, işe alma/çıkarma, lisans düzenlemeleri, ticarete yapılan engellemelere yönelik düzenlemeler örnek olarak verilebilir. Genel olarak yönetmelikler, resmi ekonomide iş gücü maliyetlerinde önemli bir artışa sebebiyet vermektedir. Bu maliyetlerin birçoğu işverenler üzerinde önemli bir etki yarattığı için işverenler bu maliyetten kaçınmak için kayıt dışı ekonomiye yönelebilmektedirler⁷².

Diğer önemli bir sorun, yolsuzluktur. Yolsuzluk ise kamusal gücün özel amaçlar için kötüye kullanılmasından dolayı oluşacak faaliyetler sonucu yüksek gelir elde edilebilen, siyasal olabileceği gibi bürokratik de olabilen, kayıt dışı ekonominin artmasına sebep olabilecek önemli bir unsurdur⁷³. Buna göre, siyasi partilerin yeniden seçilmeyi garantilemek için, oy potansiyeli yüksek seçmen kitlelerini zor duruma sokacak uygulamalardan kaçınmaları ve bu kesimin kayıt dışı faaliyetlerini görmezden gelmeleri sonucunda kayıt dışı ekonominin artmasına sebebiyet verebilmektedir⁷⁴.

---

⁶⁹ Yusuf Kildiş, “Kayıt Dışı Ekonominin Ulusal-Uluslararası Boyutu ve Çözüm Önerileri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2000, s. 11-12.

⁷⁰ Andreas Buehn, Alexander Karmann, Friedrich Schneider, “Size and Development of the Shadow Economy and Do-it- Yourself Activities: The Case of Germany”, *Working Paper*, No: 14, 2007, p. 11.

⁷¹ Hakan Çetintaş, Hasan Vergil, “Türkiye’de Kayıt Dışı...”, s. 18.

⁷² Andreas Buehn, Friedrich Schneider, “Corruption and the...”, p. 11-12.

⁷³ Vito Tanzi, “The Shadow Economy, Its Causes and Its Consequences”, *Brazilian Institute of Ethics in Competition*, 2002, p. 10.

⁷⁴ Nihat Işık, Mustafa Acar, “Kayıt Dışı Ekonomi...”, s. 122.

1.2.3.3. Psikolojik ve Sosyal Nedenler

Kayıt dışı ekonominin sosyal nedenlerinden birisi nüfus artış hızı ve buna bağlı olarak artan göç ve çarpık kentleşmedir. Nüfus artışı, normalde ekonominin daha hızlı büyümesini sağlayacak bir faktör olabilmektedir. Ancak ekonomide bu faktörün olumlu bir etki yaratabilmesi için ülkenin istihdam olanaklarının bu nüfus artış hızını karşılayabilecek şekilde olması gerekmektedir. Aksi takdirde nüfus artış hızının fazla olması, bireylerin kayıtlı ekonomide iş bulma olanaklarını azaltabileceği için bireyleri kayıt dışı ekonomiye yöneltebilecektir⁷⁵.

Kayıt dışı ekonomiyi etkileyen diğer unsursa vergi ahlâkıdır. Genel olarak mükellefler ödedikleri vergiler karşılığında iyi bir kamu hizmeti aldıklarını düşünüyorlarsa vergilerini dürüst bir şekilde ödeme eğiliminde olacakları düşünülür⁷⁶. Ancak vergi gelirlerinin etkin kullanılmadığına dair bir inanç oluşursa, bu sefer de mükelleflerin vergi ödemeye karşı dirençleri artmakta, sıkça çıkan vergi afları ise düzenli vergi ödeyen mükellefler aleyhine haksızlığa neden olduğu için mükelleflerin vergi ahlâkı zedelenebilmektedir. Bu gelişmelerin neticesinde mükelleflerin vergiden kaçınma ve vergi kaçakçılığı gibi yollarla kayıt dışı ekonomiye kayma olasılıkları artmaktadır⁷⁷.

1.2.4. Kayıt Dışı Ekonomiyi Ölçmede Kullanılan Yöntemler

Kayıt dışı ekonomi tanımı gereği belgelendirilmeyen muhasebe kayıtlarına yansıtılmayan faaliyetleri kapsadığı için bu işlemler resmi nitelik taşıyan ulusal hesaplara, bir diğer ifadeyle GSMH'ye yansıtılmamaktadır. Ancak kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomi içerisindeki yerinin tespit edilmesi gerekmekte ve bunun çözümü için yöntemlerin geliştirilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda kayıt dışı ekonomiyi ölçmek için “doğrudan yaklaşım”, “dolaylı yaklaşım” ve “model yaklaşımı” başlıkları altında ölçme yöntemleri geliştirilmiştir⁷⁸.

⁷⁵ Sadık Kırbaş, *Türkiye’de Kayıt Dışı...*, s. 31-32.

⁷⁶ Friedrich Schneider, “The Shadow Economy...”, p. 12.

⁷⁷ Vuslat Us, “Kayıt Dışı Ekonomi Tahmini Yöntem Önerisi: Türkiye Örneği”, *Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni*, Sayı: 17, 2004, s. 12.

⁷⁸ Matthew H. Fleming, John Roman, Graham Farrell, “The Shadow Economy”, *Journal of International Affairs*, No: 2, 2000, p. 391.

1.2.4.1. Doğrudan Yaklaşım

Kayıt dışı ekonomiyi ölçme yaklaşımlarından biri doğrudan yaklaşımdır. Bu yaklaşıma mikro yaklaşımda denmektedir. Bu yaklaşımda kayıt dışı ekonomi vergi incelemesi yöntemi ve anketi yöntemi ile ölçülmeye çalışılmaktadır⁷⁹.

Vergi inceleme yöntemindeyse beyan edilen gelir ile kişi ve kurumların mali denetim yoluyla gerçek gelirlerinin elde edilmesi sonucu arasında oluşan fark hesaplanarak kayıt dışı ekonomi ölçülmeye çalışılmaktadır. Bu yöntem özellikle faaliyetlerini gizlemede daha iyi olan serbest meslek erbabının vergi kaçırması hakkında detaylı bilgi sağlamaktadır⁸⁰. Beyan edilmemiş vergiye tabi geliri ölçmeye yönelik olarak kullanılan bu yöntem birçok ülkede kayıt dışı ekonomiyi hesaplamak için kullanılmaktadır⁸¹.

Anket yönteminde mükelleflere, çalışanlara ve işverenlere yönelik anketler yapılarak kayıt dışı ekonomi ölçülmeye çalışılır. Ancak burada görüşülen kişiler yaptıkları yasa dışı faaliyetleri ifşa etmemek için bu yönteme sıcak yaklaşmayabilirler. Bu yüzden anket yönteminde kayıt dışı ekonominin yasa dışı faaliyetler dışında kısmının hacmini tahmin etmek mümkün olmaktadır. Kayıt dışı ekonomide hangi faaliyetlerin ağırlıklı olduğu, kayıt dışı ekonomide satıcıların ve alışveriş yapanların özellikleri hakkında bilgi edinmek bu yöntem ile mümkün olmaktadır⁸². Bu yöntemin asıl avantajı kayıt dışı ekonominin yapısı hakkında detaylı bilgi vermesidir. Fakat sonuçlar anketteki sorulara duyarlı olmaktadır⁸³.

Her iki metodunda en büyük dezavantajı ise kayıt dışı ekonominin büyüklüğüne yönelik olarak sınırlı tahminler yapmasıdır. Ayrıca kayıt dışı ekonominin uzun vadede gelişimi ve büyümesi hakkında tahmin yapma yetenekleri düşüktür⁸⁴.

1.2.4.2. Dolaylı Yaklaşım

Kayıt dışı ekonomiyi ölçmede kullanılan diğer bir yaklaşım ise dolaylı yaklaşımdır. Makroekonomik verilere dayanarak ölçüm yapıldığı için bu yönteme makro yaklaşımda denilmektedir. Bu yaklaşımda ölçüm yapılırken ülkedeki belli bir zaman içerisinde ölçülen

⁷⁹ Gülay Akgül Yılmaz, *Kayıt Dışı Ekonomi...*, s. 117-118.

⁸⁰ Bruno S. Frey, Friedrich Schneider, "Informal and Underground Economy", *International Encyclopedia of Social and Behavioral Science*, Vol.: 12, 2000, p. 3.

⁸¹ Dominik Ernste, Friedrich Schneider, "Increasing Shadow Economies all over the World-Fiction or Reality?", *IZA Discussion Paper*, No: 26, 1998, p. 4.

⁸² Gülay Akgül Yılmaz, *Kayıt Dışı Ekonomi...*, s. 118.

⁸³ Dominik Ernste, Friedrich Schneider, "Increasing Shadow...", p. 4.

⁸⁴ Bruno S. Frey, Friedrich Schneider, "Informal and Underground...", p. 3

makroekonomik endeksler baz alınmaktadır. Kayıt dışı ekonomiyi ölçmek için parasal yaklaşım, GSMH yaklaşımı, istihdam yaklaşımı ve fiziksel girdi yaklaşımı kullanılmaktadır⁸⁵.

1.2.4.2.1. Parasal Yaklaşım

Kayıt dışı ekonomiyi ölçmek için kullanılan dolaylı yöntemlerden biri parasal yaklaşımdır. Parasal yaklaşım ilk olarak 1919-1955 yılları arasında ABD’de kayıt dışı ekonominin nedenlerinden biri olarak vergi yükündeki baskı ve para talebi korelasyonunu hesaplayan Philip D. Cagan tarafından 1958 yılında kullanılmıştır. Daha sonra Gutmann tarafından 1977 yılında kullanılmıştır. Ancak Gutmann, aynı istatistiksel prosedürleri kullanmayıp 1937-1976 yılları arası para ve vadesiz mevduatlar arasındaki oranı incelemiştir. Sonraki süreçte Cagan’ın yaklaşımı Vito Tanzi tarafından geliştirilmiştir⁸⁶. Para talebi yaklaşımı, kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü tahmin etmek için güçlü bir yöntem olarak kabul olsa bile ulusal ve mikro ekonomik tahminlerde zorluklar yaratabilmektedir⁸⁷. Parasal yaklaşım kendi içerisinde sabit oran yaklaşımı, işlem hacmi yaklaşımı ve ekonomik yaklaşım olarak üçe ayrılmaktadır⁸⁸.

Sabit oran yaklaşımında, para piyasalarının hareketlerinin izlenmesi temeli altında kayıt dışı ekonominin boyutu hesaplanmaya çalışılmaktadır. Bu görüşe göre, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde işlemler genellikle para ile yapılmakta, çek ve senet gibi ödeme araçları kullanılmadığı varsayılmaktadır. Ayrıca ekonomide kayıt dışı ekonomi olmadığı dönemlerde emisyon hacminin mevduata oranının sabit kalacağı varsayılmakta ve bu oranın zaman içinde artması paraya olan talebin arttığını ve dolayısıyla kayıt dışı ekonominin de arttığını göstermektedir⁸⁹.

Ekonomik yaklaşımda ise nakit para talebinin ekonometrik bir denklemlerle tahmin edilmesi temel alınarak kayıt dışı ekonomi hesaplanmaya çalışılmaktadır. Bu yaklaşıma göre, kayıt dışı ekonominin en önemli nedeni yüksek vergi oranlarıdır. Bu yaklaşımın

---

⁸⁵ Hakan Erkuş, Kadir Karagöz, “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Kaybının Tahmini”, *Maliye Dergisi*, Sayı: 156, 2009, s. 131.

⁸⁶ Dominik Ernste, Friedrich Schneider, “Increasing Shadow...”, p. 6.

⁸⁷ Jamie Alderslade, John Talmage, Yusef Freeman, “Measuring The Informal Economy-One Neighborhood at a Time”, *The Brookings Institution Metropolitan Policy Program Discussion Paper*, 2006, p. 10.

⁸⁸ Hakan Erkuş, Kadir Karagöz, “Türkiye’de Kayıt Dışı...”, s. 131.

⁸⁹ Gülsüm Akalın, Ferdi Kesikoğlu, “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Büyüme İlişkisi”, *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 5, 2007, s. 75.

temelini, kayıt dışı ekonomide ödeme aracının peşin para olduğu ve paranın dolaşım hızının kayıtlı ve kayıt dışı ekonomilerde aynı olduğu varsayımı oluşturmaktadır⁹⁰.

İşlem hacmi yaklaşımında da Fischer'in miktar teorisi eşitliği kullanılmakta olup işlem hacminin milli gelire oranındaki değişikliklerden kayıt dışı ekonominin büyüklüğü hesaplanmaya çalışılmaktadır. Çek ve senetle yapılan ödemeler dikkate alınırken paranın dolaşım hızı, kayıtlı ve kayıt dışı ekonomide aynı kabul edilmektedir⁹¹.

1.2.4.2.2. GSMH Yaklaşımı

GSMH, bir ülke ekonomisinde ülke vatandaşları tarafından bir yıl içerisinde üretilen toplam mal ve hizmetlerin parasal değeridir. Kısaca bir ülkenin milli gelirini ifade etmektedir. Hesaplanmasında üretim, harcama ve gelir yöntemi olmak üzere üç farklı yöntem kullanılmaktadır. GSMH ile kayıt dışı ekonominin hesaplanmasında bu üç farklı GSMH hesaplama yöntemleri birbiriyle karşılaştırılarak kayıt dışı ekonominin boyutları tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Normal şartlarda üretim, harcama ve gelir yöntemleri ile hesaplanan GSMH rakamlarının birbirine eşit olması gerekmektedir. Ancak aralarında fark var ise bu farkın kayıt dışı ekonominin varlığını ortaya koyduğu ifade edilmektedir⁹².

1.2.4.2.3. İstihdam Yaklaşımı

İstihdam yaklaşımında resmi istatistiklerdeki iş gücü arzı tanımı ile gerçekte işgücü piyasasındaki çalışanların sayısı karşılaştırılarak ekonomide kayıt dışı çalışan işçi sayısı, bunların ekonomiye katkıları, ödenmeyen sigorta primleri, vergiler, vb. göstergeler hesaplanmaya çalışılmaktadır⁹³. Yani işgücü arzındaki artış hızı ile istihdamın artış hızının aynı olması beklenmektedir. Eğer istihdam/nüfus oranı, işgücü/nüfus oranından daha yavaş artıyorsa işgücünün istihdam edilemeyen kısmı ya işsizlik oranlarının artmasına katkı sağlıyor ya da kayıt dışı istihdamda yer alıyor demektir⁹⁴.

⁹⁰ Mustafa Ali Sarılı, "Türkiye'de Kayıt Dışı...", s. 37.

⁹¹ Nihat Işık, Mustafa Acar, "Kayıt Dışı Ekonomi...", s. 125.

⁹² Gülsüm Akalın, Ferdi Kesikoğlu, "Türkiye'de Kayıt...", s. 75.

⁹³ Abdullah Savaş, "Vergi Dışı Piyasa Ekonomisi: Kapsamı, Etkileri, Öneriler", *Sayıştay Dergisi*, Sayı: 72, 2009, s. 58.

⁹⁴ Ercan Baldemir, M. Faysal Gökalp, Mehmet Avcı, "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin MIMIC Model İle Tahminlenmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 2, 2005, s. 236.

Yöntemin basit olmasına karşın bazı dezavantajları vardır. İlk dezavantaj olarak bu yöntem ikinci işte çalışanları hesaba katmamakta ve ölçmemektedir. İkincisi ise oranlardaki değişim sosyal sebepler gibi birçok nedenden kaynaklandığı için sağlıklı bir sonuç ortaya çıkmayabilmektedir⁹⁵.

1.2.4.2.4. Fiziksel Girdi Yaklaşımı

Son yaklaşım türü ise fiziksel girdi yaklaşımıdır. Bir ürün olarak elektrik homojen ve fiziksel olarak ölçülmesi kolay olmasının yanı sıra, diğer mal ve hizmetlere oranla ikamesi çok düşük olduğu için gizlenmesi zordur⁹⁶. Bu yaklaşım türünde elektrik tüketimi esas alınarak kayıt dışı ekonomi ölçülmeye çalışılmaktadır. Elektrik tüketimi, ekonomik faaliyetlerin en iyi fiziksel göstergesi olduğu varsayılmaktadır. Para talebi yaklaşımına benzer olarak elektrik tüketimi metodu, GSMH ile elektrik tüketimi arasında bir ilişki kurmaya çalışılmaktadır⁹⁷.

1.2.4.3. Model Yaklaşımı

Bu yaklaşımda en çok kullanılan model, MIMIC yöntemidir. Türkçe kullanımda “Çoklu Göstergeler Çoklu Nedenler” yöntemi olarak ifade edilen bu yaklaşım, ilk olarak Frey ve Weck-Hannemann’ın çalışmalarında kullanılmış, esas olarak yapısal bir denklem modeline dayalı olup MIMIC yaklaşımı olarak adlandırılmıştır⁹⁸. Model; gözlenemeyen değişkenleri tahmin etmek için, gözlenebilir göstergeler türeten sağlam bir yapı üzerine kurulmuştur⁹⁹.

MIMIC modeli; genel itibari ile ölçüm modeli ve yapısal eşitlikler modeli olmak üzere iki parçadan oluşmaktadır. Ölçüm modeli; gözlenmeyen değişkenleri gözlemlenen göstergelere bağlamaktadır. Yapısal eşitlikler modeli ise gözlemlenmeyen değişkenler arasındaki nedensel ilişkileri belirtmektedir¹⁰⁰.

⁹⁵ Hakan Erkuş, Kadir Karagöz, “Türkiye’de Kayıt Dışı...”, s. 132.

⁹⁶ Klara Sabirianova Peter, “Income Tax Flattening: Does It Help to Reduce the Shadow Economy?”, *IZA Discussion Paper*, No: 4223, 2009, p. 5.

⁹⁷ Jamie Alderslade, John Talmage, Yusef Freeman, “Measuring The Informal...”, p. 10.

⁹⁸ Ceyhun Elgin, Oğuz Öztunalı, “Shadow Economies around the World: Model Based Estimates”, 2012, p. 5.

< http://www.econ.boun.edu.tr/public_html/RePEc/pdf/201205.pdf > (02.03.2014).

⁹⁹ Ramazan Kılıç, Özer Özçelik, “Küresel Bir Sorun Kayıt Dışı Ekonomi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 16, 2006, s. 340.

¹⁰⁰ Dominik Ernste, Friedrich Schneider, “Increasing Shadow...”, p. 11.

MIMIC model yaklaşımının en önemli özelliği, diğer yaklaşımların aksine kayıt dışı ekonominin para, işgücü ve üretim piyasalarında bıraktığı izlerden hepsinden toplu olarak yararlanmasıdır. Bu göstergeleri, kayıt dışılığa neden oldukları teorik olarak ileri sürülen vergi yükü, devletin dayattığı diğer yükler, enflasyon, işsizlik ve vergi ahlâkı gibi değişkenlerle bir istatistiksel çerçeve içinde ve birlikte ele almaktadır. MIMIC yaklaşımının dezavantajıysa kayıt dışı ekonominin büyüklüğüne ve gelişmesine yönelik olarak göreceli tahmin yapmasıdır¹⁰¹.

1.2.5. Kayıt Dışı Ekonominin Sonuçları

Kayıt dışı ekonomi, farklı ülkelerde farklı şekilde ortaya çıkabildiği gibi sonuçları bakımından da farklılıklar yaratmaktadır. Genel olarak da sonuçları bakımından olumsuz eleştiriler almaktadır. Bu eleştirilere rağmen, konu kayıt dışı istihdam olunca özellikle işsizliğin nerdeyse her ülkede yoğun olduğu bir dönemde olumlu etkileri de tartışılır olmaktadır.

1.2.5.1. Kayıt Dışı Ekonominin Olumlu Sonuçları

Kayıt dışı ekonominin olumlu yönleri; işsizliğin azaltılmasına bağlı olarak ekonomik krizlerin aşılmasına katkıda bulunması, düşük nitelikli işgücü başta olmak üzere kişilerin gelirlerini arttırması ile mal ve hizmet arzının artmasına yardımcı olması şeklinde sıralanabilir¹⁰².

Kayıt dışı ekonomi vergilendirilmeyen gelire bağlı olarak kişilerin gelirini arttırdığı için ekonomik hayata ve birey refahına katkı yapmaktadır. Kişilerin kullanılabilir gelirinin artmasına bağlı olarak tüketim harcamaları da arttığı için bu durum ekonomide olumlu etkiler yaratmaktadır¹⁰³. Ayrıca vergi, sigorta primi vb. yasal yükümlüklerinin yerine getirilmemesine bağlı olarak üretim maliyetleri ve satış fiyatları kayıtlı ekonomiye oranla azalmakta buna bağlı olarak işletmelerin rekabet gücü artmaktadır¹⁰⁴.

Vergi gelirlerinin devlet tarafından etkin kullanılmaması dolayısıyla, özel kesimin kayıt dışı ekonomiye yönelmesine bağlı olarak vergiden kaçınması sonucu özel kesimin

---

¹⁰¹ Fatih Savaşan, “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Kaybı Tahminleri”, 19. Türkiye Maliye Sempozyumu, Antalya 2004, s. 58.

¹⁰² Nihat Işık, Mustafa Acar, “Kayıt Dışı Ekonomi...”, s. 130.

¹⁰³ İzzettin Önder, “Kayıt Dışı Ekonomi...”, s. 245.

¹⁰⁴ Nihat Işık, Mustafa Acar, “Kayıt Dışı Ekonomi...”, s. 130.

kaynaklarını daha etkin kullanılabileceği de ayrıca ifade edilmektedir. Buna bağlı olarak da finansal kaynaklar ve girişimciliğin artmasına neden olabilecektir¹⁰⁵.

Kayıt dışı ekonomi ifade edildiği gibi istihdam artıcı etkiye de sahiptir. Kayıtlı ekonomide yüksek maliyetler, kaynakların sınırlı olması nedeniyle özellikle ekonomik kriz dönemlerinde herkes için istihdam alanı bulunmamaktadır¹⁰⁶. Kayıt dışı ekonomi, özellikle bu kriz dönemlerinde açıkta kalan işsizlere iş olanağı sağladığı için hem istihdamı yükseltici bir etki yaratacak, hem de ekonomik krizlerin yol açtığı sorunların bir kısmının çözülmesine olumlu katkı sağlayacaktır¹⁰⁷.

1.2.5.2. Kayıt Dışı Ekonominin Olumsuz Sonuçları

Kayıt dışı ekonominin olumlu yanlarının olmasına rağmen olumsuz yanları da söz konusudur. Bu olumsuz yanları ise literatürde daha ağır basmaktadır¹⁰⁸. Kayıt dışı ekonomi, her şeyden önce devlet ve demokrasi üzerinde sarsıcı etkiler yaratmaktadır. Kayıt dışı ekonominin yaygınlaşmasına bağlı olarak ekonomik yozlaşma ve hukuksuzluk artmakta, bu da devlete olan güveni sarsmaktadır¹⁰⁹. Devlete karşı bir başkaldırı yaratmakta, ahlâki değerleri bozmakta, sonuç olarak ekonomiyi enflasyon ve işsizliğe sürüklerken yatırımları ve üretimi de olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca suçlu sayısının da artmasına sebebiyet verebilmektedir¹¹⁰.

Kayıt dışı ekonominin en önemli olumsuz etkilerinden birisiyse devletin vergi gelirlerini azaltmasıdır. Kayıt dışı ekonomiye bağlı olarak vergi kaçakçılığı ve vergiden kaçınma gibi faaliyetlerin artması, devletin vergi gelirlerini göreceli olarak azaltarak bunun sonucu olarak kamusal hizmetlerin aksamasına sebebiyet verebilecektir. Devletin en önemli kamusal gelirinin azalmasına bağlı olarak bütçe finansmanın sağlanması için borçlanma yoluna gidilebilmektedir. Borçlanma ise kısa vadede kamu gelirleri açısından tercih edilmemesi gereken (klasiklere göre) bir yöntemdir. Çünkü borçlanma sonucunda

¹⁰⁵ Ercan Baldemir, M. Faysal Gökcalp, Mehmet Avcı, "Türkiye'de Kayıt Dışı...", s. 235.

¹⁰⁶ Mustafa Ali Sarılı, "Türkiye'de Kayıt Dışı...", s. 44.

¹⁰⁷ Turgut Gümüüş, "Dışsallık ve Kayıt Dışı Ekonomi Kavramına İlişkin Bir Değerlendirme", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 3, 2000, s. 64.

¹⁰⁸ Ufuk Bakkal, *Kayıt Dışı Ekonomi*, Derin Yayınları, İstanbul 2007, s. 85.

¹⁰⁹ İlhan Hatipoğlu, "Kayıt Dışı Ekonomiden...", s. 627.

¹¹⁰ Suphi Aslanoğlu, "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi ve Kayıt Dışı Ekonomiyi Azaltmaya Yönelik Çözüm Önerileri", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı: 39, 2008, s. 204.

faiz oranlarında yükseliş yaşanmakta ve buna bağlı olarak yatırımları azaltarak (dışlama etkisi) istihdamı olumsuz yönde etkileyebilmektedir¹¹¹.

Diğer bir vergisel olumsuz etkisi ise kayıt dışı ekonominin haksız rekabete sebebiyet vermesidir. Kayıt dışı ekonomide verginin bir kısmını veya tamamını ödemeyenler var olduğu sürece kayıtlı ekonomide dürüst bir şekilde vergisini ödeyenler, böyle durumda haksızlığa uğradıklarını iddia edecekler ve kayıt dışı ekonomiye yönelmelerinde önemli bir sebep oluşturacaktır. Kısmi kayıt dışında kalan mükellefler ise kendileriyle rekabet içinde olan kayıt dışı işyerleri yüzünden işleri olumsuz yönde etkilendiği için haksız rekabet söz konusu olacaktır. Böyle bir durumda haksız rekabete maruz kalmamak için bu işletmelerde kayıt dışı ekonomiye yönelebileceklerdir¹¹².

Kayıt dışı ekonominin bir diğer olumsuz yönü ise ülkenin kredibilitelerini de düşürmektedir. Çünkü uluslararası kuruluşlar, yabancı sermaye ve kredi notu veren kuruluşlar, bir ülkeye kredi verirken o ülkenin temel makroekonomik göstergelerini baz almaktadırlar. Kayıt dışı ekonomik faaliyetler bu göstergelere yansımadağı için GSMH rakamlarının düşük görülmesine yol açacağı için kredibiliteleri etkilemesi kaçınılmaz olacaktır¹¹³.

1.3. Ekonomik Kriz ve Kayıt Dışı Ekonomi Arasındaki İlişki

Ekonomik krizlerin etkileri, oldukça geniş ve kapsamlı bir araştırma konusunu teşkil etmektedir. Bu konular; finans, ekonomi, sosyoloji, psikoloji, hukuk gibi birçok alanda farklı bakış açılarıyla ele alınıp değerlendirilebilmektedir. Kaldı ki, her bir alan ve ekonomik krizlerin bu alandaki etkileri, ayrı bir araştırma konusu olabilecek niteliktedir¹¹⁴. Bu araştırma konularından önemli bir tanesi ekonomik krizlerle kayıt dışı ekonomi arasındaki ilişkinin ne yönde olduğu, hangi açılardan birbirini etkilediği sorunsalıdır. Bu sorunsal incelenirken, ekonomik krizle birlikte ortaya çıkan istihdam ve işsizlik sorunu, gelir dağılımında adaletsizliğin artması ve yoksulluk gibi konulara değinilecek bunun yanında ekonomik krizlerde uygulanan iktisat politikaların kayıt dışı ekonomiyi ne ölçüde etkilediğinin üzerinde durulacaktır.

¹¹¹ Vuslat Us, "Kayıt Dışı Ekonomi...", s. 13.

¹¹² Erhan Atiker, "Kayıt Dışı Ekonomi", *Sosyoloji Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 19, 2009. s. 213.

¹¹³ Hakkı Mümin Ay, "Türkiye'de Kayıt Dışı...", s. 64.

¹¹⁴ Sibel Gök, *Ekonomik Krizin...*, s. 29.

Ekonomik krizlerin önemli sonuçlarından biri olan enflasyon oranında artış kayıt dışı ekonomiyi arttıran önemli nedenlerden birisidir¹¹⁵. Enflasyon oranlarında artış başlı başına bir krizi de teşkil etmektedir. Enflasyon krizleri olarak adlandırılan bu durum fiyatlar genel düzeyinde meydana gelen artışların belli bir seviyenin üstünde olmasına bağlı olarak oluşan krizlerdir¹¹⁶. Yani enflasyon, hem ekonomik krizlerin nedeni olabilirken, hem de maliyeti olabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında enflasyon, kayıt dışı ekonominin de önemli bir nedenini de oluşturmaktadır. Enflasyon özellikle düşük ve sabit gelirli tüketicileri etkileyen bir olgudur. Enflasyon oranı yüksek olduğunda bireylerin gelirlerinde gözle görülür bir artış yaşanmamasına rağmen özellikle artan oranlı vergi rejimine sahip olan ülkelerde bu durum olumsuz koşullara yol açmaktadır. Çünkü enflasyonla birlikte bu kişiler bir üst gelir dilimine kaymakta bu durum da daha fazla vergi ödemelerine ve gelirlerinde büyük bir azalış yaşanmasına neden olmaktadır. Özellikle ücretlileri etkileyen böyle bir durumda bazı mükellefler kayıt dışı ekonomiye yönelmeyi daha mantıklı bulmaktadırlar¹¹⁷.

Ekonomik krizler birçok kesimi etkilediği gibi, çalışan ve sabit gelirli kişileri de yakından etkilemektedir. Bunun nedeni ekonomik krizle birlikte süregelen istihdam yetersizliği ve işsizlik oranlarının artmasıdır. Bu nedenle çalışanlar ve işçi sınıfı ekonomik krizin yarattığı bu etkilerden kurtulmak için yollar aramaktadır¹¹⁸. Bu yöntemlerden biri işsiz kalanların kayıt dışı ekonomiye yönelerek kayıt dışı istihdam oranlarını yükseltmesidir. Kriz nedeniyle kayıtlı ekonomide istihdam edilmesi zor ya da mümkün olmayan niteliksiz işçiler, kayıt dışı ekonomide daha kolay iş bulabilmektedirler¹¹⁹. Bu açıdan bakıldığında ekonomik krizle birlikte işsizliğin artması sonucunda işsiz kalanların kayıt dışı istihdam edilmesi ekonomik krizin yarattığı sorunlara bir çözüm yolu olabilmektedir.

Ekonomik kriz sadece çalışanları değil, işverenleri de etkilemektedir. Ekonomik kriz ile birlikte işsizliğin yüksek, kalifiye gücünün görece düşük, işgücü maliyetininse yüksek olduğu ortamda işverenlerde kayıt dışı ekonomiye yönelmektedirler. İşverenler kayıt dışı

---

¹¹⁵ Hatice Erkekoğlu, Emine Bilgili, "Parasal Krizlerin Tahmin Edilmesi: Teori ve Uygulama", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 24, 2005, s. 21.

¹¹⁶ Aykut Kibritçioğlu, "Türkiye'de Ekonomik...", s. 174-175.

¹¹⁷ Yusuf Kıldıç, "Kayıt Dışı Ekonominin...", s. 11-12.

¹¹⁸ Kuvvet Lordoğlu, "Bunalımın İşçi Sınıfı Üzerine Etkileri", (der. 93-94 Petrol-İş), *Petrol-İş Yıllığı 93-94*, (içinde) 1995, s. 792.

¹¹⁹ Mustafa Çolak, *Kayıt Dışı Ekonomi ve Çözümüne Yönelik Politika Önerileri*, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012, s. 69.

ekonomiyi seçerek, kamunun işgücü ile ilgili çalışma süresi, fazla mesai, işe son verme, sendikal güvence, vergi düzenlenmelerinden kurtularak, maliyetleri azaltıp, kâr oranlarını arttıracaklardır¹²⁰. Böylece işletmeler ekonomik krizlerin etkilerinden kurtularak; işlerin kötüye gitmesinden ya da daha kötüsü batmaktan kurtulacak, bunun sonucu olarak da kayıt dışı ekonomi rakamlarının büyümesine sebebiyet verecektir.

Ekonomik krizlerin diğer önemli sonuçlarından biri gelir dağılımında adaletsizliğin artması ve yoksulluğun artışına zemin hazırlamasıdır. Ekonomik krizler yoksulluğun artmasına şu şekillerde etki edebilmektedir¹²¹:

- Emegın gelirini azaltarak reel ücretleri düşürür, işsizliği arttırır.
- İktisadi faaliyetler azaldığı için emeğe dayalı olarak elde edilemeyen diğer gelirlerde azalır. Yoksul halk tarafından üretilen mal ve hizmetlerin fiyatları diğer fiyatlara kıyasla azalabilir.
- Özel transferler ülkenin birçok yerinde yaşam standartlarına bağlı azalma meydana geldiği için geriler.
- Makro-ekonomik krizler yoksulların yoksulluktan kurtulma ümitlerini zayıflatarak, sermaye birikimlerini azaltır. Böylece yoksulluk artmaya devam eder.

Gelir dağılımı açısından bakıldığında; düşük gelir gruplarının fazla olması, orta gelir gruplarının ise az olması kayıt dışı ekonominin nedenleri arasındadır¹²². Ekonomik krizler sonucu kişilerin kullanılabilir geliri düşecek buna bağlı olarak harcamalar da düşecektir. Ancak insanların yaşam standardı ne olursa olsun bu standardın daha altına düşmek istemeyeceklerdir. Bu yüzden mevcut işlerinden yeteri kadar gelir elde edemeyenler ikinci işte çalışmaya razı olacaklardır. Bu durumda da kayıt dışı ekonominin artmasına sebebiyet vereceklerdir. Yapılan araştırmalar neticesinde gelir dağılımının adaletsiz ve buna bağlı olarak yoksulluğın fazla olduğu az gelişmiş ülkelerde de kayıt dışı ekonominin yüksek olduğu ifade edilmektedir¹²³.

¹²⁰ Ahmet Fazıl Özsoylu, *Türkiye’de Kayıt Dışı...*, s. 113.

¹²¹ Orhan Bilge, “Ekonomik Krizlerin Yoksulluk Üzerine Etkileri”, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü Uzmanlık Tezi, Ankara 2009, s. 127.

¹²² Gökhan İlhan, “Vergi Ödemeyi Etkileyen Ekonomik Faktörler”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 12, 2007, s. 5.

¹²³ Hakkı Mümin Ay, “Türkiye’de Kayıt Dışı...”, s. 61.

Ekonomik krizlerde ortaya çıkan bir diğer sorun ise vergi politikalarından kaynaklanan sorunlardır. Ekonomik krizlere karşı ve krizlerin engellenmesi ve ortadan kaldırılmasına yönelik olarak uygulanacak vergi politikalarının olumlu sonuçlanabilmesi için bunların vasıflarının ve nedenlerinin belirlenmesi gerekmektedir. Ayrıca uygulanan vergi politikalarının dünyadaki gelişmelerle birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir¹²⁴.

Ekonomik krizlerin aşılmasında kullanılan yöntemlerden biri olan vergi politikası ayrıca ekonomik krizlerin de nedeni olabilmektedir. Uygulanan vergi politikaları ise kriz dönemlerinde de farklılık gösterebilmektedir¹²⁵. Uygulanan politikalar genişletici olabileceği gibi, daraltıcı da olabilmektedir. Ancak ekonomik krizlere çözüm yolu olarak daraltıcı maliye politikası uygulanarak vergi gelirlerini arttırmaya yönelik olarak ek vergiler koyma veya vergi oranlarını artırma gibi bir politika izlenirse kayıt dışı ekonomi de bundan etkilenecektir. Çünkü vergi oranlarının yüksek olması birçok mükellef ve akademik alanda yapılan birçok çalışmada kayıt dışı ekonominin ana nedeni olarak gösterilmektedir. Vergi oranlarının yüksek olması, mükellefler tarafından kullanılabilir gelirlerinin ve sermayelerinin azalmasına neden olarak gösterilmekte olup böyle bir durum ise mükelleflerin ticari faaliyetlerini, tüketim harcamalarını düşürmektedir. Bu durum karşındaysa mükellefler daha az vergi ödemeyi veya hiç ödemeyi yolunu aramakta ve kayıt dışı ekonomiye geçiş yapmaktadırlar¹²⁶. Sonuç olarak kayıt dışı ekonomiye geçiş yapan mükellefler ekonomik krizlere karşı uygulanan vergi politikasının baskısından kurtularak gelirlerinin ve sermayelerinin büyük bir kısmını elinde tutmaya çalışmaktadırlar. Böylece ekonomik krizlerin yol açtığı gelir dağılımında adaletsizlik ve buna bağlı olarak yoksulluğun aşılabilmesi gibi sorunlar kısmen engellenmiş olacaktır. Bu durum ise göreceli olarak ekonomik krizlerin olumsuz sonuçlarının bertaraf edilmesine yardımcı olacaktır.

Ekonomik krizin yaşandığı dönemlerde bankalara yönelik olarak yapılan tüketici kredilerinin ve ticari kredilerinin azaltılması gibi düzenlemelerin vergi uyumuna olumsuz etkisi kayıt dışı ekonominin boyutunu arttırabilecek etkilerden birini teşkil etmektedir. Şöyle ki, ekonomik kriz dönemlerinde hem gerçek kişilerin, hem de tüzel kişilerin

---

¹²⁴ İsmail Can, "Ekonomik Krizlere Karşı Uygulanması Gereken Vergi Politikaları", *Maliye Dergisi*, Sayı: 142, 2003, s. 69.

¹²⁵ Murat Aydın, Türkiye'de 1989 Sonrasında Yaşanan Mali Krizler ve Bu Krizlerde Uygulanan Vergi Politikalarının Etkinliği, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2008, Marmara Üniversitesi, İstanbul, s. 77.

¹²⁶ Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), "Kayıt Dışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu", Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara 2001, s. 33.

gelirlerinin azalmasına bağlı olarak sermayelerini arttırmak için bankalara başvurmaları durumunda, kredi alamamaları söz konusu olduğunda vergi uyumunu zedeleyen bir durum söz konusu olacaktır. Ayrıca Heinemann'ın yapmış olduğu çalışmada ekonomik kriz ortamında mükelleflerin vergi ahlâkının zedelendiği ve buna bağlı olarak vergi uyumunun olumsuz yönde etkilendiğinin ortaya koymasına bağlı olarak vergiden kaçınma ve vergi kaçakçılığı gibi faaliyetlerin artmasına bağlı olarak kayıt dışı ekonominin artabileceği ifade edilmiştir¹²⁷.

Ekonomik kriz ile birlikte iflas eden bankaların ve finansal kuruluşların kurtarılmasına yönelik olarak devlet kamu harcamalarını arttırabilir. Schneider (2000), Macias (2008), Torgler ve Schneider (2007) yapmış oldukları çalışmalarda, kamu harcamalarının Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYH) içindeki payının artmasının kayıt dışı ekonomiyi arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır¹²⁸. Ekonomik krizlerdeki kurtarma planlarına bağlı olarak devletin kamu harcamalarını bu yönde arttırması, mükellefleri ödedikleri vergileri verimli bir şekilde kullanılmadığı ya da belirli alanlara kullanılması sonucunda kamu hizmetlerinin faydalarından kendilerinin yararlanamaması psikolojisine sürükleyerek, mükelleflerin kayıt dışı ekonomiye geçiş yapmalarına neden olabileceği söylenebilir.

Ekonomik kriz ile kayıt dışı ekonomi arasındaki ilişkiye finansal kriz türleri açısından baktığımızda; bankacılık krizlerinin topluma ve ekonomiye olan maliyetinin para krizlerine oranla daha fazla olması nedeniyle bankacılık krizlerinde kayıt dışı ekonominin daha fazla olabileceği söylenebilir. Bu durumu kanıtlar nitelikte olan IMF'nin Dünya Ekonomik Görünüm Raporu'nda durum şöyledir. 1998'de döviz krizlerinin etkilerinin bankacılık krizlerine oranla daha az olduğu ve bankacılık krizlerinde yaşanan milli gelir kaybının %11,6 seviyesinde iken döviz krizlerinde yaşanan kaybın %4,3 seviyesinde olduğu ortaya konulmuştur. Ancak krizlerin birlikte ortaya çıktığı yani "ikiz krizler" olduğu durumda ise ortalamanın %14,4 olduğu belirtilmiştir¹²⁹. Ayrıca bankacılık krizlerinin toparlanma süresinin para krizlerine oranla fazla olması nedeniyle etkilerinin daha uzun süreceği söylenebilir. Böyle bir ortamda bankacılık krizlerinde yaşanan üretim

¹²⁷ Serkan Benk, Tamer Çetin, "Küresel Ekonomik Krizin Vergi Uyumu Üzerindeki Etkileri", *Vergi Dünyası Dergisi*, Sayı: 345, 2010, s. 107.

¹²⁸ İrem Yendi, "Kayıt Dışı Ekonominin İktisadi Mali ve Kurumsal Nedenlerinin Analizi", (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 2011, s. 72.

¹²⁹ Ömer Faruk Çolak, Hakan N. Ardor, Mengül Tuncay, "Finansal Kriz ve Bankalar: Türkiye'de 2000 ve 2001 Krizleri Örneği", *Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı I*, Cilt: 7, Sayı: 41, 2001, s. 703.

kaybı ve azalan milli gelir seviyesine bağılı olarak da artacak işsizlik ve yoksulluk oranları gibi değışkenlerin para krizlerine oranla kayıt dışı ekonomiyi daha büyük oranda etkileyebileceğı söylenebilirken, ikiz krizler olması durumunda bu oranın daha da artabileceğı ifade edilebilir.

Glenn Hoggarth, Ricardo Reis ve Victoria Saporta yapmış oldukları çalışmada gelişmekte olan ülkelerde, gelişmiş ülkelere oranla bankacılık krizleri ile para krizlerinin aynı anda yaşandığını ifade etmişlerdir¹³⁰. Böyle bir durumda gelişmekte olan ülkelerde ekonomik kriz olması durumunda kayıt dışı ekonominin bundan daha fazla etkileneceğı söylenebilir.

Buraya kadar ekonomik krizlerin kayıt dışı ekonomiye neden olacağından bahsedilmiştir. Ancak tam tersi de olabilmektedir. Buna göre, ağır vergi yükünden kurtulmak amacıyla gelişen kayıt dışı ekonomi, yüksek oranlı ve kronik bir enflasyon vergisine muhatap olduğunda satın alma gücünü korumak amacıyla efektif yabancı paraya yönelir, kayıt dışı ekonomik işleme katılanlar özellikle alt gelir grupları “dolarize” olurlar. Böylece, serbest kur-resmi kur rekabeti başlamakta ve kur makası sorununu büyüterek zaman zaman kriz tetikleyicisi olabilmektedir¹³¹.

Kayıt dışı ekonominin artması beyan edilmeyen ya da eksik beyan edilen gelirlere bağılı olarak oluşan kayıt dışı ekonominin vergilerini düzenli ödeyen kişilerin de psikolojilerini etkilemeleri sonucu vergilerinin ödememek istemeleri sonucunda oluşacak kamu gelirlerinde azalma durumu ekonomik kriz ortamını tetikleyen bir durum olabilecektir. İşletmeler açısından bu durum ele alındığında ise haksız rekabetin ortaya çıkacak olması durumunda kayıtlı ekonomide çalışan şirket sahibi beyan dışı ekonominin yarattığı haksız rekabet koşulları ile başa çıkabilmesi için üretimde maliyeti azaltma yoluna gidecektir. Bunun yapmanın en kolay yolların birisiyse işten çıkarmaktan geçmektedir. Böylece kayıt dışı ekonominin çok büyük olduğu bir ekonomide haksız rekabeti önlemek için iş çıkarma yoluna başvuran işletme sahiplerinin ileride işsizliğin artmasına bağılı olarak işgücü piyasalarında işsizlik krizlerine sebep olabileceğı söylenebilir.

---

¹³⁰ Glenn Hoggarth, Ricardo Reis, Victoria Saporta, “Cost of Banking System Instability: Some Empirical Evidence”, *Bank of England Working Paper*, No: 144, 2001, p. 22.

¹³¹ Nihat Işık, Mustafa Acar, “Kayıt Dışı Ekonomi...”, s. 131.

Genel açıdan bakılacak olursa, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerinin artmasına bağlı olarak vergi kaçakçılığı ve vergiden kaçınma gibi eylemler artacağı için vergi gelirleri azalacak, buna bağlı olarak da devletin kamu gelirlerinde büyük bir azalma meydana gelecektir. Kamu gelirlerinin azalmasına bağlı olarak ise kamu harcamaları karşılanamayacak ve kamu açıkları oluşacaktır. Eğer kamu açıklarını önlemek için yanlış politikalar uygulanırsa ekonomik krizler bu durumda kaçınılmaz olacaktır.

Başka bir faktör olarak ise kayıt dışı ekonomi temel makroekonomik göstergelere yansımadağı için kayıt dışı ekonominin boyutu genel ekonomi içerisinde artmaya başlayacaktır. Buna bağlı olarak makroekonomik göstergelerin düşük gözükmesi, piyasada bir huzursuzluğa yol açarken, tam olarak ekonomik krize yol açmasa da bir panik havasına yol açabilecektir. Makroekonomik göstergelerin düşük gözükmesi ise kriz beklentilerine yol açarak psikolojik olarak ileride kriz ortamını doğurabilecektir.

Görülmektedir ki kayıt dışı ekonomi ile ekonomik kriz arasındaki ilişki yadsınamaz bir gerçektir. Ekonomik krizlerin yol açtığı işsizlik, yeni istihdam olanaklarının yetersizliği, enflasyon ve bunlara bağlı olarak oluşan gelir dağılımında adaletsizlik ve yoksulluk kayıt dışı ekonomiyi etkileyen önemli nedenlerden bazılarıdır.

İKİNCİ BÖLÜM

1989 SONRASI KRİZ YAŞAMIŞ BAZI ÜLKELERDE ORTAYA ÇIKAN KAYIT DIŞI EKONOMİ

1990-2010 yılları arası dünya ekonomisinin sarsıcı krizlere maruz kaldığı bir dönem olması bakımından dikkat çekmektedir. Bu krizlerin etkileri ise sadece bölgesel olmamış yayılma etkisiyle birlikte diğer ülke ekonomilerini de olumsuz yönde etkilemiştir.

Bu bölümde özellikle 1989'dan sonra yaşanan önemli ekonomik krizlerde kayıt dışı ekonominin varlığı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bunun için ilk önce 1994 Meksika krizi, 1997 Doğu Asya krizi, 1998 Rusya krizi ve 2007 yılında ABD'de başlayan küresel ekonomik krizin nedenleri ve sonuçları verilmeye çalışılacaktır. Daha sonra da ise bu ülkelerde kriz dönemlerinde kayıt dışı ekonominin varlık nedenleri incelenerek, boyutları belirtilecek ve ele alınan ülkeler açısından bir karşılaştırma yapılacaktır.

2.1. 1994 Meksika Ekonomik Krizi ve Kayıt Dışı Ekonomi

Meksika'da 1980'li yılların başında önemli ekonomik istikrarsızlıklar yaşanmıştır. Yetkililerinin artan dış borçların anapara ve faizlerini karşılamayacağını ilan etmesinden sonra 1982 yılında dış borç krizinden kaynaklanan önemli bir ekonomik kriz yaşanmıştır. 1982'de yaşanan bu ekonomik kriz, önemli ekonomik sorunların bir başlangıcı niteliğinde de olmuştur¹³². 1982 dış borç krizinden daha sonra Meksika'nın parasını devalüe etmesi ile 1994 krizi ortaya çıkmıştır. 1994 krizi ile birlikte kayıt dışı ekonominin boyutunun ne yönde değiştiği ise bu bölümde ele alınmıştır.

2.1.1. 1994 Meksika Ekonomik Krizinin Nedenleri ve Sonuçları

1994 Meksika ekonomik krizinin nedenlerini ve sonuçlarını belirtmeden önce 1994 öncesi Meksika'da yaşanan ekonomik gelişmeler ve uygulanan programlar ile 1994 krizinin gelişim sürecini belirtmek gerekirse şöyledir.

1982 ekonomik krizinden sonra bozulan durumu düzeltme amacıyla 1987 yılında özellikle enflasyonla mücadele amacını taşıyan geniş bir istikrar ve reform programı uygulanmaya konmuştur. Bu program kamu kesimi açıklarının azaltılmasını ve döviz kuru-

---

¹³² Anne Krueger, Aaron Tornell, "The Role of Bank Restructuring in Recovering From Crises: Mexico 1995-1998", *NBER Working Paper Series*, No: 7042, 1999, p. 1.

borç bileşimini içeren, firmalar ve işçi sendikaları temsilcilerinin müzakere ederek fiyatlar ve ücret artışlarını belirlemeye yönelik olarak oluşturulan bir istikrar programıdır. Uygulanmaya konmuş olan istikrar programı 1987'den sonra enflasyon oranlarını düşürmede başarılı olmuş neticede 1989 yılında enflasyon oranları %20'lere kadar gerilemiştir¹³³. Meksika'nın 1988 yılı ve sonrası ekonomik durumu ise Tablo 2.1'deki gibidir.

Tablo 2.1: 1988-1994 Yılları Arası Meksika'da Temel Ekonomik Göstergeler

	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994
Reel Büyüme- GSYH (%)	1,2	3,5	4,5	3,6	2,8	0,6	3,5
TÜFE* (Yıllık % Değişim)	51,7	19,7	29,9	18,8	11,9	8,3	7,1
Nominal Döviz Kuru	2,3	2,6	2,9	3,1	3,1	3,1	5,0
Reel Efektif Döviz Kuru Endeksi	73,1	73,3	77,4	85,9	93,3	99,3	90,6
Faiz Oranları	52,3	40,6	26,0	16,7	16,9	11,8	30,0
Cari İşlemler Dengesi (Milyar dolar)	-3,8	-6,1	-7,5	-14,9	-24,8	-23,4	-29,5
Brüt Ulus. Rezervler (Milyar dolar)	6,0	6,5	10,1	17,9	19,4	25,4	6,3
İhracat Artışı	2,8	12,9	17,6	1,7	4,4	9,9	13,6
İthalat Artışı	52,4	25,5	22,9	22,1	26,2	1,5	20,3
Faiz Dışı Bütçe Dengesi	6,0	7,9	7,8	5,5	5,4	3,9	2,6
Dış Borç/GSYH	49,7	40,5	31,7	26,1	22,2	23,0	24,2
İç Borç/GSYH	18,7	23,9	23,5	19,7	12,9	12,0	13,2

Kaynak: Burçin Hacıhasanoğlu, "Meksika 1994 ve Arjantin 2001-2002 Krizlerinin Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye İçin Önemi", Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) Piyasalar Genel Müdürlüğü Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara 2005, s. 27.

Tablo 2.1'de de görüldüğü üzere, Meksika'da 1987'de uygulanmaya konmuş program mali disiplini sağlamada başarılı olmuş, enflasyon %15'lere kadar düşmüştür. Kamu sektörün dengesinde önemli iyileşme sağlanmıştır. 1996 yılında ihracatın %423'üne ulaşmış olan borç servisi, 1993 yılında %205'e; 1982 yılında %40,4 olan dış borç faiz ödemelerinin ihracat gelirlerine oranı, 1993 yılında %10,9'a gerilemiştir¹³⁴. 1987'den sonra düzelen ekonomi sermaye piyasalarının tekrar ülkeye yönelmesini sağlamış ve neticesinde 1987-1993 döneminde Meksika'da GSYH'nin ortalama %5'i civarında net sermaye akışı olmuştur¹³⁵.

¹³³ Paul R. Krugman, Maurice Obstfeld, *International Economics Theory and Policy*, 6. Edition, Addison-Wesley, World Student Series, United States of America 2003, p. 686.

* Tüketici Fiyat Endeksi.

¹³⁴ Burçin Hacıhasanoğlu, "Meksika 1994...", s. 27.

¹³⁵ Cengiz Ersun, Tezer Palacioğlu, *Meksika Ülke Etüdü*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 1998, s. 10.

2.1.1.1. 1994 Meksika Ekonomik Krizinin Ortaya Çıkma Sebepleri

Meksika, 1982 yılındaki borç krizinden sonra uygulanmaya konulan program ile başarılı sonuçlar göstermesine rağmen, 1994 Aralık ayında para biriminde ortaya çıkan çöküş ile sarsılmıştır. Kriz konusunda beklentilerin artması üzerine 20 Aralık 1994 tarihinde pesosu devalüe etmek zorunda bırakılarak, 1994 Meksika krizi ortaya çıkmıştır¹³⁶.

1994 yılında yaşanan Meksika krizinin temel nedeni, 1987 yılından sonra uygulamaya konulan istikrar programının yaratmış olduğu olumlu konjonktürün etkisiyle ülkeye gelen çok kısa dönemli sıcak paranın, değerlenmiş kur, yüksek cari ödemeler açığı, özel tasarruflardaki düşmeden ve politik istikrarsızlıklardan dolayı ülkeden çıkmaya başlaması olarak gösterilmektedir. 1990-1993 yılları arası özel yabancı sermaye miktarı 72,5 milyar dolar iken, kimse 1994 yılında kriz yaşanacağını öngörmemiştir. Hatta 1993 yılında North American Free Trade Agreement (Kuzey Amerika Ülkeleri Serbest Ticaret Anlaşması)'ya giriş yapılması ile birlikte yabancı sermayenin daha fazla artacağı öngörülmüştür. Ancak beklenen bu şekilde olmamış, 1994 yılının son çeyreğinde ülke döviz rezervleri 26 milyar dolardan 6 milyar dolara gerilemiştir. Böyle bir durum karşısında devalüasyon da olunca finansal kriz kaçınılmaz olmuştur¹³⁷. Ayrıca Meksika'da 1994 öncesi yaşanan hızlı sermaye hareketleri talebin aşırı derecede artmasına neden olmuş, hisse senetleri ve gayrimenkul fiyatları yükselmiştir. Yine bu dönemde özel sektöre açılan kredilerin 1990 yılında %20,6 iken, 1994 yılında %46,3'e kadar çıkmış olması Meksika ekonomisine olan güveni zedelemiştir¹³⁸.

Meksika'nın 1994'de yaşamış olduğu ekonomik krizin nedenlerinden biri olarak Amerika Merkez Bankası'nın 1994 yılının başlarında faiz oranlarını birçok kez yükseltmesi verilebilir. Bu dönem Meksika ekonomisinin ağır bir şekilde yabancı sermaye akımlarına bağlı olması bakımından önem taşımaktadır. Meksika'nın bu dönemde faiz oranlarını arttırmış olması iki nedenden dolayı sakıncalı görülmüştür. İlki 1994 yılında seçimlerin yapılmış olmasından dolayı ekonomik yükün fazla olması ve bu dönemde orta

¹³⁶ Muhammed Akdiş, *Global Finansal Sistem Finansal Krizler ve Türkiye*, Beta Yayınları, İstanbul 2000, s. 62.

¹³⁷ Muhammed Akdiş, "Küreselleşmenin Finansal Piyasalar Üzerindeki Etkileri ve Türkiye: Finansal Krizler-Beklentiler", *Dış Ticaret Dergisi*, Sayı: 26, 2002, s. 17.

¹³⁸ Bülent Güloğlu, Ender Altunoğlu, "Finansal Serbestleşme Politikaları ve Finansal Krizler: Latin Amerika, Meksika, Asya ve Türkiye Krizleri", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 27, 2002, s. 114-115.

sınıfın önemli miktarda değişken faizli tüketici kredisi almasıdır. İkinci nedeni ise bankacılık sektörü krizde olduğundan dolayı, bu dönemde faiz oranlarının artması önemli derecede problemlere ve hükümetin yapmış olduğu reformların başarılarından şüphe duyulmasına yol açmıştır¹³⁹. Yaşanan bu gelişmeler Meksika’da ekonomik krizin çıkmasını hızlandıran önemli etkenlerden biri olmuştur.

Meksika’da mali serbestleşmenin gerçekleşmesine rağmen, bankacılık gözetim ve denetim sistemlerinde yeterince düzenleme yapılamamıştır. Yetersiz istihbarat ve teminatla verilen krediler bankacılık sisteminin tehlikeye düşmesine ve Meksika’yı krize sürükleyen nedenlerden bir başkası olmuştur¹⁴⁰.

2.1.1.2. 1994 Meksika Ekonomik Krizinin Etkileri

Meksika’da 1994 yılında özellikle yabancı sermayenin ülkeden çıkmasına bağlı olarak pesosunun devalüe edilmesiyle başlayan ekonomik kriz, Uzak Doğu ülke piyasaları da dâhil olmak üzere pek çok ülkede etkisini göstermiştir. Önceki krizlerde de olduğu gibi bu krize de ABD’nin müdahalesi kaçınılmaz olmuştur¹⁴¹.

1995 yılının sonlarına gelindiğinde kriz nedeniyle çöken piyasalara yardımlar büyük oranlarda artmıştır. 1995 yılsonunda banka aktiflerinin %80’e yakını devlet desteklerinden oluşmuştur. Bu dönemde devletin bankalara desteği kamu hesaplarına göre GSMH’nin %7,5’a ulaşmıştır¹⁴². Yine bu dönemde hükümet ulusal para birimini desteklemek amacıyla 1994 Kasım sonu itibariyle ödenmemiş toplam hükümet tahvillerinin yaklaşık %50 tutarında dolara endeksli menkul kıymetlerin ihracını arttırmıştır¹⁴³.

20 Aralık 1994 yılında yapılan %15 oranındaki devalüasyonun ardından, peso ve kısa vadeli devlet tahvilleri değer kaybetmiştir. Aralık ayında 12 milyar doların harcanmasından sonra Merkez Bankası piyasaya peso sürülmesine izin vermiştir. Aynı

---

¹³⁹ Sylvia Maxfield, “Effects of International Portfolio Flows on Government Policy Choice”, (ed. Miles Kahler), *Capital Flows and Financial Crisis*, 1998, p. 73.

¹⁴⁰ Niyazi Erdoğan, *Dünya ve Türkiye’de Finansal Krizler*, Yaklaşım Yayınları, Ankara 2002, s. 59.

¹⁴¹ Selda Aydın, “Meksika Krizi”, *Vergi Sorunları Dergisi*, Sayı: 133, 1999, s. 54.

¹⁴² Muhammed Akdiş, *Global Finansal...*, s. 62.

¹⁴³ Crisis Management Mexico 1994-1995, p. 2.

<http://www1.worldbank.org/finance/assets/images/Crisis_Man.pdf> (28.05.2014).

dönemde Mart ayındaki istikrar sağlayıcı programdan önce ABD doları karşısında yaklaşık yarısı kadar nominal döviz kuru sert bir şekilde değer kaybetmiştir¹⁴⁴.

Krizin ardından IMF'nin önermiş olduğu 1995 yılında cari işlemler açığının 14 milyar dolara çekilmesi, enflasyonun yılsonunda %19'a indirilmesi ve büyümenin %1,5 düzeyinde gerçekleşmesi gibi geleneksel şartları sonucunda uygulanan politikalar ile dış ticaret büyümüş ve portföy yatırımları artmaya devam etmiştir¹⁴⁵.

2.1.2. 1994 Meksika Ekonomik Krizinde Ortaya Çıkan Kayıt Dışı Ekonomi

Yaşanan kriz ile 1994 yılı, Meksika için sonuçları itibariyle ağır bir dönem olmuştur. Ancak bu kriz döneminde kayıt dışı ekonomi nasıl etkilenmiştir? İşte bu soruya yanıt vermek için ekonomik kriz ve sonrası yaşanan sosyo-ekonomik gelişmeler de incelenerek Meksika'da kayıt dışı ekonominin değişimi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Guillermo Vuletin'in "What is the Size of the Pie? Measuring the Informal Economy in Latin America and the Caribbean" adlı çalışmasında Latin Amerika ülkelerinden biri olan Meksika'da kayıt dışı ekonomiye neden olan etmenleri belirleyerek sıralamıştır. Bu çalışmaya göre, Meksika'da birçok ülkede olduğu gibi kayıt dışı ekonominin temel nedeni vergi yüklerindeki baskıdır. 2008 yılında yapılan bir çalışmada da bu oran kayıt dışı ekonominin temel nedeni olarak gösterilmiş olup, oran %52,4 olarak verilmiştir. Diğer önemli bir neden olarak ise enflasyon oranının yüksek olması gösterilmektedir. Bu oran ise %27,8'dir. Kayıt dışı ekonominin nedenlerinden bir başkası olan iş piyasasına yönelik olarak yapılan düzenlemelerden asgari ücret politikası ise üçüncü neden olarak gösterilmektedir. Bu da %14,4 olarak belirtilmiştir. Ve son neden ise tarımın yapısından kaynaklanan nedenlerden olmuş ve bu oranda %5,4 olarak ifade edilmiştir¹⁴⁶.

Meksika'da ekonomik krizin önemli etkilerinden biri olan enflasyon ve işsizlik ayrıca kayıt dışı ekonominin de nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Meksika'da kriz öncesinde tek haneye kadar düşen enflasyon oranları, kriz ile birlikte yine iki haneli rakamlara yükselmiştir. 1994 yılında %7 seviyelerinde olan enflasyon oranları ekonomik krizin asıl etkilerinin görüldüğü 1995 yılında %35 seviyesine çıkmıştır. Ekonomik kriz ile

¹⁴⁴ Jeffrey Sachs, Aaron Tornell, Andres Velasco, "Financial Crisis in Emerging Markets: The Lessons From 1995", *NBER Working Paper Series*, No: 5576, 1996, p. 41.

¹⁴⁵ Selda Aydın, "Meksika Krizi...", s. 55-56.

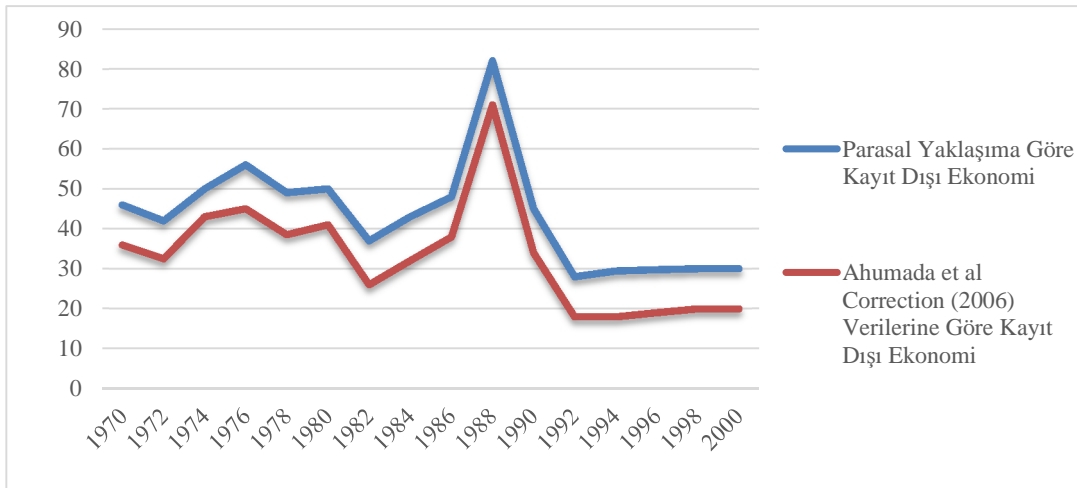
¹⁴⁶ Guillermo Vuletin, "What is the Size of the Pie? Measuring the Informal Economy in Latin America and the Caribbean", *Money Affairs*, Vol.: 21, No: 2, 2008, p. 181-182.

birlikte artan enflasyon oranları Meksika’da kayıt dışı ekonominin temel nedenlerinden birini oluşturduğu için kayıt dışılığı etkileyebilecek niteliktedir. 1994 ekonomik kriziyle birlikte 1990-1994 arasında işsizlik oranları ortalama %3 düzeylerinde iken %7’ye kadar çıkmıştır¹⁴⁷. Ekonomik kriz ile birlikte işsizliğin artmasına bağlı olarak, Meksika’da kayıt dışı ekonominin önemli bir bölümünü oluşturan küçük işletmelerde, ekonomik krizin yarattığı işsizlik sorununu çözmek amacıyla kayıt dışı istihdamın artırılabilceği ifade edilmektedir.

1994 Meksika kriziyle birlikte uygulanan vergi politikalarında kayıt dışı ekonomiyi artıracı önemli bir gelişme yaşanmadığı ifade edilmektedir. Yapılan reformlar ve politikalar ile bireyler ve şirketler için marjinal gelir vergisi oranları düşürülmüş, vergi tabanları ise genişletilmiştir. Vergi reformlarına rağmen uzun süreli ve belirgin bir gelir artışı sağlanamamıştır. Ancak bu dönemde sadece Katma Değer Vergisi (KDV) oranlarında bir değişiklik yapılmıştır. 1992 yılında %15’den %10’a düşürülen KDV oranları, peso krizine bir yanıt olarak 1995 yılında %15’e çekilmiştir¹⁴⁸.

1994 krizinden önce kayıt dışı ekonomiyi etkileyen bu bilgiler ışığında 1994 krizinde kayıt dışı ekonomiyi yorumlamak için Jose Brambila Macias’ın oluşturmuş olduğu yaklaşık rakamlarla Grafik 2.1 verilmeye çalışılmıştır.

Grafik 2.1: Meksika’da Reel GSYH Cinsinden Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları (1970-2006)

Kaynak: Jose Brambila Macias, “The Dynamics of Parallel Economies Measuring the Informal Sector in Mexico”, *MPRA Papers*, No: 8400, 2008, p. 11.

¹⁴⁷ World Bank, Economic Indicators (Mexico).

<<http://databank.worldbank.org/data/views/reports/tableview.aspx#>> (30.07.2014).

¹⁴⁸ Murat Aydın, Türkiye’de 1989..., s. 134-135.

2008 yılında Jose Brambila Macias, Meksika’da kayıt dışı ekonominin ölçülmesine yönelik yaptığı çalışmada parasal yöntem kullanarak, Meksika’da kayıt dışı ekonomiyi ölçmeye çalışmıştır. Bu verilere göre 1970-1980 yılları arasında Meksika’da kayıt dışı ekonomi GSYH’nın %40-%60 seviyelerinde seyretmektedir. 1988 yılına geldiğinde GSYH’nın %85’ine ulaşarak kayıt dışı ekonomi bu dönemde büyük bir sıçrayış yaşamıştır. Yine aynı dönemde enflasyon oranı ise %100’ü aşarak %131 seviyesine çıkarak rekor kırmıştır. Bu dönem Meksika ve diğer Latin Amerika ülkeleri açısından siyasal ve ekonomik açıdan önemli olayların yaşandığı bir dönem olduğu için kayıt dışı ekonomi bu yılda bu kadar fazla artmıştır. Aynı zamanda yaşanan enflasyon ve makroekonomik istikrarsızlıklar para talebi üzerinde önemli bir etki yaratmıştır. Enflasyon oranları %100’ün üzerinde olduğu 1983, 1987, 1988 yıllarında, kayıt dışı ekonomide yüksek seyretmiştir¹⁴⁹.

1990’lı yıllara gelindiğinde kayıt dışı ekonomide büyük bir değişiklik yaşanmamış 1990-2000 arası %25-%30 seviyelerinde değişmiştir. 1994 kriziyle birlikte kayıt dışı ekonomi yaklaşık %3 kadar artış göstermiş olup, kayıt dışı ekonomi %30 seviyelerine yükselmiştir. Bu artışın bu kadar düşük olmasının nedeni olarak Grafik 2.2’de de gösterildiği gibi 1994 ekonomik krizi ile birlikte kayıt dışı üretimin düşmesi ve enflasyon oranlarının 1987 yılına göre büyük oranda artmaması gösterilebilir.

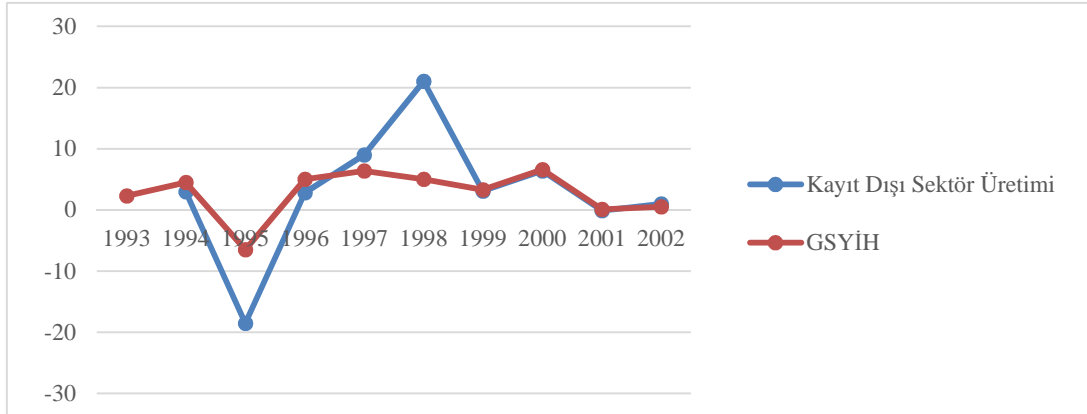
2012 yılında Elgin ve Öztunalı’nın yapmış oldukları çalışmada kayıt dışı ekonominin normal ölçme yöntemlerinden olan dolaylı, doğrudan ve MIMIC yöntemi dışında yeni bir yöntem geliştirerek iki sektörlü bir dinamik genel denge modeline dayanarak kayıt dışı ekonomiyi ülkeler bazında hesaplamışlardır. Yaptıkları çalışmaya göre Meksika’da kayıt dışı ekonominin büyüklüğü, 1980-2009 yılları arasında %28-31 arasında değişmektedir. 1993 yılında %31,80 olan kayıt dışı ekonomi 1994 yılında %31,67’e düşmüştür. Asıl kriz yılı olan 1995 yılında ise azalma göstererek %31,42’lere gerilemiştir. 1996 yılında ise tekrar yükselerek %31,59’a çıkmıştır¹⁵⁰.

Grafik 2.2’de Meksika’da kayıt dışı sektör ve reel sektör üretimlerinin yıllık değişimi verilmiştir.

¹⁴⁹ Jose Brambila Macias, “The Dynamics...”, p. 11.

¹⁵⁰ Ceyhun Elgin, Oğuz Öztunalı, “Shadow Economies...”, p. 43.

Grafik 2.2: Meksika’da 1993-2002 Yılları Arasında GSYH ve Kayıt Dışı Sektör Üretimi

Kaynak: Sara Ochoa León, “Economía Informal: Evolución Reciente y Perspectivas”, *Sociales y Opinión Pública*, 2003, p. 34.

Grafik 2.2’de de görüldüğü gibi kayıtlı sektörlerde davranışlar ekonomik döngü ile ilgilidir. 1994 kriziyle birlikte GSYH’da bir azalma yaşanırken, bu dönemde enformel sektör üretiminde de azalma yaşanmıştır. Bu sonuçlar Meksika’da kayıt dışı sektörün karmaşıklığını vermektedir. Ekonominin geri kalanında olduğu gibi kayıt dışı ekonomide krizden etkilenmiştir. Ancak ekonomi düzelmeye başladığında kayıt dışı sektörde 1996 yılından itibaren pozitif yönde artmaya başlayarak gelir arttırıcı imkanları arttırmıştır¹⁵¹.

1994 ekonomik kriziyle birlikte, kayıt dışı ekonomi, parasal yönetime göre önceki yıla oranla %3 oranında artmıştır. Ancak kayıt dışı üretim de ekonomik kriz döneminde düşerek ekonomik krizin kayıt dışı ekonomi üretimini de olumsuz yönde etkilediği görülmüştür. Elgin ve Öztunalı’nın iki sektörlü dinamik genel denge modeline dayanarak yaptıkları çalışmaya göre Meksika’da ekonomik krizin yaşandığı 1994-1995 yıllarında kayıt dışı ekonomide artış yaşanmamış, aksine azalma meydana gelmiştir. Kriz yıllarında kayıt dışı ekonomi parasal yöntemde artış göstermesine rağmen ifade edilen çalışmaya göre düşmesinin nedeni olarak kayıt dışı ekonominin hesaplama yöntemleri arasındaki farktan ve hesaplamada kullanılan değişkenlerin krizden ne orada etkilendiğinden kaynaklandığı söylenmektedir. Sonuç olarak Meksika’da kayıt dışı ekonomi ile enflasyon arasında sıkı bir bağlantı vardır. Enflasyonun yüksek olduğu yıllarda kayıt dışı ekonomide artmaktadır. Ekonomik krizin yaşandığı 1994 yılından sonra ise kayıt dışı ekonomide büyük bir artış yaşanmamıştır.

¹⁵¹ Sara Ochoa León, “Economía Informal...”, p. 34.

2.2. 1997 Doğu Asya Ekonomik Krizi ve Kayıt Dışı Ekonomi

1992-1993 Avrupa Birliği para krizi ve 1994-1995 Meksika krizinden sonra Doğu Asya krizi 1997 yılında patlak vermiştir. 1997 Doğu Asya krizi önemli ekonomik krizlerden biri olup, ortaya çıkma nedenleri ve önceden tahmin edilememesi sebebiyle büyük tartışmalara neden olmuştur¹⁵².

2.2.1. 1997 Doğu Asya Ekonomik Krizinin Nedenleri ve Sonuçları

Asya'nın 1997 ekonomik krizinde geçirdiği sorunlardan önce yükselişi dünya ekonomi tarihinin en önemli olaylarından biri olarak kabul edilmektedir. Asya'nın bu gelişimi dünyanın ekonomik faaliyetler alanını ve Asya'daki milyonlarca kişinin hayatını daha önce görülmemiş bir düzeyde yükseltirken, verimlilik, ekonomik büyüme ve yatırımlarda neredeyse bir patlama gerçekleşmiştir¹⁵³. Ancak 1997 yılında Tayland'da başlayıp diğer Asya ülkelerini etkileyen ekonomik kriz büyük bir çöküntüye neden olmuştur¹⁵⁴. Doğu Asya'nın yaşadığı bu mucizenin bir felakete dönüşmesi öncesinde Asya ekonomisinde yaşanan gelişmeleri kısaca özetlemek gerekirse Tablo 2.2'deki gibidir.

Tablo 2.2: Doğu Asya Krizi Öncesi Asya'nın Beş Ülkesinde Ekonomik Göstergeler

Ülkeler	Reel GSYH Oranında Artış		Enflasyon		GSYH İçindeki Payı Olarak Bütçe Dengesi		GSYH İçindeki Payı Olarak Tasarruflar		GSYH İçindeki Payı Olarak Yatırımlar	
	1990-1996 Yılları Ortalama	1996	1990-1996 Yılları Ortalama	1996	1990-1996 Yılları Ortalama	1996	1990-1996 Yılları Ortalama	1996	1990-1996 Yılları Ortalama	1996
Endonezya	7,3	8,0	8,6	6,4	-0,2	0,0	28,4	30,6	33,4	32,7
G. Kore	7,7	7,1	6,4	4,9	-0,5	0,2	35,4	33,9	36,5	36,8
Malezya	8,8	8,6	4,0	3,6	-0,4	-0,5	34,6	40,6	37,0	42,2
Filipinler	2,8	5,7	10,7	8,4	-2,2	-0,5	19,1	22,7	22,5	23,9
Tayland	8,5	5,5	5,1	5,9	2,6	1,5	28,6	31,5	40,3	42,5

Kaynak: Roberto Chang, Andrés Velasco, "The 1997-98 Liquidity Crisis: Asia Versus Latin America", *Central Bank of Chile Working Paper*, No: 120, 2001, p. 5.

¹⁵² Pablo Bustelo, Clara Garcia, Iliana Olivieri, "Global and Domestic Factors of Financial Crisis in Emerging Economies: Lessons From the East Asian Episodes (1997-1999)", *ICEI Working Paper*, No: 16, 1999, p. 5.

¹⁵³ Callum Henderson, *Asya Çöküyor: Asya Krizi ve Sonrası*, (çev. Meral Güneç), Alfa Yayınları, İstanbul 2000, s. 1.

¹⁵⁴ Zübeyir Turan, "Dünyadaki ve Türkiye'deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi", *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1, 2011, s. 60.

Tablo 2.2’de de görüldüğü üzere reel GSYH oranındaki artış, 1996 yılında bile genel olarak büyük oranda değişmemiştir. Asya krizinin temel katalizörü olan Tayland’da oysa %8.5’ten %5.5’e düşmüştür. Enflasyon oranları içinde aynı şey geçerlidir. Tayland hariç diğer ülkeler için enflasyon kontrol altına alınmıştır. Tayland da oysa 1996 yılında enflasyon oranlarının yükseldiği görülmektedir.

1990-1996 yılları arasında bu ülkelerde sermaye girişi, GSYH’ye göre %6’nın üzerinde seyretmektedir. Tayland’da sermaye akımları 1990-1996 yılları arasında ortalaması %10 seviyelerinde iken, 1995 yılında tek başına %13 gibi dikkat çekici bir rakama ulaşmıştır. Hükümetler bu dönem içerisinde Malezya, Tayland ve Filipinlerde döviz kurlarında ya çok az değişim yapmış ya da Endonezya ve Güney Kore gibi ülkelerde ise küçük ve tahmin edilebilir değişiklikler yaparak, kur politikasını sürdürmüşlerdir¹⁵⁵.

Tayland’da yaşanan bu olumsuz koşullar 1996 yılının sonuna doğru daha da kötüleşmeye başlamıştır. Büyük cari hesap açıkları, kısa dönemli dış borç birikimi, yatırım projelerinin düşük kârlılığı gibi meydana gelen bu olumsuz koşullar, Tayland’ın ekonomisinin daha da bozulmaya başlamasının sinyallerini teşkil etmiştir¹⁵⁶. 1997 yılına gelindiğinde ise Tayland’da yaşanan bu olumsuzluklar eşliğinde Temmuz ayında başlayan kriz diğer ülkelere de sıçrayarak, sadece Asya’yı değil dünya ekonomisini de olumsuz yönde etkilemiştir.

2.2.1.1. 1997 Doğu Asya Ekonomik Krizinin Ortaya Çıkma Sebepleri

1997 yılında yaşanan Asya ekonomik krizinin genel olarak 2 Temmuz 1997’de Tayland’ın ulusal para birimi olan bahtın %15-%20 oranında devalüasyon edilmesi ile başladığı kabul edilmektedir. Asya ekonomik krizinin Tayland’da başlamasının nedeni diğer Asya ülkeleriyle karşılaştırıldığında son yıllarda birçok mali gerginlik belirtisinin göstermesinin sebep olduğu söylenebilir¹⁵⁷. 2 Temmuz 1997’de bahtın devalüe edilmesi ile başlayan bu süreç daha sonra Malezya ulusal parası olan ringgitin serbest dalgalanmaya bırakılmasıyla devam etmektedir. 11 Temmuzda Filipinler pesosuna daha fazla esneklik tanınmış ve 24 Temmuz’da tüm ülkelerin paralarında büyük bir çöküntü yaşanarak,

¹⁵⁵ Steven Radelet, Jeffrey Sachs, “The East Asian Financial Crisis: Diagnosis, Remedies, Prospects”, *Brookings Papers on Economic Activity*, Issue: 1, 1998, p. 14.

¹⁵⁶ Rıza Yörükoğlu, *Doğu Asya Krizi*, Alev Yayınevi, İstanbul 1998, s. 6-7.

¹⁵⁷ Paul R. Krugman, Maurice Obstfeld, *International Economics...*, p. 691.

Tayland'da başlayan kriz yayılma etkisiyle ile diğer Asya ülkelerini de ciddi oranda etkilemiştir¹⁵⁸.

1997'de Tayland'da paranın devalüe edilmesiyle başlayan Asya ekonomik krizinin temel nedeni olarak birçok faktör olsa da asıl neden olarak finansal kırılganlığın olduğuna dair bir uzlaşma vardır. 1996 ve 1997 yılının başlarında ülke içinde banka ve firmaların kırılganlığının artmasına bağlı olarak artan finansal ve makroekonomik kırılganlık bu ülkelerin ekonomilerini olumsuz yönde etkilemiştir¹⁵⁹. Tayland ve Kore'de firmaların yükümlülüklerini çok yüksek oranda arttırması finansal kırılganlığı iyice arttırmış ve krizin en büyük nedenlerinden biri olmuştur. 1996 yılı itibari ile Kore ve Tayland'da borç/öz sermaye oranı %400 olup diğer kriz ülkelerinde %200'lü seviyelerde olması bunun en büyük kanıtını teşkil etmektedir¹⁶⁰. Temel neden olarak finansal kırılganlık verilmiş olsa da Asya krizini tetikleyen başka nedenler de vardır. Bunları kısaca belirtmemiz gerekirse:

Doğu Asya ülkelerinde özellikle finansal sistemde meydana gelen çöküntüden dolayı bankacılık sisteminde bozukluk ortaya çıkmıştır. Ayrıca şeffaflık olmaması nedeniyle kamu denetim mekanizmasının iyi çalışmadığı belirlenmiş ve bunun sonucu olarak ülkeye giren kısa dönemli yabancı sermayenin tartışmalı bazı yatırımlara yönlendirilmesine neden olmuştur. Asya krizinde özellikle Tayland'da gayrimenkul fiyatlarında şişkinlik meydana gelmesi ve Güney Kore'de aşırı yatırım düzeyleri birçok firmanın ve finansal kurumun iflasına yol açmasına neden olmuş ve kriz ortamının belirginleşmesine yol açmıştır¹⁶¹.

Krizin bir başka nedeni olarak da Asya ülkelerindeki faiz oranlarının, uluslararası faiz oranlarından farklı olması nedeniyle büyük çaplı yabancı sermaye arzı ve mali-mali olmayan birçok kurumun uluslararası piyasalardan borç bulma yeteneği ile birleşince Asya bankalarının uluslararası ödemeler bankası nezdinde yükümlülükleri önemli ölçüde artmış olması gösterilmektedir. Yani döviz stoklarının dış borçlarına oranla oldukça azalması kreditorlerin döviz rezervinin yeteri kadar olmadığını düşünerek panik havası oluşturmasına yol açmıştır¹⁶².

---

¹⁵⁸ Nedret Demirci, *Finansal Krizlerin Anatomisi: Modern Kriz Teorileri Işığında Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye*, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Ankara 2005, s. 131.

¹⁵⁹ Pablo Bustelo, Clara Garcia, Iliana Olivie, "Global and Domestic...", p. 18.

¹⁶⁰ Nedret Demirci, *Finansal Krizlerin...*, s. 139.

¹⁶¹ Arslan Yiğidim, "Doğu Asya'da Döviz Kuru Krizi ve IMF'nin Yaklaşımı", *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 32, 1999, s. 89.

¹⁶² Bülent Güloğlu, Ender Altunoğlu, "Finansal Serbestleşme...", s. 117.

Bir başka neden olarak da kısa vadeli borçların GSYH'ye oranı verilebilir. Deneyimler göstermektedir ki bu oranın %8 ya da %10'nun üzerinde olması yabancı sermayenin hızlı ve kolay bir şekilde ülkeden çekilmesi nedeniyle ülkeyi finansal olarak sıkıntıya düşürebilmektedir. 1996 yılında Malezya'da bu oran %27,7, Tayland'da %20,8, Endonezya'da %14,9, Güney Kore'de %10,3 ve Filipinler'de ise %9,1 iken Hong Kong ve Singapur'da sıfır (Tayvan'da da buna benzer yaklaşık bir rakam) Hindistan'da %7,5'dir. Çin'de ise %19,7 olarak belirlenmiştir. Krizin çıktığı Tayland ve yayıldığı diğer Asya ülkelerinde bu oranın %8-%10 oranından yüksek olduğu görülmektedir¹⁶³.

2.2.1.2. 1997 Doğu Asya Ekonomik Krizinin Etkileri

Doğu Asya krizi, Tayland'ın ekonomik durumunun kötüye gitmesine bağlı olarak 2 Temmuz 1997 yılında ulusal parası bahtı devalüe etmesiyle başlamış, diğer Asya ülkelerini derinden etkileyerek, ekonomilerin kriz öncesine oranla büyümesinde yavaşlamaya, işsizliğin artmasına, uluslararası düzeyde ticaret hacminin düşmesine, borsa ve döviz kurlarında kümülatif değişmelere, şirketlerin ve finans kurumlarının hisselerinin düşmesine ve şirket ve finans kurumlarının batması gibi önemli ekonomik sorunlara neden olmuştur¹⁶⁴. Bu sonuçları kısaca belirtmemiz gerekirse:

1997 ekonomik krizi ile birlikte özellikle IMF, klasik taleplerine bağlı olarak özellikle en çok etkilenen ülke konumunda olan Tayland'a 224 milyar, Kore'ye 57 milyar, Endonezya'ya ise 35 milyar dolar gibi büyük rakamlar vermeyi taahhüt ederek tarihinin en büyük kurtarma operasyonuna girmiştir. Ancak uygulanan programlar ve verilen ilk destek krizden çıkış için yeterli olmamış, yerel para değer kaybederek negatif büyüme devam etmiştir. IMF her ülke için üç program yürürlüğe koymuş, ancak piyasalarda iyileşme üçüncü program imzalanması ardından gerçeklemiştir¹⁶⁵.

Ekonomide olumsuz gelişmeler sonucu Asya ülkeleri dolar karşısında paralarını büyük oranda devalüe etmek zorunda kalmaları neticesinde rekabet güçlerinde önemli gelişmeler olmuştur. Bu ülkeler birbirine rakip oldukları ve ihracat-ithalatlarını %20-40'nı kendi aralarında gerçekleştirdikleri için rekabet gücünde bu bölgede sağlanan gelişme

¹⁶³ Dominick Salvatore, Fred Campano, "The Asian Financial Crisis and Warning Indicators-Then and Now", *East Asia Law Review*, Vol.: 5, No: 1, 2010, p. 7.

¹⁶⁴ Zübeyir Turan, "Dünyadaki ve ...", s. 61.

¹⁶⁵ Gökhan Karabulut, *Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizlerin Nedenleri*, DER Yayınevi, İstanbul 2002, s. 123.

kısmen kaybolmuştur. Ancak OECD ülkelerine sattıkları mallar bakımından önemli konumda olan Asya ülkeleri Türkiye, ABD, Japonya, Çin Almanya gibi ülkelere karşı rekabet gücü kazanmışlardır¹⁶⁶. Ancak Asya krizinden sonra Asya’da faaliyet gösteren şirketlerin hisselerinde büyük fiyat düşüşleri yaşanmış ve Asya şirketleri batılı şirketlerce çok cazip bedellerle ele geçirilmiştir. Ucuzlama o kadar büyük olmuştur ki Endonezya’da zirvede olan sigara şirketi Sampoerna’nın bir hissesi 1997 yılında 6.75 dolar iken kriz sonrasında 20 cente kadar düşmüştür¹⁶⁷.

1997 yılında Asya’da patlak veren krizin ardından ilk altı aylık dönemde Doğu Asya ülkelerinin kredi notlarında önemli ve büyük düşüşler yaşanmıştır. Kredi notları Tayland’da 4, Endonezya’nın kredi notu 5, Güney Kore’nin kredi notu ise 9 kademenin üzerinde düşmüştür¹⁶⁸.

2.2.2. 1997 Doğu Asya Ekonomik Krizinde Ortaya Çıkan Kayıt Dışı Ekonomi

1997 Temmuz ayında Tayland’da başlayan ekonomik krizin Asya ülkeleri başta olmak üzere dünyada birçok ekonomiyi etkilediği görülmüştür. Bu dönemde ayrıca kayıt dışı ekonominin belirleyicileri olan işsizlik ve yoksulluk oranları ve enflasyonda da değişmelerin olduğu söylenebilir.

Filipinler hariç diğer Asya ülkelerinin işsizlik oranları gayet düşük oranlarda seyretmiştir. 1997 ekonomik krizine kadar dünyayı imrendiren bir ekonomik performans sergileyen bu ülkelerde 1997 ekonomik krizi ile birlikte işsizlik oranlarında artış meydana gelmiştir. Dünya bankasının verilerine bakıldığında yaşanan bu artışın dünyada yaşanan diğer ekonomik krizlere oranla çok büyük olmadığı yaşanan kriz ile birlikte işsizlik oranlarında %1 ile %3 arasında değişme gösterdiği ifade edilmiştir¹⁶⁹. Bu durum bu ülkelerin ekonomik krizi iyi yönetmesinin de bir sonucu olduğu söylenmektedir.

Yine ekonomik krizin olmazsa olmaz sonuçlarından biri olan enflasyon oranlarında artış 1997 ekonomik kriziyle birlikte ortaya çıkmıştır. Enflasyon oranlarının 1994-2000

¹⁶⁶ Mehmet Zelka, “Kriz, Ekonomik Gelişme ve Dış Ticaret”, *Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı II*, Cilt: 7, Sayı: 42, 2001, s. 974.

¹⁶⁷ Muhammed Akdiş, *Global Finansal...*, s. 76.

¹⁶⁸ Salih Öztürk, “Sabit Döviz Kuru Politikasının Finansal Krizlere Etkisi: 1997 Güneydoğu Asya ve 2000 Kasım-2001 Şubat Türkiye Krizleri”, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 1, 2003, s. 174.

¹⁶⁹ World Bank, Unemployment Rates (1994-1999).

<<http://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS?page=2>> (28.05.2014).

yılları arasında Asya ülkelerinde ne oranda değiştiğini ve özellikle kriz yıllarında ülkelerin ne oranda etkilendiği Tablo 2.3'deki gibidir.

Tablo 2.3: Asya'nın Beş Ülkesinde Enflasyonun Gelişimi (1994-2000)

	Endonezya	Filipinler	Güney Kore	Malezya	Tayland
1994	8,5	8,4	7,7	3,7	5,1
1995	9,4	8,0	7,1	3,4	5,8
1996	7,9	9,0	3,9	3,5	5,6
1997	6,6	5,9	3,1	2,7	5,9
1998	58,0	9,7	5,1	5,3	8,1
1999	20,8	6,7	-1,6	2,8	0,3
2000	3,2	5,0	1,7	3,2	1,7

Kaynak: Metin Toprak, "Yükselen Piyasalarda Finansal Kriz", *Yeni Türkiye Dergisi Kriz Özel Sayısı II*, Cilt: 7, Sayı: 42, 2002, s. 870.

Tablo 2.3'te de görüldüğü üzere 2 Temmuz 1997'de başlayan Asya kriziyle birlikte enflasyon oranlarında yükselme başlamıştır. Endonezya'da enflasyon 1998 yılında %6,6'dan %58,0'e yükselmiştir. Krizin temel katalizörü olan Tayland'da 1990'lı yılların ilk çeyreğinde başlayan finansal bozukluklara rağmen 1997 yılında enflasyon oranı %5,9, 1998 yılında ise %8,1'e çıkarak artış göstermiştir.

Kayıt dışı ekonominin artışının bir nedeni ve ekonomik krizlerin bir sonucu olan GSYH'de azalma meydana gelmesi daha önce de belirtildiği gibi 1997 ekonomik krizinden en çok etkilenen beş Asya ülkesinde meydana gelmiştir. 1998 yılında 1997 yılına oranla Endonezya'da GSYH büyümesi eksi %13, Filipinler'de eksi %0,6, Güney Kore'de eksi %6,9, Malezya'da eksi %7,4 ve sonra olarak Tayland'da ise eksi %10,5 oranında gerçekleşerek büyük bir kayıp yaşanmıştır¹⁷⁰.

Kayıt dışı ekonominin en önemli nedeni olarak vergi oranlarındaki artış ve yeni vergilerin konması olduğundan yola çıkılarak 1997 ekonomik krizi değerlendirildiğinde ortaya şu durum çıkmaktadır. Tayland'da kayıt dışı ekonomiyi arttırıcı önemli vergisel düzenleme yapılmadığı aksine 1996 yılında vergi gelirleri miktarı 785,8 milyar baht iken 1997 yılında 762,3 milyar bahta, 1998 yılında ise 633,6 bahta düştüğü görülmektedir. Filipinler ise bu dönemde yapılan en önemli vergisel gelişme 1996-1998 vergi reformu paketidir. Bu reformun amacı vergi matrahını genişletmek ve vergi yapısını basitleştirmektir. Geniş vergi matrahını sağlamak amacıyla KDV'nin kapsamı arttırılmıştır. Güney Kore'de ise gelir vergisi 1990'lı yılların ortalarında %22 seviyesinde iken 1998

¹⁷⁰ World Bank, GDP Growth Annual.

<<http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?page=3>> (15.05.2014).

yılında %25,3 olmuştur. Yine KDV oranları artış göstermiş 1998'den önce %15'in altında iken kriz sonrasında %19,2'ye yükselmiştir. Malezya'da vergi oranlarında önemli bir değişiklik yaşanmazken, Endonezya'da ise vergisel reformlar ve vergi oranlarındaki değişimler 2000 yılından sonra başlamıştır¹⁷¹. Yaşanan bu gelişmeler neticesinde Asya krizinden etkilenen Asya ülkelerinde kayıt dışı ekonominin boyutu ise Tablo 2.4'deki gibi olmuştur.

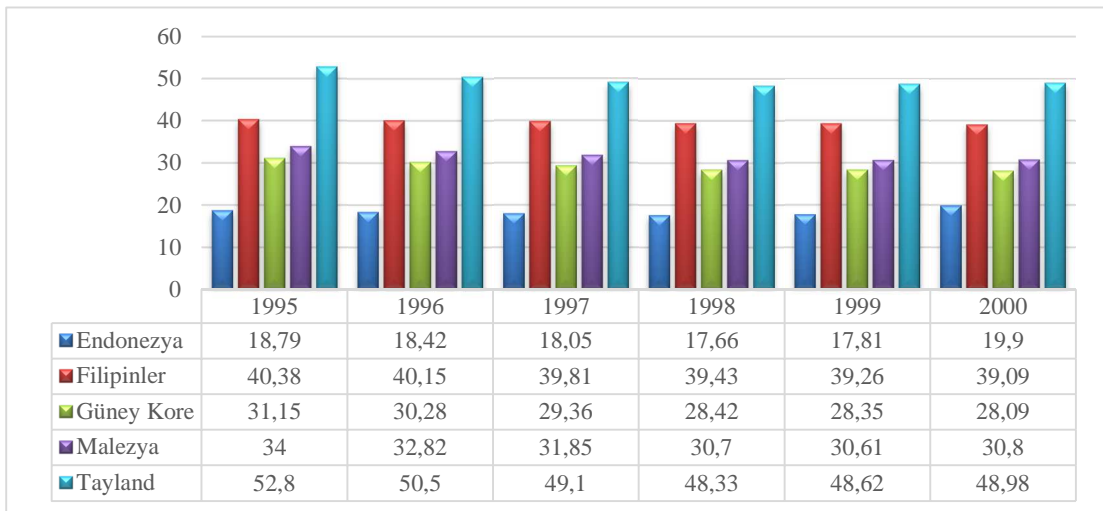
Tablo 2.4: 1996-2005 Yılları Arasında Kayıt Dışı Sektörün Yapısı

Ülkeler		1996	1998	2000	2002	2004	2005
Malezya	Kayıtlı	75,3	76,3	77,2	79,7	-	-
	Kayıt Dışı	24,7	23,7	22,8	20,3	-	-
Filipinler	Kayıtlı	49,7	49,3	50,7	48,3	51,7	50,4
	Kayıt Dışı	50,3	50,7	49,3	51,7	48,3	49,6
Tayland	Kayıtlı	40,2	39,0	42,9	43,2	46,9	-
	Kayıt Dışı	59,7	61,0	57,0	56,8	53,1	-
Endonezya	Kayıtlı	37,2	34,6	35,1	30,4	30,3	30,2
	Kayıt Dışı	62,8	65,4	64,9	69,6	69,7	69,8

Kaynak: Jorge V. Sibal, "Measuring the Informal Sector in the Philippines and the Trends in Asia", 10. National Convention on Statistics, 2007, p. 8-9.

Tablo 2.4'te 1997 Asya ekonomik krizinden önce ve sonra kayıt dışı ekonomiyi etkileyen gelişmeler neticesinde bu ülkelerde kayıt dışı sektörün (kayıt dışı istihdam) boyutu verilmiştir. Tabloda da görüldüğü gibi 1997 ekonomik krizinden sonra 1998 yılında kayıt dışı istihdamda Malezya hariç artışların yaşandığı gözükmiştir.

Grafik 2.3: Asya'nın Beş Ülkesinde Kriz Öncesi ve Kriz Sonrası Kayıt Dışı Ekonomi (1995-2000)

Kaynak: Ceyhun Elgin, Oğuz Öztunalı, "Shadow Economies...", p. 40-47.

¹⁷¹ Murat Aydın, Türkiye'de 1989..., s. 89-128.

Grafik 2.3'te ise kayıt dışı ekonominin Asya ülkelerindeki boyutu verilmiştir. Grafiğe göre 1997 ekonomik krizinde kayıt dışı ekonomide herhangi bir değişme yaşanmadığı Endonezya'da 1995 yılında % 18,79 iken düzenli olarak azalarak 1998 yılında % 17,66'a düştüğü görülmüştür. Filipinlerde ise ekonominin % 40'ını kapsayan kayıt dışı ekonominin yine ekonomik krizin yaşandığı 1997 ve 1998 yılında azaldığı görülmüştür. 5 yıl içerisinde Filipinlerde kayıt dışı ekonomiyi etkileyen önemli bir gelişme yaşanmamış sürekli aynı çizgide seyretmiştir. Güney Kore'de de azalan bir eğilim gösteren kayıt dışı ekonomi, krizden bir önceki yıla oranla bir puan azalmıştır. Malezya ve Tayland'da aynı durum yaşanmış olup ekonomik kriz ile birlikte kayıt dışı ekonomi küçülmüştür. Sonuç olarak Elgin ve Öztunalı'nın iki sektörlü dinamik genel denge modeline dayanarak yapmış oldukları çalışmaya göre oluşturulan Grafik 2.4'te kayıt dışı ekonominin 1995-2000 dönemi arasında azaldığı görülmektedir.

2.3. 1998 Rusya Ekonomik Krizi ve Kayıt Dışı Ekonomi

1990'lı yılların başında Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Rusya Federasyonu ekonomik ve siyasal açıdan birçok sorunlarla karşılaşmış ve daha sonra hızlı bir dönüşüm içerisine girmiştir¹⁷². 1990 sonrası yaşanan ekonomik krizlerin fazla olması makroekonomik açıdan sorunlar yaşayan ülkelerin krize girebilme ihtimalinin birazda yüksek olmasından kaynaklanmıştır. Örneğin Rusya, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra ekonomik açıdan tam olarak kendini toparlayamamış işsizlik oranları artmış, toplam üretim sürekli düşmüş, ücretlerde düşüşler yaşanması gibi birçok problemi birlikte yaşamıştır¹⁷³. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ekonomik reformların uygulanmasından altı ay sonra Rusya, makroekonomik ve özelleştirme alanında bazı sınırlı başarılar kazanmış olmasına rağmen, Ağustos 1998 yılında ulusal parasını devalüe etmek zorunda kalmasına yol açan bir ekonomik kriz yaşamıştır¹⁷⁴.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ekonomik açıdan toparlanmaya çalışan Rusya'da ekonomik krize ne sebep olmuştur? Krize sebep olan nedenlerin dışında yaşanan

¹⁷² Fikret Elma, "Sovyet Sonrası Rusya ve Orta Asya", *Journal of Azerbaijani Studies*, Vol.: 10-12, No: 1(4), 2009, s. 129.

¹⁷³ Sinan Borluk, *Dünya Ekonomik Krizleri ve Ulusal Düzeyde Verimliliğe Dayalı İstikrar Politikalarının Önemi*, Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları, Ankara 2010, s. 77-78.

¹⁷⁴ Abbigail J. Chiodo, Michael T. Owyang, "A Case Study of a Currency Crisis: The Russian Default of 1998", *Federal Reserve Bank of St. Louis Review*. No: 84 (6), 2002, p. 9.

krizin ekonomik sonuçları nedir? Rusya gibi büyük bir ülkede yaşanan kriz kayıt dışı ekonomiyi arttırmış mıdır? Sorularının sorulmasını da beraberinde getirmiştir.

2.3.1. 1998 Rusya Ekonomik Krizinin Nedenleri ve Sonuçları

1991 yılı ve sonrası Rusya için, hem Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra yaşadığı sorunlar nedeniyle hem de Rusya Federasyonu'nun merkezi planlı sistemden, serbest piyasa ekonomisine geçişi yönünde hızlı bir değişim yaşaması açısından önemli bir dönemi teşkil etmektedir¹⁷⁵. Bu dönemde Rusya'nın başında bulunan hükümet vergilerin toplanmasının yanında temel yasaların uygulanmasında bile zayıf kalan bir hükümet olmuştur. Buna bağlı olarak bu yıllar yolsuzluk ve organize suç ile dolu bir devri de ifade etmektedir. 1991-1998 yılları arasında Rusya'da reel hâsıla düzeyine bakıldığında 1991 yılında eksi %5,4, 1992 yılında eksi %19,4 gibi seviyelerde seyrederken 1997 yılına kadar sürekli eksi seviyelerde seyretmesine karşın bu olumsuz gelişme 1998 krizine kadar iyileşme göstermiştir. Aynı dönemde Rusya'nın en büyük sorunlarından biri olan enflasyon ise 1991 yılında %92,7 iken 1992 yılında %1350'ye kadar çıkıp dört haneli rakama ulaşmıştır. 1993 ve 1995 yılları arası üç haneli olsa da 1997 yılında iki haneli rakama kadar düşüp, %14,7 olmuştur. Bu olumsuz şartlar sürekli iyileşme içerisinde olsa bile birçok Rus vatandaşı, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından önceki ekonomik durumlarının daha iyi olduklarını ifade etmektedirler¹⁷⁶.

Rusya'nın 1998 ekonomik krizinden önce ekonomik durumunun özetini vermek gerekirse Tablo 2.5'teki gibidir.

Tablo 2.5: 1993-1998 Yılları Arası Rusya'da Temel Ekonomik Göstergeler

	1993	1994	1995	1996	1997	1998
GSYH Önceki Yıla Göre % Değişim	-8,70	-12,70	-4,10	-3,50	0,80	-0,50
Brüt Sabit Sermaye Oluşumu	-25,80	-26,00	-7,50	-18,50	-5,00	-6,00
İşsizlik Oranı	5,50	7,50	8,80	10,00	11,30	11,50
Ortalama Brüt Ücret(ABD doları)	-	71,00	9,30	32,40	6,30	9,40
Ruble% ABD doları	0,99	2,19	4,56	5,12	5,78	6,12
Reel Kullanılabilir Gelir	14,0	-8,0	-13,0	5,0	-15,1	-13,8
Tüketici Fiyatları	940,0	320,0	131,0	22,0	11,0	85,0
Bütçe Açığı	-1,4	-4,0	-2,9	-3,1	-2,7	0,6

Kaynak: Şehriyar Osmanov, Rusya Federasyonunda Kayıt Dışı Ekonomi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2004, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, s. 44; Sinan Borluk, *Dünya Ekonomik...*, s. 77.

¹⁷⁵ Savaş Durmuş, Türkiye'de 2000'den Sonra Yaşanan Ekonomik Krizler ve Kriz Döneminde Tüketicilerin İktisadi Davranışları, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2011, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa, s. 88.

¹⁷⁶ Paul R. Krugman, Maurice Obstfeld, *International Economics...*, p. 693.

2.3.1.1. 1998 Rusya Ekonomik Krizinin Ortaya Çıkma Sebepleri

1998 yılında Rus ekonomisinin yaşadığı durgunluk ciddi bir mali kriz ile sarsılarak son bulmuştur. Hükümet bu ekonomik kriz karşısında yerli ve uluslararası borçlarını ödeyemeyeceğini belirterek moratoryum ilan etmiştir. Ayrıca moratoryumun yanında ciddi bir devalüasyonun olması Rusya Merkez Bankası'nın sabit döviz kurunu terk etmesine yol açmıştır. Bankaların batmasına, ödemeler dengesinin bozulmasına ve GSYH'nin hızlı bir şekilde düşmesine yol açan kriz 1990'lı yılların Rusya için bir kez daha iyi geçmediğinin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmıştır¹⁷⁷.

Rusya ekonomik krizinin en önemli nedenlerinden biri Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından beri devam eden makroekonomik problemlerdir. Bu dönemde uygulanan ekonomik politikalara bakıldığında IMF ile 1996 yılında seçimlerden birkaç ay önce Stand-by anlaşması imzalanarak çok yüksek olan enflasyon oranlarının düşürülmesi ve bazı yapısal reformların uygulanması planlanmıştır¹⁷⁸. Ayrıca Rusya'da 1.500 bankanın çoğu devalüasyondan yüksek düzeyde etkilenmişlerdir. Bu dönemde bankalar yabancı para cinsinden 19,2 milyar dolar bunun 16,4 milyar doları vadesi 1998 yılının sonuna kadar olan kredi almışlardır. Bunun yanında Rus bankaları varlık olarak bilinen devletin hazine bonolarını (GKO olarak bilinen) kullanmışlardır. Yapılan bu yanlışlıklar bankacılık sektörünün zayıflamasına yol açarak kriz ortamını derinleştirmiştir¹⁷⁹.

Rusya'nın mali krize sürüklenmesine yol açan bir başka neden de Rusya'nın pazar ekonomisine geçişle birlikte büyük devlet bürokrasini sürdürecektir yeterli gelirinin bulunmamasıdır. Rusya bu dönemde bürokrasiyi sürdürmek için vergilerini ödeyebilecek bir özel sektörü kuramamıştır. Devlet bürokrasini sürdürmek için vergi gelirlerinin arttırmaya yönelik maliye politikalarının yerine borçlanmaya ve para basmaya başvurması yaşanan önemli sorunlarından bir başkasını oluşturmuştur¹⁸⁰.

1997 yılında Tayland'da başlayıp Asya'yı vuran Asya krizi diğer gelişmekte olan piyasalara da zarar vermiştir. Literatürde "bulaşma etkisi" olarak bilinen bu kavram

¹⁷⁷ Claudia M. Buch, Ralph P. Heinrich, "Handling Banking Crises-The Case of Russia", *Kiel Working Paper*, No: 920, 1999, p. 1.

¹⁷⁸ Turan Yay, Gülsün Gürkan Yay, Ensar Yılmaz, *Küreselleşme Sürecinde Finansal Krizler ve Finansal Düzenlemeler*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 2001, s. 40.

¹⁷⁹ Elli Malki, "The Financial Crisis in Russia", 1999, p. 3-4.

<<http://128.118.178.162/eps/mac/papers/9901/9901001.pdf>> (20.05.2014).

¹⁸⁰ Kenan Bulutoğlu, *Yöresel ve Küresel Para Krizleri: Dünya Kazan Ben Kepçe: 2*, Batı Türkelî Yayınılık, İstanbul 2002, s. 193-196.

Rusya'nın çöküşünü etkileyen bir faktör olmuştur. Asya kriziyle oluşan olumsuz ekonomik sarsıntı sonucunda yeni gelişen finansal piyasalara karşı güvensizlik doğmuş ve Rusya'da finansal varlık bulunduran yabancılar tedirgin olmaya başlamışlardır¹⁸¹.

2.3.1.2. 1998 Rusya Ekonomik Krizinin Etkileri

1998 yılında Rusya'da rublenin devalüe edilmesi ve moratoryum ilan edilmesiyle başlayan ekonomik kriz sadece bir finansal kriz türünü teşkil etmemiş olup hem para krizi, hem bankacılık krizi hem de borçlarını tek taraflı olarak ödeyemeyeceğini ilan etmesinden dolayı dış borç krizini de ifade etmektedir¹⁸². Rusya'da yaşanan bu ekonomik kriz önemli sorunların yaşanmasına ve önlemlerin alınmasına neden olmuştur. Bu sonuçlar ve önlemler şu şekildedir.

Kriz sonrasında dışarıya sermaye kaçışını engellemek ve döviz kontrol altında tutmak için bazı önlemler alınmıştır. Rusya Merkez Bankası tarafından yurt dışına avans ödemesi yapılan ithalatlarda, ithalatçı firmaların, bu avansları kadar ruble cinsinden meblağı Rus bankalarına depozit olarak yatırmaları zorunluluğu getirilmiştir. Ayrıca Rusya, firmalarının yurt dışında off-shore bölgelerinde yapacakları yatırımlar için Merkez Bankası'ndan izin almaları zorunluluğu getirerek sermaye ve döviz kontrol altına almaya çalışmışlardır¹⁸³. Bundan başka Rusya ekonomik krizin olumsuz etkilerini hafifletebilmek amacıyla 1998 yılı Temmuz ayında IMF ile finansman imkânı sağlayan bir anlaşma yapmışlardır. Anlaşmaya göre, 1998 yılında 12,5 milyar dolar olmak üzere, 1999 yılı sonuna kadar toplam 15,1 milyar dolarlık finansman sağlanmıştır. IMF'nin bu yardımı dışında Japonya 1,5 milyar ve Dünya Bankası da 6 milyar dolarlık kredi sağlayarak Rusya'nın ekonomik krizi aşmasına yardımcı olunmuştur¹⁸⁴.

Rusya'da yaşanan bu ekonomik sıkıntılara çözüm bulmaya yönelik olarak hükümet Ağustos 1998'de bazı önlemler almak zorunda bırakılmıştır. 17 Ağustos 1998 tarihinde daha önce ABD doları karşısında %5,27- %7,13 aralığında olan ruble bandının 1998 yılının sonunda %6,0-%9,5 olacağına açıklanmasına üzerine 90 günlük moratoryum ilan

¹⁸¹ Elli Malki, "The Financial...", p. 4; Muhammed Akdiş, *Global Finansal...*, s. 85.
<<http://128.118.178.162/eps/mac/papers/9901/9901001.pdf>> (20.05.2014).

¹⁸² Pekka Sutela, "Financial Crisis in Russia", (ed. Tuomas Komulainen, Liikka Korhonen), *Russian Crisis and its Effects*, 2000, p. 18.

¹⁸³ Susana Kadirova, Güneydoğu Asya Ülkeleri Krizleri ve Rusya'ya Etkisi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2004, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, s. 143.

¹⁸⁴ Sevgi Gerek, *Finansal Küreselleşme ve Türkiye*, T.C Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1999, s. 86.

edilmiştir. Kamu borçlarının yeniden yapılandırılmasına ilişkin bir plan ortaya konulmuş ve ülkede yabancıların bir yıldan kısa vadeli finansal yatırım yapmaları yasaklanmıştır¹⁸⁵.

1998 kriziyle birlikte rublenin devalüe edilmesi ithal malların fiyatının artmasına neden olurken, uygulanan ithal ikamesi politikaları sonucu üretim ve ihracat cazip hale gelmiştir. Bu durumun olumlu sonucu ise sanayi üretiminde büyük artışların olması ve ithal edilen tekstil ve gıda gibi ürünlerin ülke içinde üretilmeye başlanmasıdır¹⁸⁶.

2.3.2. 1998 Rusya Ekonomik Krizinde Ortaya Çıkan Kayıt Dışı Ekonomi

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Rusya'nın genel olarak kendini tam anlamıyla toparlayamadığı gibi 1998'de yaşadığı ekonomik krizle birlikte durumu daha da kötüleşmiştir. Yaşanılan bu olumsuz gelişmelerin kayıt dışı ekonomiye etkisi ise aşağıdaki gibi olmuştur.

Rusya'da makroekonomik dengelerin bozulmaya başlaması, kayıt dışı ekonominin artmasının önemli nedenlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Rusya'nın Sovyetler Birliği'nden miras kalan vergisel alışkanlıkları da bu dönemde Rusya'yı sarsan gelişmelerden biri olmuştur. Rusya'da Sovyetler Birliği'nin ekonomik ve sosyal yapısının tam olarak terk edilememesi nedeniyle, Sovyetler Birliği'nde vergi ödeme bilinci oluşmamış insanların birden piyasa ekonomisine geçişle birlikte yeni sistemin tam olarak anlaşılabilmesi nedeniyle kayıt dışı ekonomi artış göstermiştir. Ayrıca vergi yasalarında karmaşıklıklarla birlikte %80'e varan vergi oranları uygulanması vergi psikolojisi açısından olumsuz bir durum olup insanları kayıt dışı sektöre iten en önemli neden olmuştur¹⁸⁷.

Rusya'da vergi kanunlarının vergileme tekniği bakımından yetersiz olması, istisna ve muafiyetlerin karmaşık yapıda olması, zarar etmelerine bakılmaksızın ücretlerden vergi alınması kayıt dışı ekonominin vergisel nedenlerle artmasının temel nedeni olarak gösterilmektedir. Ayrıca bazı büyük firmalara doğrudan veya dolaylı olarak sağlanan muafiyet ve istisnalar vergi ahlâkının olumsuz yönde etkilenmesine neden olurken, büyük

¹⁸⁵ Gazi Bilgin, "Rusya Krizinin Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine Etkisi".

< http://www.circassiancenter.com/cc-turkiye/tarih/171_rusyakrizinin.htm > (20.05.2014).

¹⁸⁶ Susana Kadirova, Güneydoğu Asya..., s. 141-142.

¹⁸⁷ Şehriyar Osmanov, Rusya Federasyonu'nda..., s. 70-77.

şirketlerin vergiden kaçınma ve vergi kaçakçılığı gibi yollara sıkça başvurması Rusya'da kayıt dışı ekonominin boyutunun artmasının bir başka nedeni olmuştur¹⁸⁸.

1990-1998 yılında yaşanan makroekonomik durgunluk ve devamında gelen ekonomik kriz ile birlikte kayıt dışılığın bazı önemli belirleyicileri olan enflasyon oranları, işsizlik oranları ve kişi başına düşen gelir gibi belirleyicilerde önemli değişiklikler yaşanmıştır. Yıllar itibari ile bu değişiklikleri belirtmek gerekirse Tablo 2.6'daki gibidir.

Tablo 2.6: Rusya'da Enflasyon, İşsizlik Oranları ve Kişi Başına Düşen Gelir Miktarı (1990-2000)

	Enflasyon Oranları	İşsizlik Oranları	Kişi Başına Düşen Gelir
1990	-	-	3.485
1991	-	12,1	3.427
1992	-	5,2	3.095
1993	874,6	5,9	2.929
1994	307,6	8,1	2.663
1995	197,5	9,4	2.670
1996	47,7	9,7	2.651
1997	14,8	11,8	2.749
1998	27,7	13,3	1.844
1999	85,7	13,0	1.339
2000	20,8	10,6	1.775

Kaynak: World Bank, Inflation Rates, Unemployment Rates, GDP per Capita for Russia (1990-2000).
<<http://data.worldbank.org/country/russian-federation>> (23.05.2014).

Enflasyon 1993 yılında %874,6'a kadar çıkarak hiperenflasyon seviyesine gelmiştir. 1994 ve 1995 yıllarında enflasyon oranları yine üç haneli olmasına rağmen 1993 yılına göre azalma göstermiştir. 1996 yılında da IMF ile imzalanan Stand-by anlaşmasına bağlı olarak Rusya enflasyonu kontrol altına alarak, iki haneli rakama kadar düşürmüştür. 1997 yılında ise %10'lu seviyelere gelinmiştir. Ancak ekonomik kriz ile birlikte kayıt dışı ekonominin temel nedenlerinden biri olan enflasyon artış göstererek 1999 yılında %85,7'e kadar çıkmıştır. Aynı şekilde işsizlik oranlarının da Rusya için sürekli artış halinde olduğu gözlemlenmiştir. 1991 yılında %12,1 işsizlik oranı, 1992 yılında kontrol altına alınmış olsa da 1993 yılından sonra sürekli artmıştır. Ekonomik krizin olduğu yıl yani 1998 yılında ise %13,3, 1999 yılında ise %13 seviyesinde olmuştur. İşsizlik rakamlarının 1990-2000 yılı içerisinde artış düzenine bakıldığında ekonomik kriz olmasa bile işsizlik oranlarının sürekli artış içinde olduğu ekonomik kriz ortamının bunu büyük oranda etkilemediği buna bağlı olarak ekonomik krizde de büyük oranda sığırayış göstermemesinin kayıt dışı ekonomiyi büyük oranda etkilemeyeceği sonucuna ulaşılabilir. Ancak ekonomik kriz ile birlikte kişi

¹⁸⁸ Murat Aydın, Türkiye'de 1989..., s. 158-159.

başına düşen gelir miktarında büyük bir azalma olduğu söylenebilir. İnsanların gelirlerinin düşmesine bağlı olarak kayıt dışı ekonomiye daha çok yöneldikleri bilinen bir gerçektir. Buna bağlı olarak 1997 yılında kişi başına düşen gelir 2.749 dolar iken, 1998 yılında 1.844 dolara, 1999 yılında ise 1.339 dolara kadar düşmüştür.

1990'lı yıllarda Rusya'da kayıt dışı ekonomiyi hesaplayan çalışmaların büyük bir çoğunluğu bu dönemde kayıt dışı ekonominin bir artış içerisinde olduğunu tespit etmişlerdir. Yapılan çalışmalarda kayıt dışı ekonomi, 1990'lı yılların başında %25 seviyelerinde iken, 1990'lı yılların sonunda %30-45 arasında değişmiştir. Bunun yanı sıra, Kaufmann ve Kaliberda (1996), Lacko (2000), Schneider (2007) yapmış oldukları çalışmalarda Rusya için kayıt dışı ekonominin boyutunu daha da yüksek bulmuşlardır. Ayrıca Sovyetler Birliği'nden miras kalan güç tüketimi, optimal olmayan teknolojiler ve buna bağlı olarak elektrik tüketiminin fazla olması kayıt dışı ekonominin hesaplanmasında bazı yanlışlıklara neden olabileceği ifade edilmiştir¹⁸⁹.

Rusya'da kayıt dışı ekonominin boyutu Elgin ve Öztunalı'nın iki sektörlü dinamik genel denge modeline dayanarak yaptıkları çalışmaya ve Dev Kar ve Sarah Freitas'in çalışmalarına göre Tablo 2.7 verilmiştir.

Tablo 2.7: Rusya Federasyonu'nda İki Farklı Çalışmaya Göre Kayıt Dışı Ekonominin Boyutu (1990-2002)

	Ceyhun Elgin ve Oğuz Öztunalı	Dev Kar ve Sarah Freitas
1990	37,85	-
1991	36,55	-
1992	35,45	-
1993	35,27	-
1994	35,41	77,2
1995	35,70	49,9
1996	36,03	46,6
1997	36,55	42,6
1998	37,11	45,0
1999	37,79	43,7
2000	38,53	60,6
2001	39,09	66,1
2002	39,55	49,8

Kaynak: Ceyhun Elgin, Oğuz Öztunalı, "Shadow Economies...", p. 45; Dev Kar, Sarah Freitas, "Russia: Illicit...", p. 63.

Elgin ve Öztunalı'nın çalışmasına göre 1990-1993 yılları içerisinde genel bir azalış içerisinde olan kayıt dışı ekonomi, 1994 yılı itibari ile artış içerisine girmiştir. 1996

¹⁸⁹ Denis Sharapenko, "Estimation of the Shadow Economy in Russia", (Unpublished Master Thesis), Central European University-Department of Economics, 2009, Hungary, p. 16.

yılından itibaren artışlar daha büyük boyutlarda olmaya başlamıştır. 1998 kriziyle birlikte, 1998 yılında %37,11'e, 1999 yılında ise %37,79'a yükselmiştir. Ancak kriz sonrasında bu yükselme önlenememiş kayıt dışı ekonomi 1994 yılından itibaren sürekli yükselmeye devam etmiştir.

Dev Kar ve Sarah Freitas'in çalışmalarına göre 1997 yılında %42,6 seviyesinde olan kayıt dışı ekonomi, ekonomik krizin yaşandığı 1998 yılında GSYH'nin yüzdesi olarak %45 seviyesine çıkmıştır. 1999 yılında ise %43,7'e düşmüştür. Ruble milyon cinsinden ise 1997 yılında 996.908 seviyesinde olan kayıt dışılığın boyutu 1998 yılında, 1.182.674 milyona çıkmıştır¹⁹⁰.

MIMIC yöntemine göre Rusya'da kayıt dışı ekonomiyi hesaplayan Denis Sharepenko'ya göre de 1995 yılların başında %40'lı seviyelerde olan kayıt dışı ekonomi 1998 yılında %50'li seviyelere kadar yükselmiştir. Ancak bu artış miktarının ekonomik kriz ile ilgili olduğu şüpheli görülmüştür. Çünkü Masakova (2000), Schneider (2007)'in hesaplarına göre 1995 yılının başlarında %20 seviyelerinde olan kayıt dışı ekonomi, 1998 yılı itibari ile %30'lu seviyelere gelmiştir. Ancak hem Sharepenko'ya göre hem de Masakova ve Schneider'a göre asıl artış 2000 yılından sonra yaşanmıştır. Rusya'da kayıt dışı ekonominin sürekli artış içerisinde olduğu gerçeği ve 2000'den sonra yaşanan artışın %40'lı seviyelerden 2001 yılında %60'a, 2004 yılında %80'e yaklaşması ekonomik krizde yaşanan artıştan daha büyük seviyede olduğunu göstermektedir¹⁹¹.

Genel açıdan değerlendirecek olursak Rusya'da kayıt dışı ekonominin varlığı tartışılmaz bir gerçektir. 1990 yıllarında sürekli artış içerisinde olan kayıt dışı ekonomi özellikle 2000 yılından sonra daha da artış göstermiştir. Kayıt dışı ekonomiyi ölçmek için yapılan çalışmalara bakıldığında kriz yıllarında kayıt dışı ekonominin üç çalışmada da arttığı görülmüştür. Rusya'da kayıt dışı ekonominin genel olarak her yıl düzenli artması, 1998 yılında yükselmesinin nedeni olarak ekonomik kriz olup olmadığı sorunu ortaya çıkarmaktadır. Ancak rakamlara ve artış yüzdelerine baktığımızda 1998 yılındaki artışın önceki yıllara oranla biraz daha fazla olduğu açıktır. Ekonomik kriz ile birlikte Rusya'daki makroekonomik değerlerin çökmesinin bu yıldaki artışın daha fazla olmasının bir nedeni olduğu söylenebilir.

---

¹⁹⁰ Dev Kar, Sarah Freitas, "Russia: Illicit Financial Flows and the Role of the Underground Economy", Global Financial Integrity, 2013, p. 63.

¹⁹¹ Denis Sharapenko, "Estimation of the...", p. 31.

2.4. 2007-2008 Küresel Ekonomik Kriz ve Kayıt Dışı Ekonomi

2000’li yılların ikinci çeyreğinden sonra ABD’de bir finansal kriz şeklinde başlayan 2007 krizi, küreselleşme sayesinde bir küresel kriz haline dönüşmüştür¹⁹². ABD’de “Mortgage Krizi” de denilen bu kriz 2007 yılında Ağustos ayında gayrimenkule dayalı borsa piyasasının çökmesiyle başlamıştır¹⁹³.

Büyük Buhranla benzerlik gösteren bu küresel kriz dünya ekonomisi açısından negatif gelişmelere yol açmıştır. Bu dönemde kayıt dışının değişimi de incelendiğinde Schneider ve Buehn’in MIMIC yöntemi ile Elgin ve Öztunalı’nın iki sektörlü dinamik genel denge modelini esas aldığımızda, 2000-2010 yılları arası genelde %8-%9 arasında değişen kayıt dışı ekonominin olduğu görülmektedir. Acaba 2007 yılındaki küresel ekonomik kriz ile birlikte kayıt dışı ne oranda etkilenmiştir?

2.4.1. 2007-2008 Küresel Ekonomik Krizinin Nedenleri ve Sonuçları

En önemli ekonomik krizlerinden biri olan ABD kaynaklı 2007-2008 küresel krizinin öncesi ABD’de genel olarak işlerin yolunda olduğu şeklinde bir kanı oluşmuştur. ABD’de konut inşaat sektörlerinde bu dönemde patlama yaşanmış, böylece işsizlere iş olanağı sağlanarak işsizlik sorunu çözülmeye başlanmıştır. 2006 yılında işsizlik oranı %4,7 olarak kaydedilmiş ve bu oran ABD için gayet normal bir oran olmuştur¹⁹⁴.

Buna karşın krizin asıl çıkış noktası olan gayrimenkul sektöründe sürekli değişimler yaşanmıştır. Ev fiyatları 2004-2005 yıllarına kadar sürekli artış gösterirken, bu artış 2006 yılında yavaşlayarak az da olsa düşmeye başlamıştır. 2007 yılında da keskin düşüşler yaşanmıştır. Sanılanın aksine ipotek bankacılığında ilk sorun 2008 Eylül ayında değil 2007 Eylül ayında baş göstermiştir. Bear Stearns ve Merrill Lynch gibi iki ipotek kredisi veren yatırım bankalarının likiditelerini kaybetmelerine ve borçlarını ödeyememe durumuna gelmeleri sonucunda iflasla karşılaşmışlardır. Her iki banka da bu dönemde devlet tarafından diğer bankalara satılmıştır. 2007 yılında yaşanan bu iflaslar ilk olarak ipotek krizi olarak yorumlanmamış “likidite noksanı” olarak yorumlanmıştır. 2008 yılında iki dev

¹⁹² Florin Bonciu, “The Global Economic Crisis: A Step Forward Towards Better Global Governance or Global Government?”, *Romanian Economic and Business Review*, Vol.: 3, No: 4, 2008, p. 7.

¹⁹³ Sinan Okumuş, *Global Kriz ve Türkiye Ekonomisi: Düşünce, Öngörü ve Öneriler*, Siyasal Kitapevi, Ankara 2010, s. 7.

¹⁹⁴ Fred Magdoff, Michael D. Yates, *Ekonomik Krizin ABC’si*, (çev. Ahmet Kırmızıgül), Epos Yayınları, Ankara 2010, s. 15.

ipotek bankası olan Freddie Mac ile Fannie Mae'nin iflas durumuna gelmesi gayrimenkul piyasalarında 2007 yılında yaşanan bu gelişmelerin aslında "Mortgage Krizi" olarak yorumlanması gerektiğini ortaya çıkarmıştır¹⁹⁵.

2008 küresel ekonomik kriz öncesi genel ekonomik durumu daha iyi anlayabilmek adına ABD'nin temel ekonomik verilerini vermek gerekirse Tablo 2.8'deki gibidir.

Tablo 2.8: 2000-2008 Yılları Arası ABD'de Temel Ekonomik Göstergeler

	GSYH(Yıllık Büyüme)	İşsizlik Oranları	Reel Faiz Oranları	Vergi Gelirleri (%GSYH)	Toplam Borç (% GSYH)	Enflasyon Oranları
2000	4,1	4,1	6,8	-	-	3,4
2001	0,9	4,8	4,5	12,0	52,0	2,8
2002	1,8	5,9	3,1	10,0	53,5	1,6
2003	2,8	6,1	2,1	9,5	56,0	2,3
2004	3,8	5,6	1,6	9,6	56,4	2,7
2005	3,4	5,2	2,9	10,8	56,3	3,4
2006	2,7	4,7	4,7	11,4	55,3	3,2
2007	1,8	4,7	5,3	11,5	55,6	2,9
2008	-0,3	5,9	3,1	10,0	64,0	3,8

Kaynak: World Bank Databank, Economic Indicators (United States).
<<http://data.worldbank.org/country/united-states>> (26.05.2014).

Tablo 2.8'i incelediğimizde ABD'de ekonomik kriz öncesi temel ekonomik verilerde büyük bir sorun olmadığı, enflasyon oranlarını %2 ile %4 arasında değiştiği görülmüştür. Daha önceki yıllarda yaşanan ekonomik krizlere baktığımızda enflasyon oranlarının bu yönde düşük olması ABD için normal ve ekonomik kriz öncesi için iyi bir göstergedir. İşsizlik oranları ise genel olarak 2003 yılına kadar artış yönünde olsa bile 2007 yılına kadar düşüş göstermiş 2008 yılında ekonomik krizin baş göstermesiyle birlikte tekrar artış göstermiştir. Ancak bu artış kayıt dışı ekonomiyi fazla etkileyecek büyüklükte (diğer ülkelerle kıyaslandığında) bir artış değildir. Tablo 2.8'deki tek olumsuz veri GSYH artış hızıdır. 2004'den sonra yıllık büyüme hızı giderek azalarak, 2008 yılında negatif yönlü olmuş ve %0,3 olarak gerçekleşmiştir.

2.4.1.1. 2007-2008 Küresel Ekonomik Krizin Ortaya Çıkma Sebepleri

ABD'de başlayıp dünyayı etkisine alan küresel ekonomik krizin temelinde gayrimenkul piyasasında ki karışıklıklar yatmaktadır. Mahfi Eğilmez bu durumu şu şekilde anlatmaktadır:

¹⁹⁵ Mükerrerem Hiç, *Küresel Ekonomik Kriz ve Türkiye*, Beykent Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s. 5.

“2008 yılının Eylül ayından önce ABD’de patlayan, sonra dalga dalga bütün dünyaya yayılan küresel krizin kökeninde tarihinin en büyük gayrimenkul ve kredi balonu yatıyor. ABD’deki mortgage piyasası yaklaşık 10 trilyon dolarlık bir büyüklüğe ulaşmış ve bu haliyle dünyanın en büyük piyasası olmuştur. Başlangıçta mortgage kredilerinin büyük ağırlığı, yüksek kaliteli müşterilere verilen kredilerden oluşuyordu. Bunlara “prime mortgage” kredileri deniyor. Zaman içinde krediler daha düşük kaliteli müşterilere de yönelmeye başladı. Bunlara da subprime mortgage kredileri deniyor. 2008 ortasında ABD’de subprime mortgage kredilerinin hacmi 1,5 trilyon dolara kadar yükselmişti. ABD’de faizler geçmişte son derecede düşük düzeylerde olduğundan, subprime mortgage kredilerini kullanan düşük gelirli gruplar büyük ölçüde değişken faizli kredileri tercih etmişlerdi. Federal Rezerv Sistemi (FED)’in son dönemlerinde faizleri peş peşe arttırmasına konut fiyatlarındaki düşüşün eşlik etmeye başlaması, bu kişilerin aldıkları kredileri geri ödeyememe sorunlarıyla karşılaşmasına yol açmıştır”¹⁹⁶.

2008 krizinin diğer önemli bir nedeni de ABD ekonomisinin 2000 yıllarından beri sürekli cari açık vermesidir. ABD ekonomisinin sürekli açık vermesi, ekonomisini de krizlere karşı savunmasız hale getirmiştir. ABD’de cari açığın oluşmasının nedeni, artan yatırım talebinin, iç tasarruflar tarafından karşılanamamasından kaynaklanmıştır¹⁹⁷. Dünya Bankası verilerine göre 2005 yılında 739 milyar dolar açığı bulunan ABD, 2006 yılında 789 milyar dolar açık vermiştir. Açık, 2007 yılında 713 milyar dolar, 2008 yılında ise 681 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

ABD’deki düzenleyici ve denetleyici kuruluşların yapısının da değişen risk ortamına karşı önlem almakta geciktiği söylenmektedir. Bu kuruluşların başında FED gelmektedir. Mayıs 2007’de FED başkanı, 2006 yılında konut fiyatlarının azalmasına bağlı olarak konut piyasalarındaki sıkıntının ekonominin geneline ve finansal sisteme yayılmayacağını açıklamıştır. Ancak yaşanan gelişmeler tam tersini göstermiştir¹⁹⁸.

Bu nedenlerin dışında krize neden olan diğer etkenler ise şu şekilde sıralanabilir¹⁹⁹:

- Artan emtia fiyatlarına bağlı olarak likiditenin artması ve yeni yatırım alanlarının aranması,

¹⁹⁶ Mahfi Eğilmez, *Küresel Finans Krizi (Piyasa Sisteminin Eleştirisi)*, Remzi Kitapevi, İstanbul 2008, s. 66-67.

¹⁹⁷ İsmet Göçer, Abdullah Özdemir, “2008 Küresel Krizinin Yayılma Süreci ve Etkileri: Seçilmiş Ülkeler İçin Ekonometrik Bir Analiz”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 1, 2012, s. 194.

¹⁹⁸ Doğan Alantar, “Küresel Finansal Kriz: Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme”, s. 4-5. <http://www.finanskulup.org.tr/assets/maliyefinans/81/Dogan_Alantar_Kuresel_Finansal_Kriz_Nedenleri_Sonuclari_MFY81.pdf> (26.05.2014).

¹⁹⁹ Adem Anbar, Gökhan Şenol, “2007-2008 Küresel Ekonomik Krizinin Türkiye’de Reel Sektör Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi”, *Vergi Dünyası Dergisi*, Sayı: 343, 2010, s. 173-174.

- Reel sektör ile finansal sektör arasında dengesizlik,
- Para politikalarının enflasyona aşırı derecede odaklanmasına karşı finansal istikrara yeteri kadar odaklanmaması,
- Merkez bankalarının oluşan balonları patlatmayacağına ilişkin açık ifadeleri,
- Şirket yöneticilerinin başarısızlığından kaynaklanan nedenlerde verilebilir.

2.4.1.2. 2007-2008 Küresel Ekonomik Krizinin Etkileri

2007-2008 küresel krizinin en önemli sonuçlarından biri Lehman Brothers yatırım bankasının Eylül 2008’de batmasıdır. Lehman Brothers’ın 613 milyar dolar borcu ile batması ABD tarihinin en büyük iflasını meydana getirmiştir. Böyle bir durumda bankalar hemen hemen birbirlerine borç vermeyi durdurmuştur. Genellikle sığırın yakın bir değer olmasına rağmen bankalar arası risk primi % 5 ile keskin bir artış göstermiştir²⁰⁰. Kriz sadece yatırım bankası devi olan Lehman Brothers’ın iflas etmesi ile sonuçlanmamış, bunun dışında Freddie Mac, Fannie Mae, Washington Mutual da devletleştirilmiştir. Bunların dışında Real Estate devlet yardımına muhtaç kalmış, bunlar dışında kalan Merrill Lynch, Halifax, General Motors ise değerinin çok altında satılmıştır. Finansal kurumların ve bankaların batmasının yanında bu küresel krizin en önemli sonuçlarından biri ise İzlanda devletinin iflas etmesine yol açmasıdır²⁰¹.

Kriz ortamının ortaya çıkardığı en önemli sorunlardan biri kimsenin kimseye güvenmemesidir. Kriz ile birlikte ortaya çıkan güven sorunu nedeniyle bankalar şirketlere kredi vermemekte, benzer şekilde şahıslar ve şirketler de çeklere güvenmedikleri için mal vermemeleri dünya ekonomisinde güven probleminin doğmasına neden olmuştur²⁰².

Küresel ekonomik kriz ile birlikte 2007 yılında %5 seviyesinde olan dünya ekonomisinin büyüme hızı ekonomik krizle birlikte, yaklaşık %3’lü seviyelere gerilemiştir. Bunların dışında dünya genelinde işsizliğin artmasına sebebiyet veren ekonomik kriz 2007 yılında %5,7 olan küresel işsizlik oranını, 2008 yılında %6’ya, 2009

---

²⁰⁰ Warwick J. McKibbin, Andrew Stoeckel, “The Global Financial Crisis: Causes and Consequences”, *Working Papers in International Economics*, No: 2.09, 2009, p. 1.

²⁰¹ Arif Erman, *Küresel Ekonomik Kriz: Sermaye Birikiminin Analizi*, Truva Yayınları, İstanbul 2010, s. 212.

²⁰² Arif Yavuz, “Küresel Kriz ve İstihdama Etkisi”, *Sosyal Siyaset Konferansları*, Sayı: 58, 2010, s. 13.

yılında ise %6,6'ya çıkarmıştır. Avrupa Birliği ve diğer gelişmiş ülke ekonomilerinde işsizlik oranları 2008-2009 yıllarında yaklaşık olarak %2,3 oranında artış göstermiştir²⁰³.

Küresel ekonomik kriz ile birlikte ABD'de Şubat 2009 itibari ile 700 milyar dolar ek olarak 787 milyar dolarlık bir önlem paketi daha hazırlanmıştır. Almanya'da 492 milyar euro, Fransa'da 360 milyar euro, İngiltere'de 400 milyar sterlin, Japonya'da 632 milyar dolar, İrlanda'da 450 milyar dolar, Hollanda da ise 200 milyar euro değerinde önlem paketleri hazırlanmıştır²⁰⁴.

2.4.2. 2007-2008 Küresel Ekonomik Krizde Ortaya Çıkan Kayıt Dışı Ekonomi

Amerika'da işleyen iki tür ekonomi vardır. Birincisi vergilerini düzenli ödeyen işçiler ve işverenlerin olduğu kayıtlı kesim, diğeri ise inşaat işçilerinin, dadıların, peyzajcılarının çalıştığı sürekli büyüyen kayıt dışı kesimdir. Tahminlere göre ABD'de kayıt dışı ekonomi, GSYH'nin %9'u yani yaklaşık olarak 970 milyar dolara ulaştığı tahmin edilmektedir. Yakında da 1 trilyonu geçebileceği düşünülmektedir. Kayıt dışı ekonominin artmasının nedeni olarak ise uzmanların düşüncesi, yasadışı göçmenlerin reel ekonomide iş bulamaması nedeniyle kayıt dışı ekonomide çalışmalarının ve asgari ücret politikalarının kayıt dışı ekonomiyi arttırdığı şeklindedir²⁰⁵. Bu kapsamda ABD'de 2007-2008 küresel kriz dönemlerinde kayıt dışı ekonomiyi etkileyen gelişmeler şu şekildedir.

ABD'de 2007-2008 küresel kriz dönemlerinde alınan maliye politikaları daha çok genişletici maliye politikası olması kayıt dışı ekonominin bu politikadan etkilenmemesi açısından önem taşımaktadır. Buna göre mali canlandırma paketleri açıklanmış bu bağlamda kamu harcamaları yerine daha çabuk sonuç alınması için tüketicilere ve yatırımcılara vergi indirimleri sunulmuştur. İkinci paket de vergi indirimlerini içerirken üçüncü paket banka sermayelerini arttırmaya yöneliktir. Obama'nın başkan olduktan sonra açıklanan dördüncü paket 2,8 trilyon dolarlık bir paket olmuştur. Bu paket istihdam sağlayıcı, yoksul aileler için acil yardım planı, kredi borcu gibi önemli unsurları içerirken,

²⁰³ Ayhan Gençler, "Avrupa Birliği'nde Krizin İşsizliğe Etkisi ve İstihdam Teşvikleri", *Çalışma İlişkileri Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2011, s. 3.

²⁰⁴ Pelin Ataman Erdönmez, "Küresel Kriz ve Ülkeler Tarafından Alınan Önlemler Kronolojisi", *Bankacılar Dergisi*, Sayı: 68, 2009, s. 90.

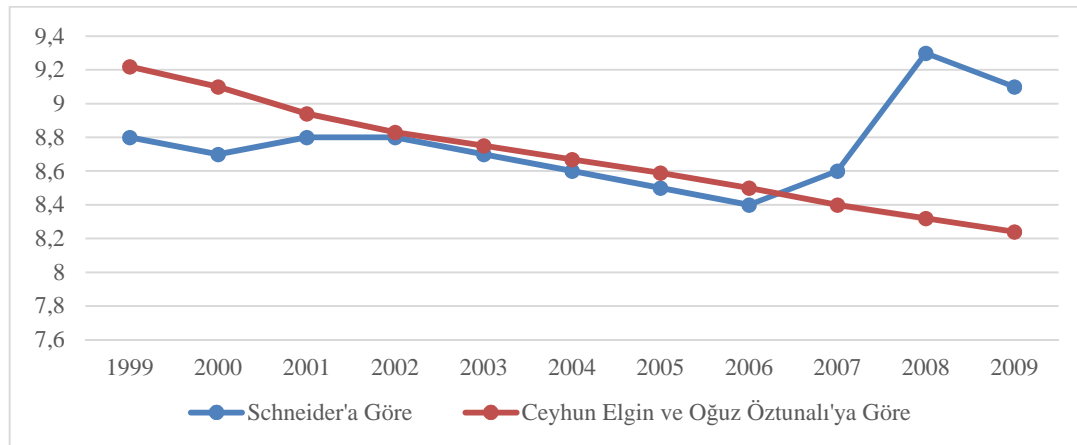
²⁰⁵ Jim McTague, *Underground Economy*.
<<http://www.fairtax.org/site/News2?id=9317>> (29.05.2014).

100 milyar doları vergi iade ve muafiyetleri için planlanmıştır²⁰⁶. Neticede krizde uygulanan maliye ve para politikaları ile kayıt dışı ekonomiyi arttıracak olumsuz bir karar alınmamıştır.

Kayıt dışı ekonomiyi etkileyen önemli unsurlardan biri olan enflasyon oranlarına baktığımızda 2008 yılında 2007 yılına göre bir puan artıp %3,8 olmuş, uygulanan genişletici maliye politikalarına rağmen enflasyon oranları 2009'da tersine dönüp deflasyonist bir ortam yaratmıştır. ABD'deki bu yönde bir artış kayıt dışı ekonomiyi etkileyecek bir unsur olmamıştır. Diğer bir değişken olan işsizlik oranları 2008 yılında %5,9'dan 2009 yılında %9,3'e yükselmiştir. Bu ABD için 2000'li yıllara göre kayıt dışı istihdamı arttıracak anlamlı bir artıştır. Ayrıca kişi başına düşen gelirdede 2009 yılında 2008 yılına göre yaklaşık 1.400 dolarlık bir azalış yaşanması, ABD için bu büyük bir azalış değildir²⁰⁷.

1990-2000'li yılların geneli için Schneider ABD'ye yönelik olarak yaptığı hesaplamalarda Dynamic MIMIC ve para talebi yaklaşımına göre 1990'lı yıllarda genel olarak kayıt dışı ekonomiyi %8,7 olarak ölçerken, 2000'li yıllara gelindiğinde bu oran azalmaya devam etmiş, 2004-2005 yıllarında %7,9'a düşmüştür²⁰⁸.

Grafik 2.4: İki Farklı Çalışmaya Göre ABD'de Kayıt Dışı Ekonominin Seyri (1999-2009)

Kaynak: Ceyhun Elgin, Oğuz Öztunalı, “Shadow Economies...”, p. 48; Friedrich Schneider, Andreas Buehn, “Shadow Economies in Highly Developed OECD Countries: What are the Driving Forces?”, *IZA Discussion Paper*, No: 6891, 2012, p. 19.

²⁰⁶ Gülhan Deniz, 2008 Küresel Krizin Ekonomik Etkileri ve Kriz Döneminde Alınan Para-Maliye Politikası Önlemleri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2013, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas, s. 89-91.

²⁰⁷ World Bank Databank, Economic Indicators (United States).
<<http://data.worldbank.org/country/united-states>> (27.05.2014).

²⁰⁸ Friedrich Schneider, “Shadow Economies and Corruption All Over the World: New Estimates for 145 Countries”, *Economics E-Journal*, No: 2007-9, 2007, p. 20.

Grafik 2.4'te ise 1999'dan sonra ABD'de kayıt dışı ekonominin boyutu iki farklı çalışmaya göre verilmeye çalışılmıştır. Schneider ve Buehn MIMIC yöntemine göre ABD'de kayıt dışı ekonominin boyutunu hesaplamıştır. Elgin ve Öztunalı ise iki sektörlü dinamik genel denge modeline dayanarak kayıt dışı ekonomiyi hesaplamıştır. Sonuçlara baktığımızda ABD'de kayıt dışı ekonominin boyutu genel olarak %8-9 arasında değiştiği söylenebilir. Her iki çalışmanın ortak noktası 2006 yılına kadar ABD'de kayıt dışı ekonominin azalmasıdır. Schneider ve Buehn'e göre 1999 yılında %8,8 oranında olan kayıt dışı ekonomi 2000 yılında 0,1 azalış göstermiş olup daha sonra 2001 yılında 0,1 puan artıp 2006 yılına kadar azalış göstermiştir. Elgin ve Öztunalı'ya göre ise 1999 yılından itibaren kayıt dışı ekonomi sürekli azalış içerisindedir.

2006 yılında ABD'de ekonomik krizin ilk sinyallerinin başlaması ile birlikte Schneider ve Buehn'in hesaplarına göre kayıt dışı ekonomi artış göstermiştir. 2006 yılında %8,4 olan kayıt dışı ekonomi, 2007 yılında %8,6'ya, 2008 yılında ise %9,3'e çıkmıştır. 2009 yılında ise azalış göstererek %9,1'e düşmüştür. Schneider ve Buehn'in kayıt dışı ekonomiyi hesapladığı yöntem olan MIMIC yöntemindeki değişkenlerin ekonomik krizden etkilenmesi, iki sektörlü dinamik genel denge modelinin etkilenmemesi iki yöntem arasındaki farkı oluşturmaktadır.

2.5. 1989'dan Sonra Yaşanan Ekonomik Krizlerde Ele Alınan Ülkeler Açısından Meydana Gelen Kayıt Dışı Ekonominin Değerlendirilmesi

Ekonomik krizler, ülkeleri ekonomik, mali, sosyal, vb. açılardan etkileyen önemli bir olgudur. 1990'lı yıllarda dünyada yaşanan ekonomik krizlere baktığımızda hepsinin de bir şekilde olumsuz sonuçlara neden olduğu görülmektedir. Yaşanan olumsuzlukların ortak noktaları ise işsizliğin ve yoksulluğun artması, makroekonomik göstergelerin olumsuz yönde etkilenmesi, gelir dağılımında adaletsizliğe yol açması şeklinde sıralanabilir. Hatta bu olumsuzlukların ortak noktaları daha da arttırabilir. Bu gibi olumsuz koşullar ekonomik krizlerde kayıt dışı istihdamı ve beyan dışı ekonomiyi yani genel anlamda kayıt dışı ekonomiyi etkilediği ifade edilmektedir. Ancak kayıt dışı ekonominin birçok hesaplama yöntemi olduğundan dolayı yaşanan bir krizde kayıt dışı ekonomi artıyor demek pek de mümkün değildir. Çünkü kayıt dışı ekonominin artmasının nedeni olarak kayıt dışı ekonomiyi hesaplamada kullanılan değişkenlerin artması kayıt dışı ekonomiyi büyük gösterebilmektedir.

Kayıt dışı ekonomiyi doğrudan hesaplama yöntemlerinden biri olan vergi inceleme yöntemine göre ekonomik krizlerde kayıt dışı ekonomiyi hesaplandığında kayıt dışı ekonominin artış gösterebileceği söylenebilir. Çünkü ekonomik kriz ile birlikte kişi başına düşen gelir, büyüme oranları azalabilmekte buna bağlı olarak yoksulluk artabilmektedir. Böyle bir ortamda beyan edilen gelir miktarında ya tamamen ya da kısmen azalma olacağı açıktır. Çünkü ekonomik krizle birlikte enflasyonun da genel olarak arttığı birçok ülkede gözlenmektedir. Buna bağlı olarak kişilerin gelirinde azalma olasılığı olacağı için vergi kaçakçılığı ya da vergiden kaçınma ya da benzeri yollara gitme gibi olasılıkları ekonomik krizlerde artacağı ifade edilebilir. Ancak kayıt dışı ekonomiyi hesaplamada kullanılan başka yöntemlerde bu şekilde olmayabilir. Yani artış daha az olabilir ya da kayıt dışı ekonomi ekonomik kriz dönemlerinde azalabilir.

1989 sonrası Meksika’da, Güneydoğu Asya ülkelerinde, Rusya’da ve ABD’de kayıt dışı ekonominin boyutunu genel olarak vermek gerekirse Tablo 2.9’daki gibidir.

Tablo 2.9: 1989-2009 Yılları Arasında Yaşanan Ekonomik Krizlerde Kriz Ülkelerindeki Kayıt Dışı Ekonominin Boyutu

	Meksika	Endonezya	Filipinler	Güney Kore	Malezya	Tayland	Rusya	ABD
1989	30,84	20,79	41,31	37,45	39,07	63,89	-	10,07
1990	30,88	20,47	41,14	36,34	38,86	62,18	37,85	9,99
1991	32,09	20,12	40,80	35,18	38,45	59,78	36,55	9,90
1992	32,00	19,76	40,84	33,84	37,97	57,48	38,45	9,87
1993	31,80	19,44	40,67	32,80	36,91	55,46	35,27	9,81
1994	31,67	19,13	40,49	32,04	36,08	53,58	35,41	9,76
1995	31,42	18,79	40,38	31,15	35,06	52,08	35,70	9,66
1996	31,59	18,42	40,15	30,28	34,00	50,50	36,03	9,57
1997	31,68	18,05	39,81	29,36	32,82	49,10	36,55	9,49
1998	31,43	17,66	39,43	28,42	31,85	48,33	37,11	9,36
1999	30,97	17,81	39,26	28,35	30,70	48,62	37,79	9,22
2000	30,67	17,90	39,09	28,09	30,61	48,98	38,53	9,10
2001	30,19	17,96	38,99	27,64	30,80	49,18	39,09	8,94
2002	29,96	17,98	38,85	27,33	30,50	49,32	39,55	8,83
2003	29,69	18,05	38,77	26,89	30,38	49,37	39,95	8,75
2004	29,68	18,07	38,68	26,57	30,20	49,28	40,25	8,67
2005	29,44	18,05	38,42	26,25	30,10	48,98	40,48	8,59
2006	29,16	17,97	38,34	25,92	29,90	48,49	40,62	8,50
2007	28,80	17,90	38,30	25,60	29,80	48,20	40,60	8,40
2008	28,48	17,82	38,17	25,26	29,60	47,90	40,25	8,32
2009	20,10	-	-	24,90	29,34	-	-	8,24

Kaynak: Ceyhun Elgin, Oğuz Öztunalı, “Shadow Economies...”, p. 28-48.

Tablo 2.9’u genel olarak değerlendirdiğimizde Elgin ve Öztunalı’nın çalışmasına göre ekonomik krizlerde, kriz ülkelerinde (Rusya hariç) kayıt dışı ekonominin artmadığı görülmektedir. Örneğin, Meksika’da bu çalışmaya göre 1994-1995 yılları arasında kayıt dışı ekonomi artmazken, parasal yöntemi kullanılan bir başka çalışmada (Jose Brambila

Macias, Meksika’da) 1994-1995 krizinde kayıt dışı ekonominin %3 artış gösterdiğini tespit edilmiştir. 1997 Asya krizinden etkilenen beş ülkenin (Endonezya, Filipinler, Güney Kore, Malezya, Tayland) 1996 yılına göre kriz yılları olan 1997 ve 1998 yıllarında kayıt dışı ekonomilerinde bir artış yaşanmadığı aksine azalma olduğu görülmektedir. Rusya’da ise genel durumun aksine bir sonuç tespit edilmiş olup, 1998 yılında Rusya’da ekonomik krizle birlikte kayıt dışı ekonomi artış göstermiştir. Ancak bu artış kriz sonrasında durmamış aksine 2007 yılına kadar sürekli artış göstermiştir. Bu durum ise ekonomik kriz ile kayıt dışı ekonomi arasında bağlantı kurmayı zorlaştırmıştır. MIMIC yöntemine göre Rusya’da kayıt dışı ekonomiyi hesaplayan Kar ve Freitas’a göre ise kayıt dışı ekonomi, Rusya ekonomik kriziyle birlikte artış göstermiştir. ABD ise Tablo 2.9’a göre ekonomik krizle birlikte kayıt dışı ekonomi artmazken, Schneider ve Buehn’in ABD’de MIMIC yöntemine göre kayıt dışı ekonominin boyutunu hesapladığı çalışmada ekonomik kriz ile birlikte kayıt dışı ekonomi artış göstermiştir.

Bu bölümde kayıt dışı ekonominin büyüklüğü parasal talep yöntemi, MIMIC ve iki sektörlü dinamik genel denge modeline göre hesaplanan veriler eşliğinde verilmiştir. Meksika’da, Asya ülkelerinde, Rusya’da ve ABD’de yaşanan krizleri ve kayıt dışı ekonomilerini incelediğimiz bu bölümde, iki sektörlü dinamik genel denge modeline göre 1997 Rusya krizi hariç diğer ekonomik krizlerde kayıt dışı ekonominin artmadığı aksine azaldığı tespit edilmiştir. Ancak yukarıda tek tek incelendiği gibi genel bir kanıya varmak mümkün değildir. Çünkü Elgin ve Öztunalı’nın çalışması dışında kullanılan diğer yöntemlerde kayıt dışı ekonominin kriz yıllarında arttığı büyük oranda artmasa bile (1994 Meksika Krizi, 2007-2008 Küresel Ekonomik Kriz) etkilendiği tespit edilmiştir.

Yaşanılan krizler göstermiştir ki kayıt dışı ekonominin en önemli nedeni olan vergi oranlarının önemli derecede artması ve yeni vergilerin konulması gibi maliye politikaları bu krizlerde pek yaşanmamıştır. Ancak teoride söylendiği gibi kayıt dışı ekonominin önemli nedenlerinden olan enflasyon ve işsizlik oranları ABD hariç, diğer krizlerde büyük oranda arttığı için kayıt dışı ekonomiyi etkilemiştir.

Sonuç olarak her ülkede kayıt dışı ekonominin var olduğu kabul edilmektedir. Teoride söylendiği gibi kayıt dışı ekonominin temel nedenleri ekonomik krizlerden daha da etkilenmektedir. Ancak kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün ekonomik krizlerde artıp artmadığının tespiti tamamen hesaplama yönteminde kullanılan değişkenlerin ekonomik krizlerden ne oranda etkilendiğine bağlı olmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1989 SONRASI TÜRKİYE'DE YAŞANAN EKONOMİK KRİZLERDE ORTAYA ÇIKAN KAYIT DIŞI EKONOMİ

Birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de 1989 yılı ve sonrası ekonomik krizlerin yoğun olarak yaşandığı bir dönemi ifade etmektedir. Bu dönem aynı zamanda finansal serbestleşmenin ve buna bağlı olarak liberalleşmenin Türkiye’de arttığı bir dönemdir.

Tezin bu bölümünde Türkiye’nin 1989 yılından sonra yaşadığı ekonomik krizler; 5 Nisan 1994 krizi, 1998-1999 ekonomik krizi, 2000-2001 ekonomik krizleri ve 2008-2009 ekonomik krizleri incelenerek, kriz yıllarında kayıt dışı ekonominin etkilenmesine yol açan gelişmeler, kayıt dışının boyutu gibi birçok gelişmeye yer verilecektir.

3.1. 1989 Yılı Öncesi Yaşanan Ekonomik Krizler ve Kayıt Dışı Ekonomi

Türkiye ekonomisinde yaşanan krizler ve yapısı incelendiğinde, siyasi, sosyal ve yapısal birçok problem karşımıza çıkmaktadır. Örneğin 1960 ihtilali ve devamındaki 1970’li yıllarda yaşanan karışıklıklar, Türkiye’nin sürekli geriye gitmesine neden olmuş, ekonomik gelişimini engellemiştir²⁰⁹. Ayrıca 1960’lar halen bugünde sürdürülen, beş yıllık kalkınma planlarının ilkinin ortaya konulması bakımından önem taşımaktadır. İlki 1963 yılında konulan birinci beş yıllık kalkınma planı ile ekonomik büyüme, ödemeler dengesi ve fiyat istikrarı gibi hedefler belirtilmiştir. İkincisi 1968-1972 dönemini kapsayan ikinci beş yıllık kalkınma planı ile enflasyon oranları düşük seyrederek kalkınma sağlanmıştır. Ancak 1971 yılında askeri müdahale ile istikrar bozulmuştur. 1974 yılında ilk petrol şoku çıkması ile birlikte 1960’lı yılların ılımlı havası iyice bozulmaya başlamış ve ciddi bunalım belirtileri ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Kıbrıs Barış Hareketi ile birlikte ABD’nin Türkiye’ye ambargo koyması Türkiye ekonomisinin daha da kötüleşmesine yol açmış, devleti yönetenler yapısal önlemler alması gerekirken iç ve dış borca başvurarak sorunları erteleme yoluna gitmişlerdir. Ek olarak 1978’deki petrol krizinin ardından Türkiye ekonomisi büyük bir bunalıma girmiş ve ekonomide yaşanan olumsuz gelişmeler planların, programların geçersiz olmasına neden olmuştur. Enflasyon oranları yükselmiş, üretim kapasitesi kısılmış, dış borçlar artarken, ekonomi küçülmeye başlamıştır. Yaşanan bu

---

²⁰⁹ Vahit Erdem, “Ekonomik Krizin Tarihçesi”, *Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı I*, Cilt: 7, Sayı: 41, 2001, s. 11.

gelişmeler 1980’li yıllarda bir takım yeni iktisat politikalarının belirlenmesine ve ekonomide temel değişimlerin hazırlanmasına neden olmuştur²¹⁰.

1980 yılı ve sonrası Türkiye’de siyasi, mali açıdan alınan kararlar ve yapısal değişimler açısından önemli bir dönemi belirtmektedir. Bu dönemde siyasi açıdan yaşanan en önemli olay 12 Eylül 1980 darbesi olup, darbeye birlikte Türkiye gerek siyasal açıdan, gerekse ekonomik açıdan olumsuz etkilenmiştir. Bu dönemde yaşanan en önemli ekonomik olaylardan biri şüphesiz 24 Ocak kararlarıdır. 24 Ocak kararlarının alınmasının nedeni ise Türkiye’nin 1977-1980 yılları arası yaşadığı döviz darboğazından kaynaklı ekonomik krizdir²¹¹. 24 Ocak kararları ile birlikte o döneme kadar kapalı bir ekonomi modeli çizen Türkiye’de yapısal değişiklikler planlanmış, bu amaçla devletin ekonomiye müdahalesi en düşük seviyeye indirilmesi, kaynakların özel kesim eliyle daha etkin bir şekilde kullanılması ve piyasaların serbestleştirilmesi gibi önemli kararlar alınmıştır²¹². Alınan bu kararlara rağmen serbestleşme sürecinin ilk aşamalarında kredi ve mevduat faiz oranlarının serbest bırakılmasına bağlı olarak bankacılık sisteminin kırılma eğilimine yol açmış, geri ödenemeyen kredi maliyetlerinde artış ise 1982’de yılında “Bankerler Krizi” olarak adlandırılan krize neden olmuştur²¹³.

24 Ocak kararlarından sonra 1983’de yapılan seçimlerde daha fazla liberalleşme ve dışa açıklığı savunan politikalar hız kazanmaya başlarken, 1986 yılında da liberalleşme politikalarına devam edilmiş, petrol fiyatlarının ucuzlaması ve küresel durgunluk nedeniyle ithalat düşmüş, buna bağlı olarak talep baskıları kırılmış, enflasyon gerilerken, faizler göreceli olarak düşmüştür. 1987 yılı, Türkiye ekonomisi için hızlı büyüme kaydeden yıl olmasına rağmen bu dönemde enflasyon oranlarında da büyüme meydana gelmiştir. 1987 yılının son aylarında ise talep artışının doğal sonucu olarak enflasyonist baskılarda artış göstermiştir²¹⁴. 1984-1988 yılları ihracatın her açıdan desteklendiği bir dönem olurken, 1988 yıllarına doğru 1980’li yıllarda artış gösteren dış borçlanma, 1980’de 15,2 milyar dolardan 1989 yılında 41,7 milyar dolara çıkmıştır. Ayrıca 1988 yılında döviz açığı

²¹⁰ Metin Toprak, Nazım Çatalbaş, *Türkiye Ekonomisi*, 2. Basım, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2013, s. 200-202; Hüseyin Şahin, *Türkiye Ekonomisi*, 7. Basım, Ezgi Kitapevi Yayınları, Bursa 2002, s. 179.

²¹¹ Metin Bayrak, Osman Cenk Karaca, “Türkiye’de 1970-2011 Yılları Arasında Oluşan Ekonomik ve Siyasi Gelişmelerin Seyri”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 34, 2013, s. 2.

²¹² Hüseyin Şahin, *Türkiye Ekonomisi*..., s. 213.

²¹³ Serpil Kahraman Akdoğan, “Türkiye’de Mali Serbestleşme Süreci ve Krizlerin Kısa Bir Özeti”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 2, 2012, s. 194.

²¹⁴ Neşe Çapraz, *Ekonomik Bunalımların Dünya’da ve Türkiye’de Yansımaları*, DER Yayınları, İstanbul 2001, s. 167-168.

büyürken, resmi döviz kuru ile serbest döviz kuru arasında açıklık artmaya devam etmiştir²¹⁵. 24 Ocak kararlarının bu dönemde istikrarı sağlamayı yetmemesi ve 1988 yılında piyasalardaki likidite fazlası mali dengenin bozulmasına yol açmış, bütçe açıklarının artmasına bağlı olarak iç borçlanmaya başvurulması faizlerin yükselmesine neden olarak Türkiye'nin 1988 yılında ekonomik krize girmesine ve 4 Şubat 1988 istikrar kararlarının alınmasına yol açmıştır²¹⁶.

1989 yılından sonraysa ise ekonomide yeniden bir dönüşüm yaşanarak Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında 32 sayılı Karar ile birlikte sağlanan dış finansal serbestlik ile birlikte sermaye hareketlerinin serbest bırakılması kararı alınmıştır. Ayrıca yurt içinde yerleşik kurum ve bireyler arasındaki iktisadi işlemlerin yabancı paralar cinsinden yapılmasına olanak sağlanmıştır²¹⁷.

Türkiye'de 1989 öncesi yaşanan bu gelişmeler kayıt dışı ekonominin boyutunu etkileyebilecek niteliktedir. Özellikle kayıt dışı ekonomi 1990'lı yıllarda dikkat çekmeye başladığı için 1989 yılı öncesi kayıt dışı ekonomiyle ilgili sınırlı bilgiler edinilebilmektedir. 1989 öncesi yaşanan ekonomik gelişmeler neticesinde kayıt dışı ekonomiyi etkileyen gelişmelerse şu şekilde sıralanabilir²¹⁸:

- Yüksek enflasyon ve işsizlik,
- Vergileme sistemindeki sık değişiklikler,
- Ekonomide yaşanan olumsuzluklar ve siyasi gelişmeler,
- Kamu harcamalarının kısılması ve sübvansiyonların azaltılmasının dolaylı etkisi,
- 1970'li yılların ikinci yarısından sonra şiddetlenen rekabet ortamının üretimde esnekliğe ve enformasyona dayalı yapılanma nedeniyle kayıt dışı ekonomiye olan etkisi,
- 1990'lı yıllara kadar kayıt dışı ekonominin sebepleri, sonuçları, özellikleri gibi konularda yeterli çalışma yapılmaması nedeniyle kayıt dışı ekonomiyle mücadele kapsamında sağlıklı politikaların yürütülememesidir.

²¹⁵ Hüseyin Şahin, *Türkiye Ekonomisi...*, s. 215.

²¹⁶ Gönül Yüce, Merter Akıncı, Ömer Yılmaz, "Türkiye Ekonomisinde Temel Ekonomik ve Finansal Göstergeler Bağlamında 2002 Öncesi ve Sonrası", *Maliye Dergisi*, Sayı: 164, 2013, s. 186.

²¹⁷ Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, 12. Basım, Remzi Kitapevi, İstanbul 2001, s. 211.

²¹⁸ Yılmaz İlgin, "Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye'deki Boyutları", DPT Uzmanlık Tezi, Ankara 1999, s. 3-5.

1989 öncesi Türkiye’de kayıt dışı ekonominin yapısını belirtmemiz gerekirse şöyledir. 1989 öncesi elektrik tüketim yönteminde, kriz yılı olan 1982 yılında bir önceki yıla oranla GSMH ve elektrik tüketiminin artmasına bağlı olarak kayıt dışı ekonomi 6 puan artarak %20 olmuştur. 1988 yılında ise %23 iken 1989 yılında 1 puan düşerek %22 olmuştur. Basit elektrik yönteminde de 1982 yılında %1’den %4’e artış gösteren kayıt dışı ekonomi, 1988 yılında da artış göstererek %2’den %7’e yükselmiştir²¹⁹. MIMIC yönteminde ise 1982 yılında %22,70’den %23,15’e yükselen kayıt dışı ekonomi 1988 yılında ise büyük artış göstermiş, %21,71’den %24,95’e kadar yükselmiştir²²⁰. Basit parasal oran yöntemine göre 1970 yılında %40,4 olan kayıt dışı ekonomi, 1971 yılından itibaren düzenli olarak azalmaya başlamasına rağmen 1976 yılında yeniden artış göstermeye başlamış ve %29,4’ten %29,9’a yükselmiştir. 1978 yılında ise yeniden %40’lı seviyelere gelmiştir. 1979-1981 yılları arası azalmaya başlayan kayıt dışı ekonomi, 1982 yılında %31’den %34,4’e çıkmıştır. 1983 -1988 yılları arasında dalgalı bir rejim izleyen kayıt dışı ekonomi 1988 yılında %33,7 olmuştur. Bu yıldan sonra ise düzenli olarak artış göstermeye başlamıştır. Geliştirilmiş parasal oran yaklaşımında da 1982 yılında %47,8’den, %53,9’a yükselmiş, 1988 yılında ise %38,1 seviyesinden %52,5’e yükselmiştir²²¹.

Sonuç olarak kayıt dışı ekonomi dört farklı hesaplama yöntemine göre 1980-1989 yılları arasında yaşanan ekonomik krizlerde artmıştır. Türkiye’de bu dönemde krizlerin kayıt dışı ekonominin boyutunu etkilediğini söylemek ortaya çıkan verilere göre anlamlı olacaktır.

3.2. 1989’den Sonra Yaşanan Ekonomik Krizler ve Kayıt Dışı Ekonomi

Türkiye, 1990 yılından itibaren özellikle 24 Ocak kararları ve 1989 yılında alınan Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında 32 sayılı Karar ile birlikte finansal serbestleşmenin başlamasıyla, uluslararası sermaye akımlarına ve ulusal paraya yönelik spekülasyon saldırılarına maruz kalmaya başlamıştır. 1990 yılından itibaren Türkiye’de birçok kriz yaşanmasının yanında kayıt dışı ekonomi sorunu da yaşanan finansman sorunlarından dolayı giderek daha fazla dikkat çeken konulardan biri olmuştur.

²¹⁹ Vuslat Us, “Türkiye Ekonomisinde Kayıt Dışı Ekonomiyi Ölçmeye Yönelik Ampirik Çalışma: Elektrik Üretimi Yaklaşımı”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1, 2006, s. 104-108.

²²⁰ Ercan Baldemir, M. Faysal Gökalg, Mehmet Avcı, “Türkiye’de Kayıt Dışı...”, s. 241.

²²¹ Yılmaz Ilgın, “Kayıt Dışı Ekonomi...”, s. 111.

3.2.1. 5 Nisan 1994 Ekonomik Krizi ve Kayıt Dışı Ekonomi

1989'dan sonra Türkiye'de, uygulamaya konulan finansal liberalizasyon politikaları, yeni fırsat ve tehditlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Finansal liberalizasyonun yol açtığı sorunlar üstesinden kalkılamayacak hale geldiğindeyse başta döviz krizleri olmak üzere önemli finansal krizler yaşanmıştır²²². Bu finansal krizlerden ilki 5 Nisan 1994 ekonomik krizi olarak adlandırılan 1994 ekonomik krizidir²²³. 1994 ekonomik kriziyle birlikte yaşanan sorunlar aslında Türkiye'nin 1989 yılından öncede yaşamış olduğu sorunlarla benzerlik göstermekte ve bu sorunlar kayıt dışı ekonomi kavramını daha güncel hale getirerek akademik açıdan incelenmesine ve tartışılmasına olanak sağlamıştır²²⁴.

3.2.1.1. 5 Nisan Ekonomik Krizinin Nedenleri ve Sonuçları

1994 öncesinde yaşanan makroekonomik sorunların artması, 5 Nisan 1994 krizinin en büyük sebebi olmuştur. Büyük bir ekonomik bunalıma dönüşen 5 Nisan krizinin öncesinde yaşanan ekonomik sorunların temel göstergelerinden bazılarını rakamsal olarak göstermek gerekirse Tablo 3.1'deki gibidir.

Tablo 3.1: 1988-1995 Yılları Arası Türkiye'de Temel Ekonomik Göstergeler

	GSYH	İşsizlik Oranları	Enflasyon Oranları	İç Borç Stoku (Milyon TL)	Cari İşlemler Dengesi (Milyon Dolar)	Kişi Başına Düşen Gelir
1988	2,3	8,4	75,7	28	1.596	1.743
1989	0,3	8,6	63,3	42	938	2.019
1990	9,3	8,0	60,3	57	2.625	2.791
1991	0,7	8,2	66,0	98	250	2.751
1992	5,0	8,5	70,1	194	-974	2.850
1993	7,7	8,9	66,1	357	-6.433	3.181
1994	-4,7	8,5	106,3	799	2.631	2.268
1995	7,9	7,6	88,1	1.361	-2.339	2.896

Kaynak: World Bank Database, BUMKO.

<<http://www.bumko.gov.tr/TR,147/ekonomik-gostergeler.html>> (25.07.2014).

Tablo 3.1'de de görüldüğü üzere enflasyon oranları genel olarak Türkiye'nin bu dönemde önemli sorunlarından birisi olmuştur. İşsizlik oranlarında büyük bir değişme yaşanmazken, kişi başına düşen gelir 1994 ekonomik krizine kadar sürekli artmasına karşın krizle birlikte azalmıştır.

²²² Suat Oktar, Levent Dalyancı, "Finansal Kriz...", s. 12.

²²³ Ali Alp, *Uluslararası Mali Piyasalardaki Gelişmeler ve Türkiye*, İMKB Yayınları, Ankara 2002, s. 159.

²²⁴ İlhan Hatipoğlu, "Kayıt Dışı Ekonomiden...", s. 624.

1989 yılında sermaye hareketlerinin serbestleşmesiyle ülkeye giren sermaye ulusal paranın değerlendirilmesine yol açmışken, cari açığında artmasına neden olmuştur. 1990 yılındaki parasal program ekonomideki belirsizliğin düzelmesine yardımcı olmasına rağmen, 1991 yılındaki Körfez Savaşı ve aynı yıl yapılan seçim, kamu açıklarında önemli artış yaratarak, Türkiye ekonomisinin yeniden olumsuz yönde etkilenmesine yol açmıştır²²⁵.

3.2.1.1.1. 5 Nisan 1994 Ekonomik Krizin Ortaya Çıkma Nedenleri

1980'li yıllarda ekonomide serbestleşme politikalarıyla birlikte 1990'lı yıllarda krizlere açık hale gelen Türkiye'de özellikle 1993 yılının sonlarına doğru makroekonomik göstergelerde dengesizlikler artmıştır. 1994 yılında, Körfez krizinin neden olduğu ekonomik sorunları düzeltmek amacıyla faiz oranlarında düşüğe gidilmesi sonucu hazinenin borçlanma ihtiyacının piyasalar yerine Merkez Bankası kaynaklarından karşılanması sonucu 5 Nisan kararlarının alınmasına neden olan 1994 ekonomik krizi meydana gelmiştir²²⁶.

5 Nisan ekonomik krizinin temel nedeni olarak cari açıklar ile kamu açıklarının sürekli artış göstermesi belirtilmektedir. Bu açıkların bu kadar fazla olmasının nedeni hükümetin bu dönemde uyguladığı yanlış politikalar olarak ifade edilmektedir. Örneğin vergi politikalarında uygun kararlar alınamamış, buna bağlı olarak kayıt dışı ekonominin genişliği artmış ve kamu kesimi gelirlerinin düşük düzeyde kalmasına neden olunmuştur. Ancak kamu giderleri sürekli artış göstermiş, israf ve savurganlık artarak kamu kesimi açıkları o zamana kadar görülmemiş bir boyuta ulaşmıştır²²⁷. Yine bu dönemde kamu açıklarının finansmanı için gerekli tahvil ve bono satışları yapılamamıştır. Ayrıca devlet kâğıtlarının faiz oranlarının düşük olması ve ellerinde devlet kâğıtlarını bulunduranların bu kâğıtlardan elde ettikleri kazançlardan vergi alınması zaten iç borçlanmayı olanaksız kılmıştır. Piyasalardan umduğu finansman kaynağını bulamayan kamu, Merkez Bankası kaynaklarına yönelmiştir. Bütçe açığını çok kısa zamanda ve çok yüksek düzeyde finansmanla karşılanması sorunları derinleştirerek krizin ortaya çıkmasına zemin

²²⁵ Aydan Kansu, *Döviz Kuru Sistemleri ve Döviz Krizleri: Türkiye 1994 ve 2001 Krizleri*, Güncel Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 161-162.

²²⁶ Burhan Doğan, "Türkiye Ekonomisinde Kriz Öncü Göstergeleri ve İkiz Açık", *Journal of Azerbaijani Studies*, s. 508.

<<http://jhss-khazar.org/wp-content/uploads/2010/06/TURKIYE-EKONOMISINDE-KRIZ-ONCU.pdf>> (25.07.2014).

²²⁷ Hüseyin Şahin, *Türkiye Ekonomisi ...*, s. 219-220.

hazırlamıştır²²⁸. Ayrıca kriz başlamadan önce uluslararası derecelendirme kuruluşlarının Türkiye'nin kredi notunu düşüreceğine dair söylentilerin dolanması da piyasaların panik havasına girmesine neden olmuş ve daha sonra beklenildiği gibi uluslararası derecelendirme kuruluşları Türkiye'nin kredi notunu düşürmüştür²²⁹. Krizin bir başka nedeniyse gelişmekte olan mali piyasaların çok genç olması ve uluslararası para piyasalarının spekülasyonlarına denetimsiz bir biçimde entegre olması olmuştur²³⁰.

3.2.1.1.2. 5 Nisan 1994 Ekonomik Krizin Etkileri

1994 ekonomik krizin şüphesiz en önemli sonucu dönemin başbakanı Tansu Çiller liderliğindeki Koalisyon hükümetinin 5 Nisan kararlarını ilan etmesidir. Bu kararların alınmasındaki temel amaçlar mali piyasalarda dengeleri sağlamak, TL'den kaçıışı önlemek, enflasyonu düşürmek, kamu kesiminde dengeyi sağlamak ve ödemeler bilançosu açıklarını azaltmaktır²³¹. Açıklanan istikrar paketiyle hükümet maliye politikalarıyla ilgili kararlar almış, bir defalık vergi arttırmayı ve kamu mallarının fiyatlarının önemli miktarda arttırılmasını içeren bir politika planlayarak fon gereksinimi için gerekli olan finansmanı buradan karşılamayı planlayarak, enflasyonla mücadele için talep kısıcı politikalar geliştirmiştir. Ancak uygulamada hükümetin fon ihtiyacı bu yöntemle karşılanamadığından dolayı Mayıs sonlarında %406 gibi yüksek faizle finansman ihtiyacı karşılanmıştır. 5 Nisanda alınan talep kısıcı bu kararlar ekonomiyi stagfasyona sokarak mal piyasasında talep daralmasına yol açarak bütün sektörleri olumsuz yönde etkilemiştir²³².

5 Nisan kararları dışında, 1994 krizinin bilançosu Türkiye ekonomisine şu şekilde yansımıştır. Yıllık dolar devalüasyonu %165 olurken, enflasyon %66'dan %106'a kadar çıkmıştır. Yıllık büyüme negatif oranda gerçekleşirken, bütçe faiz harcamaları nominal olarak %156, reel olarak %25 oranında artmıştır. İç borç stokunun milli gelire oranı %17'den %22'ye çıkmıştır. Kişi başına düşen gelirden 1994 yılında yaklaşık 1.000 dolar azalma yaşanırken, kamu kesimi dış borç stoku da 43 milyar dolardan 48 milyar dolara yükselmiştir²³³. Ayrıca 4 milyar ABD dolarından fazla sermaye çıkışı yaşanmış ve 24

²²⁸ Aydan Kansu, *Döviz Kuru...*, s. 163.

²²⁹ İbrahim Öztürk, *Küresel Kriz ve Türkiye Ekonomisinin Dönüşümü*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 2012, s. 102-103.

²³⁰ Nedret Demirci, "Finansal Krizlerin...", s. 170-171.

²³¹ Zübeyir Turan, "Dünyadaki ve...", s. 64-65.

²³² Aydan Kansu, *Döviz Kuru...*, s. 171; Hüseyin Şahin, *Türkiye Ekonomisi...*, s. 237.

²³³ Selim Somçağ, *Türkiye'nin Ekonomik Krizi: Oluşumu ve Çıkış Yolları*, 2006 Yayınevi, İstanbul 2000, s. 41-42.

Nisan’da Marmara Bankası ve Impexbank gibi küçük ölçekli bankalar batmıştır. Yurtdışı bankalar kaleminde de 1994 yılı itibariyle çekilmeler görülmeye başlanmıştır²³⁴.

3.2.1.2. 5 Nisan 1994 Ekonomik Krizinde Ortaya Çıkan Kayıt Dışı Ekonomi

Türkiye’de 5 Nisan 1994 ekonomik kriziyle birlikte dikkat çekmeye başlayan kayıt dışı ekonominin boyutunun bu yaşanan ekonomik krizden ne oranda etkilendiğini vermeden önce kayıt dışı ekonomiyi etkileyen unsurları belirtmek gerekirse şöyledir.

Kayıt dışı ekonominin önemli nedenlerinden biri olan enflasyon %66,1’den, %106,3’e çıkmıştır. 1995 yılında da tekrar azalarak %88’e düşmüştür. Enflasyon oranındaki değişimin yanında 1994 ekonomik krizi, gelir dağılımı ve yoksulluk açısından incelediğinde kişi başına düşen gelir yaklaşık 1.000 dolar düşmüş ve halk yoksullaşmıştır. Kişilerin gelirlerinin azalması da kayıt dışı ekonominin bu dönemde temel nedenlerinden birisi olmuştur.

Tablo 3.1’de belirtildiği gibi Türkiye’de 1994 ekonomik krizinde işsizlik oranlarında kayıt dışı ekonomiyi etkileyecek bir değişme yaşanmamıştır. Aksine azalma göstererek %8,9’dan %8,5’e düşmüştür. Bunun yanında işgücü piyasalarına yönelik 1987 yılından 1997 yılına kadar işgücü piyasalarını etkileyecek önemli bir değişimin yapılmaması bu dönemde kayıt dışı ekonomiyi etkilemeyecek bir unsur olarak karşımıza çıkmıştır. Ancak bu dönemde enflasyon oranlarının artması ve yeni ek vergilerin konulması işgücü maliyetlerini etkileyen önemli bir unsur olarak gözükmektedir.

1994 ekonomik kriziyle birlikte uygulanan maliye politikalarına baktığımızda kamu harcamalarını kısıtlayıcı politikalar olarak, kamuda istihdamının dondurulması, memur maaşlarının mevcut bütçe ödenekleriyle sınırlı tutulması, işçilerin fazla mesai ücretleriyle ilgili mevcut ödeneklerle %50 oranında bir kısıtlamaya gidilmiştir²³⁵.

Diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de vergi politikalarında mükellef adına yapılan olumsuz değişiklikler kayıt dışı ekonomiyi etkilemiştir. Bu açıdan bakıldığında vergi aflarının çok sık yapılması, denetimin yetersiz olması, genel vergi gelirlerinin içerisindeki dolaylı vergi oranlarının yüksek olması, vergi yükünün ağır olması, ücretlerden verginin

²³⁴ Vesile Çakar, “Yabancı Sermayeli Banka Girişleri ve Ulusal Bankacılık Sektörü Üzerindeki Etkileri”, TCMB Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara 2003, s. 56-57.

²³⁵ İlker Parasız, *Türkiye Ekonomisi: 1923’den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Ezgi Kitapevi, Bursa 1998, s. 370-371.

fazla alınması gibi vergide adaletsizliklerin yanında vergi sisteminin de karışık olması Türkiye’de kayıt dışı ekonominin vergisel nedenlerini teşvik etmiştir²³⁶.

Bu dönemde uygulanan vergi politikasına baktığımızda 5 Nisan kararları ile birlikte o zamana kadar görülmeyen kamu açığının giderilmesine yönelik olarak vergi gelirlerini arttırıcı vergi politikaları uygulanmıştır. Bu dönemde bir defaya mahsus olmak üzere ek vergilerin konulması yoluna gidilmiştir. Bu bağlamda Ekonomik Denge Vergisi, Net Aktif Vergisi, Ek Gayri Menkul Vergisi, Ek Motorlu Taşıtlar Vergisi altında yeni vergiler konularak ekonomik krizin etkileri azaltılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda ek vergilerle birlikte vergi yükü %13,2’den %15,1’e çıkmıştır²³⁷. Ayrıca bu dönemdeki vergi politikalarıyla birlikte dolaylı vergilerin toplam vergi gelirlerine oranının artması, ek vergilerin konulması kayıt dışı ekonominin artmasına yol açmıştır²³⁸.

Türkiye’de kayıt dışı ekonominin nedenlerinden biri olan vergi denetimlerinin yetersizliği 1994 krizinde de dikkat çekmektedir. 1993 yılında vergi denetimlerine katılan kişi sayısı 10.757 kişi iken, 1994 yılında neredeyse yarı yarıya düşerek 5.894 olmuştur. Aynı şekilde denetlenen mükellef sayısı da 1993 yılında 5.599.709 milyon kişi iken, 1994 yılında 4.524.838 milyon kişiye düşmüştür²³⁹. 21 Şubat 1992 yılında 3787 sayılı Kanun ile yapılan vergi affı da vergi bilincinin zedelenmesine yol açarak, kayıt dışı ekonominin bu yıllar içerisinde büyümesine yol açan nedenlerden birini teşkil etmiştir²⁴⁰.

1994 yılında vergi kaçakçılığını yani kayıt dışı ekonomiyi önlemek için alınan önlemler de vardır. Bu önlemlerden biri 4008 sayılı Kanununun 2. maddesiyle 212 sayılı Vergi Usul Kanununun “Re’sen Vergi Tarhı” başlıklı 30. maddesinin ikinci fıkrasına 7 numaralı bendi ekleyerek “harcama ve tasarruflar yoluyla Re’sen Takdir” yönteminin Türk Vergi Sistemine kazandırılmasıyla birlikte vergi kaçakçılığı önlenmeye çalışılmıştır²⁴¹.

Bu nedenler ışığında Türkiye’de 1994 ekonomik krizinde kayıt dışı ekonominin boyutunu belirtmek gerekirse farklı hesaplama yöntemlerine göre Tablo 3.2’deki gibidir.

²³⁶ İbrahim Halil Sugözü, *Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemede Vergi Politikaları: 1980-2004 Türkiye Örneği*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2008, Selçuk Üniversitesi, Konya, s. 173.

²³⁷ Esra Siverekli Demircan, “Türkiye’de Vergi Politikalarının Siyasal Analizi: Siyasal Değişimin Vergi Kayıp ve Kaçaklarına Etkisi Üzerine Bir İnceleme”, 19. Türkiye Maliye Sempozyumu, Antalya 2004, s. 539-549.

²³⁸ İbrahim Halil Sugözü, *Kayıt Dışı Ekonomiyi...*, s. 215.

²³⁹ Kemal Kılıçdaroğlu, “Saklı Ekonominin Boyutları ve Daraltma Önlemleri”, *Vergi Dünyası Dergisi*, Sayı: 228, 2000, s. 7.

²⁴⁰ Güneş Çetin, “Vergi Aflarının Vergi Mükelleflerinin Tutum ve Davranışları Üzerindeki Etkisi”, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 2, 2007, s. 177.

²⁴¹ Turgut Candan, “Yargı Kararları Işığında Vergi Kayıp ve Kaçağının Değerlendirilmesi”, 19. Türkiye Maliye Sempozyumu, Antalya 2004, s. 272-273.

Tablo 3.2: Farklı Hesap Yöntemlerine Göre Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları (1989-1995)

	MIMIC Yaklaşımı	Vergi İncelemeleri Yaklaşımı	Basit Parasal Oran Yaklaşımı	Geliştirilmiş Parasal Oran Yaklaşımı	Karma Elektrik Tüketimi Yaklaşımı	Basit Elektrik Tüketimi Yaklaşımı
1989	20,04	45	15,68	72,8	22	7
1990	13,45	62,8	17,97	78,4	21	1
1991	14,82	50,0	19,96	83,4	15	4
1992	15,03	60,0	22,35	91,0	26	5
1993	12,92	35,9	25,39	97,6	20	1
1994	25,87	113,0	58,04	114,9	23	13
1995	16,43	42,0	61,28	154,8	21	2

Kaynak: Funda Yurdakul, “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi: Bir Model Denemesi”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 63, Sayı: 4, 2009, s. 209; Kemal Kılıçdaroğlu, “Saklı Ekonominin...”, s. 6; Vuslat Us, “Kayıt Dışı Ekonomi...”, s. 32-36; Ercan Baldemir, M. Faysal Gökalp, Mehmet Avcı, “Türkiye’de Kayıt Dışı...”, s. 241; Yılmaz Ilgın, “Kayıt Dışı Ekonomi...”, s. 156.

Basit parasal oran yaklaşımına göre 1993 yılında %25,39 olan kayıt dışı ekonomi, 1994 yılında %58,04’e çıkmıştır. 1995 yılında ise %61,28 olmuştur. 1996 yılında ise tekrar %55,59’a düşmüştür.

MIMIC yöntemine göre faiz oranları, işsizlik, vergi gelirleri, vergi yükü, ihracat, GSMH gibi değişkenler esas alınarak yapılan hesaplama göre 1994 yılında kayıt dışı ekonominin boyutunun arttığını görmekteyiz. MIMIC yöntemine göre 1993 yılında %12,92 olan kayıt dışı ekonominin boyutu, 1994 yılında %25,87’ye çıkarak büyük bir sıçrayış göstermiştir. Aynı şekilde kayıt dışı gelir ise 1993 yılına göre 1994 yılında 10 milyar dolar artış göstermiştir. 1995 yılında ise tekrar kontrol altına alınarak kayıt dışı ekonomi %16,43'lere çekilmiştir²⁴².

Vergi incelemeleri yöntemine göre kayıt dışı gelir 1993 yılında 12.907 milyar TL’den, 1994 yılında 135.755 milyar TL’ye çıkmıştır. Buna bağlı olarak kayıt dışı ekonomi ise %35,9’dan 1994 yılında %113’e çıkmıştır. Bu oran da 1995 yılında tekrar büyük oranda azalarak önce %42’ye daha sonra da 1996 yılında %26,6’ya düşmüştür²⁴³. Bu yılda vergi politikasında yapılan düzenlemeler sonucunda vergi gelirleri artmasına rağmen vergi kaçakçılığı da artmış, aynı zamanda kayıt dışı ekonominin de büyümesine neden olunmuştur.

1994 ekonomik krizinde oluşan kayıt dışı ekonominin nedenlerine ve krizin sonuçlarına özet olarak baktığımızda genel olarak kayıt dışı ekonominin artmasına müsait

²⁴² Ercan Baldemir, M. Faysal Gökalp, Mehmet Avcı, “Türkiye’de Kayıt Dışı...”, s. 241

²⁴³ Kemal Kılıçdaroğlu, “Saklı Ekonominin...”, s. 6.

bir ortam olduğu görülmektedir. Zaten kayıt dışı ekonominin hesaplama yöntemleri olan MIMIC, vergi incelemeleri yöntemi, basit ve karma elektrik yöntemi, parasal talep yöntemi gibi yöntemlerin hepsinde 1994 ekonomik kriziyle birlikte kayıt dışı ekonominin boyutunun arttığı tespit edilmiştir. Bu yöntemlerin hepsinde kullanılan girdilerin farklı olduğu bilinmekle birlikte hepsinin krizden etkilendiği söylenebilir. Neticede alınan kararlar ile birlikte sağlanan finansal serbestleşme, hükümetin almış olduğu iktisat politikaları ve makroekonomik dengelerde istenmeyen değişimler sonucu 1994 ekonomik krizinin kayıt dışı ekonomiyi etkilediği söylenebilir.

3.2.2. 1998-1999 Ekonomik Krizi ve Kayıt Dışı Ekonomi

1994 ekonomik krizinden sonra alınan 5 Nisan kararları Türkiye’de kısa dönemde istikrarı sağlamış olsa da uzun dönemde etkili olamamış ve ekonomik durum tekrar kötüleşmeye başlamıştır. Ayrıca çok fazla hükümet değişikliği, siyasi istikrarın sağlanamaması sonucunu doğurmuştur.

1997 yılında Tayland’da başlayan ekonomik krizin küresel boyut kazanması, 1998 yılında da Rusya’da krizin çıkması ve 1999 yılında Marmara depreminin olması Türkiye ekonomisini bu dönemde olumsuz etkilemiştir²⁴⁴. Yaşanan tüm bu olumsuz gelişmelerse kayıt dışı ekonomiyi de beraberinde etkilemiştir.

3.2.2.1. 1998-1999 Ekonomik Krizinin Nedenleri ve Sonuçları

1995 yılından itibaren büyüme gösteren Türkiye ekonomisi 1997 yılına kadar olumlu bir gelişme göstermiştir²⁴⁵. 1997 yılında Asya krizinin etkileri 1998 yılında Türkiye’de görülmeye başlamış, yine aynı şekilde 1998 Rusya krizinin etkileri de Türkiye’de hissedilmiştir. 1998 yılında yaşanan bu gelişmeler dışında 1999 yılında Marmara’yı etkileyen iki büyük depremin yaşanması Türkiye ekonomisinin daha da kötüleşmesine yol açmıştır.

Türkiye ekonomisinin 1995-1999 dönemini ekonomik göstergeler bağlamında vermek gerekirse Tablo 3.3’deki gibidir.

²⁴⁴ DPT, *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı: 1999 Yılı Programı*, DPT Yayınları, Ankara 1998, s. 2-3.

²⁴⁵ DPT, *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı: 1998 Yılı Programı*, DPT Yayınları, Ankara 1997, s. 1.

Tablo 3.3: 1995-1999 Yılları Arası Türkiye’de Temel Ekonomik Göstergeler

	GSYH	İşsizlik Oranları	Enflasyon Oranları	Cari İşlemler Dengesi (Milyon TL)	Kişi Başına Düşen Gelir (ABD doları)	İç Borç Stoku	Dış Borç Stoku	Toplam Yatırım Harcamaları
1995	7,9	7,6	88,1	-2.339	2.896	42,8	11,9	9,1
1996	7,4	6,6	80,3	-2.437	3.053	46,2	8,1	14,1
1997	7,6	6,8	85,7	-2.638	3.144	47,8	-4,8	14,2
1998	2,3	6,9	84,6	1.984	4.392	47,2	-5,6	-3,2
1999	-3,4	7,7	64,9	-1.334	4.102	29,3	55,7	-13,7

Kaynak: Ebru Voyvoda, Erineç Yeldan, “Türkiye Ekonomisi İçin Kriz Sonrası Alternatif Uyum Stratejileri”, *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 200, 2002, s. 21; Serkan Cura, 1980 Sonrası Türkiye ve IMF İlişkilerinin Maliye Politikası Boyutuyla Değerlendirilmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2004, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa, s. 134; World Bank, Databank.

Tablo 3.3’te belirtildiği gibi 1994 krizinin olumsuz etkisinden kurtulmaya çalışan Türkiye ekonomisinde, GSYH yıllık büyümesi 1995 yılından 1997 yılına kadar olumlu seyrederken, 1998 yılında %2,3’e, 1999 yılında ise eksi %3,4’e düşmüştür. Bunun dışında işsizlik oranları 1995-1999 yılları arasında dalgalı bir şekilde seyretmiş, 1999 yılında ise artmıştır. Enflasyon oranlarıysa 1994 krizinde olduğu gibi büyük artış göstermemiş, 1998 yılına kadar olan süreçte %80 seviyelerinde seyrederken, 1999 yılında %64,9’a düşmüştür.

3.2.2.1.1. 1998-1999 Ekonomik Krizinin Ortaya Çıkma Sebepleri

Türkiye ekonomisi, 1990’lı yılların sonlarına doğru kronik enflasyonla boğuşan, bankacılık kesiminde sorunların yaşandığı, yüksek iç borç servisi ile bütçe açıklarının yaşandığı daralan bir ekonomiye sahip olmuştur. Bu dönem ekonomik krizlerin yoğun olarak yaşandığı bir dönem olarak ortaya çıkarken, diğer dünya ekonomilerinde yaşanan krizlerde Türkiye’de önemli neticelere yol açmıştır. Bu bağlamda 1998-1999 ekonomik krizinin nedenleri belirtmek gerekirse şöyle ifade edilebilir.

1998-1999 ekonomik krizinin en önemli nedenlerinden biri Rusya ve Asya krizleridir. Krizlerin ilk etkileri İMKB’de yaşanmaya başlamış, hisse senetlerinin fiyatları yarı yarıya düşmüştür. Hükümet bu düşüşleri engellemek için tedbirler almış olsa da yeterli olmamıştır. Ayrıca özel tüketim harcamaları düşerek, yıllık büyüme azalmış, sanayi üretimi de düşmüştür²⁴⁶. Rusya krizinin etkisiyle birlikte Türkiye’den sermaye çıkışları da yaşanmış ve ihracat azalırken üretimde ithal girdilerin kullanılması artmıştır. Asya krizinin

²⁴⁶ Bülent Güloğlu, Ender Altunoğlu, “Finansal Serbestleşme...”, s. 131-132.

etkilerinin 1998’de hissedildiği Türkiye’de Rusya krizinin de etkisiyle birlikte 1998 yılının sadece Temmuz-Eylül ayları arası 11 milyar dolar sermaye çıkışı yaşanmıştır²⁴⁷.

Bu dönemde daralmanın önemli nedenleri olarak ayrıca kamu-faiz dışı dengede açık verilmesi, iç borçlanma faizlerinin yükselmesi, maliye politikasının sıkıştırılması verilebilir. Asya’da, Rusya’da paranın devalüe edilmesine bağlı olarak, Türkiye’nin rekabet gücünün düşmesi, kronik enflasyon sorunu gibi nedenlerin Türkiye’de reel kesimi olumsuz yönde etkilemesine bağlı olarak yıllık büyüme de olumsuz yönde etkilenmiştir²⁴⁸. 1990’lı yıllarda Türkiye’nin temel sorunlarından biri olan bütçe açığının devam etmesi, Türkiye’yi olumsuz etkilemiştir. Bu dönemde faiz dışı açığın yüksek olması kamu açığının da yüksek olmasının temel nedeni olarak gösterilmiştir. Ayrıca faiz oranlarının yüksek olması, bütçe açıklarının da yüksek olmasına neden olmuştur. Böyle bir durumda kamunun mali baskınlık ölçütü giderek artış göstererek 1996 yılında %7,6 iken, 1999’da %11,6’a kadar çıkmıştır. Bu durum ise faiz oranlarını daha da yükselterek krizin daha da derinleşmesine yol açmıştır²⁴⁹. 1998 yılında yaşanan bu olumsuz gelişmeler ile Türkiye ekonomisinin iyice bozulmasına ek olarak 17 Ağustos ve 12 Kasım 1999’da iki büyük deprem yaşanmıştır. 17 Ağustos depremi ile üretim, tüketim ve yatırım harcamaları olumsuz etkilenerek yılın ikinci yarısında milli gelirin bir önceki yılın aynı dönemine göre %3,3 oranında azalmasına neden olmuştur²⁵⁰.

Tüm bu olumsuzluklara siyasal istikrarsızlık da eklenebilir. Çünkü 1995-1999 yılları arası yedi hükümetin iş başına gelmiş olması, buna bağlı olarak uygulanan iktisat politikalarının sekteye uğraması ya da değişmesi ya da uzun vadeli politikalar üretilememiş olması, üretilmiş olsa bile uygulamada sıkıntılar yaşanması bu dönemde yaşanan olumsuzluklarda ayrıca etkili olmuştur²⁵¹.

3.2.2.1.2. 1998-1999 Ekonomik Krizinin Etkileri

1997 yılında patlak veren Asya krizinin ardından 1998 yılında Rusya krizinin de yaşanması ile birlikte Türkiye’de ekonomik açıdan olumsuzlukların yaşandığı bir dönem başlamıştır. İşsizlik artmış, sermaye çıkışları çoğalmış, ihracat azalırken, ithalatın artması

²⁴⁷ Fatih Özatay, *Finansal Krizler ve Türkiye*, 4. Basım, Doğan Kitapevi, İstanbul 2013, s. 136-137.

²⁴⁸ Serkan Cura, 1980 Sonrası..., s. 135-136.

²⁴⁹ Şevki Özbilen, “Türkiye’de İktisadi...”, s. 106.

²⁵⁰ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2009*, 15. Baskı, İmge Kitapevi, Ankara 2011, s. 209-210.

²⁵¹ Metin Toprak, Nazım Çatalbaş, *Türkiye Ekonomisi...*, s. 206.

dış ticaret açıklarında dengesizlik yaratmıştır. Ayrıca Asya ülkelerinin ve Rusya'nın devalüasyon ilan etmesi ile birlikte Türkiye'nin rekabet gücünde de düşmeler yaşanmıştır²⁵². 1999 yılında yaşanan iki büyük depremin de etkisiyle zaten istikrarsız olan Türkiye ekonomisi daha da kötüye gitmeye başlamıştır. Ayrıca Asya ve Rusya krizinin etkisiyle iç borç stokunun hızla yükselmesi, faiz ve döviz kurundaki büyük dalgalanmalar, vb. gelişmelerin neticesinde ise Türkiye'nin IMF ile anlaşmaktan başka şansı kalmamıştır²⁵³.

1998-1999 ekonomik kriziyle birlikte o dönem için işsizlik oranları %1 artış göstermiştir. Ayrıca 1998 yılında 11 milyar dolar sermaye çıkışı yaşanması büyüme hızlarını da olumsuz yönde etkilemiştir. 1998 yılının 2. çeyreğinde başlayan olumsuz büyüme son çeyrekte itibaren daha da kötüleşerek %2,3'den 1999 yılında eksi %3,4'e düşmüştür²⁵⁴.

Asya ve Rusya krizinin etkisiyle birlikte borsalar düşüş yaşadıkdan sonra toparlanmış, İMKB ise tam olarak toparlanamamıştır. İMKB, 25 Ağustos 1998'de 3.253 puana gerileyerek tarihinin en düşük değerini yaşamıştır. Ancak 27 Ağustos'ta 2.603 puana kadar gerilemiştir. İMKB'nin tam olarak toparlanamama nedeni sadece ekonomik krizlerin etkisinden değil, ayrıca vergi politikalarından da kaynaklanmıştır²⁵⁵. Bunun dışında Tablo 3.3'te daha önce belirtildiği gibi kişi başına düşen gelir ve özel-kamu yatırım harcamalarında düşüş yaşanırken, enflasyon oranları yine 1998 yılına kadar dalgalı seyretmesine rağmen 1999 yılında azalış göstererek %64,9'a düşmüştür.

3.2.2.2. 1998-1999 Ekonomik Krizinde Ortaya Çıkan Kayıt Dışı Ekonomi

1998-1999 ve 2000-2001 yıllarında yaşanan ekonomik krizler, bu dönemlerde kayıt dışı ekonomiyi etkileyen önemli nedenler olmuşlardır. Kayıt dışı ekonominin 1998-1999 ekonomik krizindeki boyutlarında yaşanan değişmeyi belirtmeden önce bu dönemdeki kayıt dışı ekonomiyi etkileyen gelişmeleri vermek kayıt dışının neden değiştiğini anlayabilmek adına önemlidir.

²⁵² Ayhan Tosuner, "Finansal Krizler ve Kırılganlık: Türkiye İçin Bir Erken Uyarı Sistemi Denemesi", *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 235, 2005, s. 49.

²⁵³ Selim Somçağ, *Türkiye'nin Ekonomik...*, s. 71.

²⁵⁴ Fatih Özatay, *Finansal Krizler...*, s. 136-138.

²⁵⁵ Sevgi Gerek, *Finansal Küreselleşme...*, s. 91; Bülent Güloğlu, Ender Altunoğlu, "Finansal Serbestleşme...", s. 126.

Enflasyon oranları Tablo 3.3'te de belirtildiği gibi 1995-1998 arası %80 ile %85 arasında dalgalanırken, 1999 yılında düşüş göstererek, %64,9 olmuştur. İşsizlik oranları 1996-1998 arası %6,6 ile %6,9 arasında değişirken, krizin asıl etkilerinin hissedildiği 1999 yılında %7,7'ye yükselmiştir. İşsizlik oranlarının yükselmesi kayıt dışı istihdamı yükseltmesi açısından 1999 yılında önemli sayılabilecek bir etken sayılırken, enflasyon oranlarında bir düşüş yaşanması kayıt dışı ekonomi açısından önemli bir etken olmasına rağmen %60'lı seviyelerde olması nedeniyle kayıt dışı ekonominin azalmasına pek yardımcı olmamıştır.

Kayıt dışı ekonominin nedenlerinden birisi de bu dönemde iş gücü piyasasına yönelik yapılan düzenlemeler olmuştur. Zira önemli sayılabilecek düzenlemelerden birisi, 1997 yılında 4247 sayılı Kanun ile işverenlerin sosyal güvenlik kurumlarına olan borçlarının tahsilatını hızlandırmak adına ödeme kolaylıklarının sağlanması olarak ifade edilmektedir. Bu yasa, kayıt dışı ekonomi açısından olumlu bir gelişme sayılsa bile iş gücü maliyetleri üzerinde beklenen kurumsal etkiyi sağlayamamıştır²⁵⁶. Bunun dışında 1998 yılında yapılan düzenleme ile en az 10 kişi çalıştıran iş yerleri için istihdamı arttırıcı vergi indirimleri, sigorta paylarının devletçe ödenmesi, çalışanların vergilerinin ertelenmesi gibi teşvikler içermiştir²⁵⁷.

Kayıt dışı ekonomiyi etkileyen en önemli değişikliklerse aslında vergi politikalarında yapılmıştır. Bu değişiklikler şu şekilde belirtilebilir: Vergi afları kayıt dışı ekonominin vergisel nedenlerinden birini teşkil etmektedir. Bu dönemde iki tane vergi affı yapılmıştır. Bunlar 5 Eylül 1997 tarihli 400 sayılı tahsilat genel tebliğ ile 22 Temmuz 1998'de 4369 sayılı Kanun ile yapılan aflardır²⁵⁸. 4369 sayılı Kanunla vergi cezalarında uzlaşma uygulaması kaldırılırken, 1999 yılında 4444 sayılı Kanunla yapılan değişiklikle vergi cezalarında uzlaşma müessesinin tekrar getirilmesi kayıt dışı ekonominin etkilenmesine yol açan bir uygulama olmuştur. Uzlaşma müessesesine sık sık başvurulması dürüst mükellefleri kayıt dışı ekonomiye yönlendiren bir durum olması açısından da ayrıca önem teşkil etmektedir²⁵⁹. Diğer bir vergisel neden ise yine denetim sıklığının az olmasıdır. 1997 yılında inceleme sayısı 63.198 iken, 1998 yılında 68.748 kişiye yükselmesi olumlu bir

²⁵⁶ Gökhan Aykaç, İşgücü Piyasalarına Yönelik Regülasyonların İşgücü Arz ve Talebi Üzerine Etkileri: Türkiye Üzerine Bir İnceleme, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2010, Gazi Üniversitesi, Ankara, s. 245-246.

²⁵⁷ DPT, 1998 Yılı..., s. 49.

²⁵⁸ Güneş Çetin, "Vergi Aflarının...", s. 177.

²⁵⁹ İbrahim Halil Sugözü, Kayıt Dışı Ekonomiyi..., s. 190.

gelişme iken, krizin etkilerinin asıl hissedildiği yıl olan 1999'da 51.731 inceleme yapılmıştır. Aynı şekilde incelenen matrahlarda da 1999 yılında büyük bir düşüş yaşanmıştır²⁶⁰.

Vergisel açıdan bu dönemde yapılan en önemli değişiklik 22.07.1998 tarihli 4369 sayılı Kanunun getirilmesi olmuştur. 4369 sayılı Kanunla birlikte vergi tabanının genişletilmesi ve tüm gelirlerin vergilendirilmesi amaçlanmıştır. Beklenen diğer amaçlarsa vergilerini düzenli ödeyen mükelleflerin vergi yükünü arttırmadan toplam vergi yükünü arttırmaya çalışmak suretiyle kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınmasını sağlamak olmuştur. Bu bağlamda kayıt dışı ekonomi açısından olumlu sayılacak şu gelişmeler yaşanmıştır. Vergi oranları %25-%55 aralığından %20-%45 aralığına indirilmiştir. Vergi kimlik numarası yaygınlaştırılarak, vergi dilim sayısı yediden altıya indirilmiştir. İstisna ve muafiyetler azaltılmıştır²⁶¹. Ayrıca Kasım 1998'de 153 vergi dairesini kapsayan Vergi Dairesi Tam Otomasyon Projesi uygulaması kayıt dışı ekonomi açısından olumlu bir başka gelişme olurken, yaşanan olumlu gelişmelere rağmen siyasi istikrarsızlıklar nedeniyle vergi kaçağı azalmamış neticede kayıt dışı ekonominin önlenmesinde başarısız olunmuştur²⁶². 1998-1999 ekonomik kriziyle birlikte vergi politikalarında kayıt dışı ekonomiyi büyük oranda etkileyen uygulamalara yer verilmesinin aksine daha çok önleyici politikalarının uygulanması 1994 kriziyle temel farkını oluşturmaktadır.

1999 yılında yaşanan depremler nedeniyle 1994 ekonomik krizinde olduğu gibi ek vergileme yoluna gidilerek Gelir Vergisi, Kurumlar Vergisi, Emlak Vergisi, Motorlu Taşıtlar Vergisi, Özel İşlem Vergisi gibi çeşitli vergilerde vergi gelirlerini arttırıcı düzenlemeler yapılmıştır²⁶³.

Yapılan düzenlemeler kayıt dışı ekonominin önlenmesine yönelik uygulamaların 1994 ekonomik krizine oranla 1998-1999 krizinde daha fazla yer aldığını göstermektedir. Bu gelişmeler neticesinde kayıt dışı ekonominin boyutu aşağıdaki gibi bir gelişim sergilemiştir.

---

²⁶⁰ Özer Özçelik, Ercan Yaşar, "Kayıt Dışı Ekonomi Olgusunu Azaltmaya Yönelik Öneriler", *Mali Çözüm Dergisi*, Sayı: 74, 2006, s. 216.

²⁶¹ Esra Siverekli Demircan, "Türkiye'de Vergi...", s. 553.

²⁶² İbrahim Halil Sugözü, *Kayıt Dışı Ekonomiyi...*, s. 218.

²⁶³ Murat Aydın, *Türkiye'de 1989...*, s. 225-226.

Tablo 3.4: Farklı Hesap Yöntemlerine Göre Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları (1995-1999)

	Basit Parasal Oran Yaklaşımı	Basit Elektrik Tüketimi Yaklaşımı	Geliştirilmiş Parasal Oran Yaklaşımı	Karma Elektrik Tüketimi Yaklaşımı	MIMIC Yaklaşımı	Vergi İncelemeleri Yaklaşımı
1995	61,28	2	134,59	21	16,43	42,0
1996	55,59	3	34,73	22	15,60	26,6
1997	43,59	1	49,44	19	15,66	39,3
1998	49,16	3	65,04	19	14,50	38,8
1999	41,02	12	58,97	20	14,16	85,4

Kaynak: Kemal Kılıçdaroğlu, “Saklı Ekonominin...”, s. 6; Vuslat Us, “Kayıt Dışı Ekonomi...”, s. 32-36; Ercan Baldemir, M. Faysal Gökalp, Mehmet Avcı, “Türkiye’de Kayıt Dışı...”, s. 241; Funda Yurdakul, “Türkiye’de Kayıt...”, s. 209; Gülsüm Akalın, Ferdi Kesikoğlu, “Türkiye’de Kayıt...”, s. 80.

Tablo 3.4 incelendiğinde 1994 ekonomik krizinde olduğu gibi kayıt dışı ekonominin hesaplanmasında kullanılan bütün yöntemlerde kayıt dışı ekonominin artmadığı 1999 yılında vergi incelemeleri, basit ve karma elektrik tüketimi yaklaşımına göre kayıt dışı ekonominin arttığı tespit edilmiştir.

Vergi incelemeleri yaklaşımında 1997 yılına göre 1998 yılında 1 puan azalan kayıt dışı ekonomi 1999 yılında %38,8’den %85,4’e çıkmıştır. Basit parasal oran yaklaşımında 1998 yılında %49,16 olan kayıt dışı ekonomi 1999 yılında %41,02’e düşmüştür. Karma elektrik yönteminde de büyük oranda değişiklik yaşanmazken, geliştirilmiş parasal oran yaklaşımında 1997 yılına göre 1998 yılında kayıt dışı ekonomi artarken, 1999 yılında 7 puan azalarak %58,97 olmuştur. MIMIC yönteminde ise 1994 ekonomik krizinden beri azalan kayıt dışı ekonomi 1998-1999 ekonomik krizinde de artmamış, aksine azalmaya devam etmiştir.

Neticede 1998-1999 ekonomik krizinde bütün yöntemlere göre kayıt dışı ekonomi artmamıştır. Krizin asıl etkilerinin gözüktüğü 1999 yılında basit ve karma elektrik tüketimi yaklaşımı ile vergi incelemeleri yaklaşımı haricinde kayıt dışı ekonomi artış göstermemiştir. 1998-1999 ekonomik krizinde vergi incelemeleri yöntemine göre kayıt dışı ekonomi denetim yetersizliği yüzünden yüksek çıkmıştır. Diğer yöntemlerdeyse kayıt dışı ekonominin artmamasının nedeni olarak hükümetin kayıt dışı ekonomiyi önleyici politikaları, para politikalarındaki değişiklikler, enflasyon ve işsizlik rakamlarının büyük olmaması gösterilebilir.

3.2.3. Kasım 2000-Şubat 2001 Krizleri ve Kayıt Dışı Ekonomi

Türkiye 1998-1999 ekonomik krizinin olumsuz etkilerini atlamadan, 2000’li yılların başında yeni bir ekonomik kriz dalgası ile karşılaşmıştır. Türkiye ekonomisinde olumsuz sonuçlara yol açan Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinin kayıt dışı ekonomiye olan etkisi ne yönde olmuştur? Sorusunun sorulması gerekmektedir.

3.2.3.1. Kasım 2000-Şubat 2001 Krizlerinin Nedenleri ve Sonuçları

1998-1999 ekonomik krizinin etkilerinden tam olarak kurtulamayan Türkiye hem yaşadığı iki depremin ağır sosyo-ekonomik etkilerinden, hem de IMF ile imzalanan Stand-by anlaşmasının uygulanmasından kaynaklı problemler yaşamıştır. Bu problemlerin yaşanmasından dolayı da 2000’li yıllara tekrar kriz beklentisi içerisinde girilmiştir. Kasım 2000’de krizin ilk belirtileri ortaya çıkmış, 19 Şubat 2001’de Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ile Başbakan Bülent Ecevit arasında çıkan “Anayasa Fırlatma” tartışması 2001 krizini tetikleyerek Türkiye ekonomisinin büyük bir krize girmesine yol açmıştır²⁶⁴. Ancak ekonomik kriz sadece bu nedenden dolayı çıkmamıştır. Krize giden yolda Türkiye’de temel ekonomik göstergelerin değişimini belirtmek Türkiye’nin bu dönemde neden krizle karşılaştığını anlamak adına anlamlı olacaktır.

Türkiye’de 1990’lı yıllarda dalgalı bir rejime sahip olan enflasyon oranları, 1998 yılından itibaren %80’li seviyesinden azalarak 2000’de %54,9, 2001’de %54,4, 2002’de ise %45 seviyesine düşmüştür. İşsizlik oranları ise 1999 yılında %7,7 iken, 2000 krizinde %6,5’e düşerken, 2001 krizinde tekrar yükselerek %8,4’e olmuştur. Kişi başına düşen gelir ise 1999 yılına göre 2000 yılında 200 dolar artmış olsa da asıl etki 2001 krizinde görülmüştür. Kişi başına gelir 1.162 dolar düşerek, 2001 yılında 3.058 dolar olmuştur. Ekonomik büyüme ise 2000 yılında negatif büyümeden çıkıp %6,8 oranında artış göstermesine rağmen, 2001 yılında %5,7 oranında küçülmüştür²⁶⁵. Yatırım harcamalarında 2000 yılında iyileşme olsa bile 2001 yılında hem kamu, hem de özel yatırımlar olumsuz yönde etkilenmiş özel yatırımlar %35,1 oranında, kamu yatırımları ise %22 oranında düşmüştür. İç ve dış borç stoku artan Türkiye’nin iç borç stoku 2001 yılında %68,1, dış

²⁶⁴ Rıdvan Karluk, “Küresel Dünya’da Ekonomik Kriz”, *Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı II*, Cilt: 7, Sayı: 42, 2001, s. 1011.

²⁶⁵ World Bank Databank, Economic Indicators (Turkey).
<<http://data.worldbank.org/country/turkey>> (22.07.2014).

borç stoku %74,3 olmuştur²⁶⁶. Kur artışları 2000 yılında düşme gösterirken, 2001 yılında büyük bir sıçrayış göstererek %117 olmuş²⁶⁷.

3.2.3.1.1. Kasım 2000-Şubat 2001 Krizlerinin Ortaya Çıkma Sebepleri

Türkiye ekonomisi, 2000’li yıllara depremin yarattığı sorunlar, IMF ile imzalanan Stand-by anlaşmasının olumsuz etkileri, hantal bir devlet yapısı, cari açık, bankacılık sisteminde bozukluklar ve yüksek enflasyon gibi sorunlarla girdiği için 2000-2001 ekonomik krizleri kaçınılmaz olmuştur²⁶⁸. Bu bağlamda Kasım 2000-Şubat 2001 krizlerinin nedenleri belirtmek gerekirse aşağıdaki gibidir:

OECD’nin 2000-2001 Türkiye ekonomik krizlerine yönelik olarak 2001 yılında yayınlamış olduğu ekonomik görünüm raporuna göre 2000-2001 ekonomik krizlerinin nedenleri şu şekilde belirtilmiştir²⁶⁹:

- Ziraat Bankası ve Halk Bankası’nın görev zararları yıllardan beri artmasının yanında, 1999 yılında 19 milyar dolarken, 2000 yılında 21 milyar dolara çıkması,
- Kamu kesimi borç stoku/GSYH oranının %45’den %62’ye çıkması,
- Kamu bankalarının açık pozisyonları 18 milyar dolar artması,
- Bankaların döviz cinsinden açık pozisyonları 20 milyar dolara yükselmesi,
- Niyet mektubu ile taahhüt edilmesine rağmen özelleştirmelerin zamanında gerçekleştirilememesi, bunun neticesinde Dünya Bankası’nın 780 milyar dolarlık krediyi askıya alması,
- Petrol fiyatlarının artmasının yanında, TL’nin %20 oranında değerlenmesi, Euro’nun değer kaybetmesinin ödemeler bilançosunu olumsuz etkilemesi,
- 1999 yılında yaşanan Marmara Depremlerinin Türkiye ekonomisini olumsuz etkilemesidir (Yaklaşık olarak Türkiye ekonomisine maliyeti 15 milyar dolar olmuştur.).

²⁶⁶ Ebru Voyvoda, Erinç Yeldan, “Türkiye Ekonomisi...”, s. 21.

²⁶⁷ Kemal Çakman, Umut Çakmak, “1989 Sonrası Türkiye Ekonomisinde Kriz Dinamikleri” *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 213, 2003, s. 31.

²⁶⁸ Vahit Erdem, “Ekonomik Krizin...”, s. 16-17.

²⁶⁹ Emin Çarıkçı, “2000-2001 Yılı Ekonomik Krizlerinin Sebepleri ve Sonuçları”, *Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı I*, Cilt: 7, Sayı: 41, 2001, s. 476.

Bunların dışında bankacılık sisteminde denetim mekanizması sistemi bozulmuş, yapısal problemler baş göstermeye başlamıştır. Borçların vadesinin kısılması, döviz borçlarının artması, aktif pasif kalemlerinin vade uyumsuzluklarına yol açmıştır. Bankaların geri dönmeyen kredilerinin artmasına bağlı olarak ayrıca benzeri birçok nedenden kaynaklı olarak bu dönemde bankacılık sistemi zayıflamıştır²⁷⁰.

Bu gelişmeler neticesinde patlak veren Kasım 2000 krizi, aslında çok daha büyük bir krizin sadece ilk işareti olmuştur. Ancak tam anlamda toparlanamayan Türkiye ekonomisi Şubat ayında Bülent Ecevit ve Ahmet Necdet Sezer'in "Anayasa Fırlatma" tartışması Şubat 2001 krizi olarak ifade edilen daha büyük bir krize Türkiye'nin girmesine sebep olmuştur.

Bunların dışında 2001 Şubat krizine hazırlayan nedenlerinden biri de kısa vadeli borçların rezervlere oranı ve M2Y**'nin rezervlere oranının sürekli artması olmuştur. Ayrıca bu dönemde yaşanan siyasi sorunlarda krizin bir başka nedenini teşkil etmiştir. "Anayasa Fırlatma" tartışmasının yanında faiz ve enflasyon düzeyinin beklenilenden farklı gerçekleşmesi, özelleştirme ve diğer konularda yaşanan sorunlar hükümete olan güveni zedelemiştir²⁷¹.

2001 ekonomik krizini tetikleyen birçok siyasal ekonomik mali unsur olmasına rağmen bunların tek tek sayılması yerine 2001 krizinin temel nedenleri şu şekilde belirtmek mümkündür²⁷².

- 2000 yılı programının belirlenmesinde Doğu Asya ülkelerinin yaptıkları devalüasyonların dikkate alınmamasından kaynaklı hatalar,
- İç borç politikasında izlenen yanlış politikaların beraberinde getirdiği sorunlar,
- Başta Ziraat Bankası olmak üzere kamu bankalarının ekonomiye 20 katrilyon liraya yakın para pompalayarak bunu zarar olarak göstermeleri,
- Özel sektörün artan talep artışlarını fırsata çevirerek sürekli fiyatları attırması,

²⁷⁰ Orhan Bilge, "Ekonomik Krizlerin...", s. 96-97.

* M2Y= M2+ Yurtiçi Döviz Tevdiat Hesapları.

²⁷¹ Aydan Kansu, *Döviz Kuru...*, s. 199-201.

²⁷² İlker Parasız, "Washington Konsensüsü Krizler, Ayak Sürümleri ve Sonuçları", *Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı II*, Cilt: 7, Sayı: 42, 2001, s. 851.

- Kayıt dışı ekonomiyi kayıt içine alacak ciddi bir siyasi irade ortaya koyamamak, burada ifade edilebilir.

3.2.3.1.2. Kasım 2000-Şubat 2001 Krizlerinin Etkileri

Türkiye 1990'lı yıllardan beri hem siyasi açıdan, hem de ekonomik açıdan istikrarsızların yaşandığı bir ülke olmuştur. 2000'li yıllara girildiğinde de değişen bir şey olmamış, siyasal ve ekonomik istikrarsızlıklar devam etmiştir. Ancak 2000-2001 yılları, 1990'lı yıllara göre ekonomik açıdan daha ağır geçmiştir. Yaşanılan kriz ikiz kriz olması nedeniyle sonuçları önceki krizlere göre daha maliyetli olmuştur. Neticede 2000-2001 krizlerinin sonuçlarını belirtmemiz gerekirse şu şekilde ifade edilebilir.

Kasım ve Şubat krizi sonrasında krizlerin etkilerini Karluk şu şekilde belirtmiştir.

“Şubat krizi sonrasında; ekonomi %8,5-9 daralmış, kişi başına gelir 725 dolar gerilemiş, 19 banka 125 işyeri kapanmış 1.5 milyon kişi işsiz kalmış, %30'lara düşen enflasyon oranları %70'i aşmış. Hazinesinin faiz ödemeleri %101 artmış, iç borç stoku 2000 yılının dört katına ulaşmıştır. 2001 yılı Cumhuriyet tarihimizin en derin ekonomik krizi olmuş, ekonomi ikinci dünya savaşındaki küçülmenin ardından en büyük daralmayı yaşamış, Türkiye'nin GSMH'si kriz yılında 50 milyar dolar kaybetmiştir. Yaşanan hızlı devalüasyonunda etkisi ile enflasyon fırlamış, iç-dış borç yükü artmıştır. Türk halkı 2001 yılında yaşanan ciddi ekonomik kriz sonucu olarak 2002 yılında da ağır ve yüksek iç-dış borç yükü ile girmiştir. 2001, sadece uygulanmakta olan ekonomik program değiştiği için değil, tüm taşları yerinden oynattığı için Cumhuriyet tarihinin en önemli kriz yılı olmuştur”²⁷³.

İkiz krizlerin bankacılık sektörüne de maliyeti büyük olmuştur. Birçok banka batmış ve işsizlik sorunları baş göstermeye başlamıştır. Kriz süresince birçok bankada faizler yükselmiştir. İnterbank'da faizler %2.300 seviyelerine kadar yükselmiş, bankaların birbirlerine karşı sorumluluklarını yerine getirmemesi nedeniyle “ödemeler sistemi krizi” oluşmuş, bu da döviz talebinin daha da artmasına neden olmuştur. Dövizde yaşanan istikrarsızlıklar nedeniyle “enflasyonu düşürme” politikası yerine “döviz kurunda istikrarı yeniden sağlama” politikasına geçilmiş, bu bağlamda IMF'nin tavsiyesine bağlı olarak 22 Şubat'ta döviz serbest dalgalanmaya bırakılmıştır²⁷⁴. Banka sayılarında da azalma yaşanırken, 2000 yılsonunda 79 banka ve 7.837 şubesi varken, 2001 yılının ilk üç ayında

²⁷³ Zübeyir Turan, “Dünyada ve...”, s. 73.

²⁷⁴ Ramazan Aktaş, Semra Pekkaya, Esra Aydoğan, “2001 Krizi Sonrası Dönemde Makroekonomik Gelişmeler Işığında Türk Bankacılık Sisteminin Yeniden Yapılandırılmasına İlişkin Bir Değerlendirme”, *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 237, 2005, s. 22.

banka sayısı 71'e düşerken, şube sayısı ise 7.000'e inmiştir. Genel olarak banka sayısının azalmasının yanında işten çıkarmalar da yaşanmış, özel bankalarda çalışanların sayısında 10.649 kişilik bir azalma yaşanırken, kamuda da 3.700 kişi işinden olmuştur²⁷⁵.

Yaşanan bu gelişmeler neticesinde 1999 yılında imzalanan Enflasyonla Mücadele Programı'ndan vazgeçilerek güven bunalımını ortadan kaldırmak ve tekrar güveni sağlamak için bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılmasını içeren 15 Mayıs 2001 tarihinde açıklanan "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" uygulanma konulmuştur²⁷⁶. Program yapısal sorunlara yönelik reformları içeren, enflasyonun kontrol altına alınmasını sağlayan, fiyat istikrarını sağlamaya yönelik hedefleri içeren, TL'nin değerinin yükseltilmesini ve kısa vadeli faiz oranlarının arttırılmasıyla enflasyonist baskının azaltılmasını amaçlayan planlar içeren bir program niteliği taşımıştır²⁷⁷.

3.2.3.2. Kasım 2000-Şubat 2001 Krizlerinde Ortaya Çıkan Kayıt Dışı Ekonomi

Cumhuriyet tarihinin en önemli ve en ağır krizlerinden biri olan Kasım 2000-Şubat 2001 krizlerinin Türkiye ekonomisine önemli maliyetleri olmuştur. Kayıt dışı ekonomiye yansımaları ise şöyledir. 1998-1999 döneminde kayıt dışı ekonomiyi arttırabilecek politikalara pek yer verilmemesi, kayıt dışı ekonominin azalmasına neden olmuştur. 2000-2001 döneminde "Sekizinci Kalkınma Planında "Kayıt Dışı Ekonomi Özel İhtisas Raporu" yayınlanması ve "Kayıt Dışı Ekonominin Kayıt Altına Alınması" ayrı başlıklar halinde ele alınması ile kayıt dışı ekonomiyle mücadelenin de yapısı oluşturulmuştur. Raporla ekonomik ve sosyal açıdan olumsuz etkileri olan kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınabilmesi için kayıt dışı faaliyetlere yol açan etmenlerin ortadan kaldırılması temel amaç olarak belirlenmiştir. 2000 ve 2001 yılı bütçe gerekçelerinde de "kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınması, vergi uyumunun ve vergi gelirlerinin arttırılmasına yönelik" bazı tedbirler ayrıca sıralanmış ve belirtilmiştir²⁷⁸.

Türkiye'de bu dönemde kayıt dışı ekonomiyi etkileyen temel ekonomik göstergelerden enflasyon oranları; TÜFE 2000 yılında %54,9 iken, 2001 yılında %54,4'e

²⁷⁵ Abdurrahman Benli, Gökhan Sönmezler, "Türk Bankacılık Sistemi ve Kriz", *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 195, 2002, s. 86-87.

²⁷⁶ Vesile Çakar, "Yabancı Sermayeli...", s. 69.

²⁷⁷ Salih Öztürk, "Sabit Döviz...", s. 178.

²⁷⁸ Gülay Akgül Yılmaz, "2000'li Yıllarda Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi", *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 33, Sayı: 2, 2012, s. 459-462.

düştüğü, Üretici Fiyat Endeksi (ÜFE) ise, %51,4'den, %61,6'a çıktığı görülmektedir²⁷⁹. 2000-2001 krizleriyle birlikte daha önce de ifade edildiği gibi bankacılık sektörü başta olmak üzere birçok sektörde işten çıkarmalar yaşanmıştır. 1999 yılında %7,7 olan işsizlik oranı, 2000 yılında %6,5'e düşmüş iken asıl kriz yılı olan 2001'de %8,4'e olmuştur. Bu rakam 1999 yılının da üzerindedir. Kişi başına düşen gelirden ise 1999 yılına göre, 2000 yılında bir artış olsa da 2001 yılında tekrar yaklaşık 1.200 dolar azalmıştır²⁸⁰. Kayıt dışı ekonominin boyutunu etkileyebilecek şekilde enflasyon oranlarında bir artış yaşanmamasına rağmen (%50'li seviyelerde olması) kayıt dışı ekonominin önceki yıllara oranla arttıracak bir gelişme de yaşanmamıştır.. Kişi başına gelir de ise 2000 yılında bir iyileşmenin olması kayıt dışı ekonomi açısından olumlu bir gelişme olmuştur. Ancak 2000 krizinin zaten yılsonunda çıkmış olması ve asıl etkilerinin 2001 kriziyle birlikte 2001 yılında görülmüş olması nedeniyle kişi başına düşen gelir bu dönemde büyük düşüş göstermiş bu ise kayıt dışı ekonomiyi arttıracak önemli bir gelişme niteliğinde olmuştur. 2001 krizinde gerek özel sektör (özellikle bankacılık sektörü), gerekse kamu sektöründe büyük oranda işten çıkarmalar yaşandığı ve işsizlik oranları arttığı için kayıt dışı istihdamı yani bir bakıma kayıt dışı ekonomiyi etkileyebilecek bir gelişme söz konusu olmuştur. Kriz yıllarında işgücü piyasalarına yönelik regülasyonlar yapılmasına rağmen kayıt dışı ekonomiyi etkileyecek önemli düzenlemeler yapılmamıştır.

Literatürde kayıt dışı ekonominin en önemli nedeni olarak kabul edilen vergi politikaları ve buna ilişkin düzenlemeler ise şu şekilde ifade edilebilir.

İlk olarak bu dönemde yapılan vergi aflarını incelediğimizde 414 sayılı tahsilat genel tebliğ ile 6 Şubat 2001 yılında vergi affı getirilmiştir. Vergi affının içeriğinde 1999 depreminde kaybı olanlara ilişkin vergi affının yanında, vergilerini ödeyemeyenlere yönelik vergi affı getirilerek taksitlendirilmesi öngörülmüştür²⁸¹. Vergi denetimi açısından inceleme sayıları 1999 yılına göre, 2000 yılında yaklaşık 9.000 artırılarak, 60.335'e ulaşmıştır. 2001 yılında ise 68.132 inceleme yapılmıştır. İncelenen matrahların büyük oranda artmasının yanında, matrah farkı da büyük oranda artmış olup 2000 yılında matrah farkı, 1.987.099.014 TL iken, 2001 yılında 13.497.141.747 TL olmuştur²⁸². Buna bağlı

²⁷⁹ Ekonomik Göstergeler, Enflasyon Oranları (1950-2014).

<<http://www.bumko.gov.tr/TR,147/ekonomik-gostergeler.html>> (25.07.2014).

²⁸⁰ World Bank Databank, Economic Indicators (Turkey).

<<http://data.worldbank.org/country/turkey>> (25.07.2014).

²⁸¹ 414 Sayılı Tahsilat Genel Tebliğ, Maliye Bakanlığı, 6 Şubat 2001.

²⁸² Özer Özçelik, Ercan Yaşar, "Kayıt Dışı...", s. 216.

olarak hesaplanan vergi kaçağıysa 1999 yılına göre 2000 yılında 2 katından fazla artarak 419.278.000 TL olurken, 2001 yılında çok büyük bir sıçrama göstermiş, 3.032.907.000 TL'ye ulaşmıştır²⁸³.

1998-1999 ekonomik krizinden sonra vergi yüklerinde de değişimler yaşanmıştır. Ek gelir vergisi ve kurumlar vergisi ödemeleri getirilmiş olup, ek yıllık motorlu taşıtlar ve emlak vergisi getirilmiştir. Serbest meslek kazançları ve gayrimenkul sermaye iratları üzerine uygulanan stopaj oranları %15'den %20'ye çıkarılmıştır. KDV oranları artırılmış, tütün ve alkollü içeceklere ek KDV oranı getirilmiştir. Gelir vergisi oranı %15'den %20'ye çıkarılmıştır. Yapılan bu değişiklikler özellikle vergi incelemeleri yöntemine göre kayıt dışı ekonomiyi büyük oranda etkileyecek gelişmeler olması neticesinde 4369 sayılı Kanunla getirilen kayıt dışı ekonomiyi önlemeye yönelik olarak maddelerin 4444 sayılı Kanunla kaldırılması kayıt dışı ekonominin boyutunun artmasını tetiklemiştir. 1999 yılında %18,9 olan vergi yükü, 2000 yılında %21,7'ye, 2001 yılında ise %22,5'e yükselmiştir.²⁸⁴. Yaşanan bu gelişmeler neticesinde kayıt dışı ekonominin 1999-2002 dönemleri arasında boyutunu belirtmemiz gerekirse, Tablo 3.5'teki gibidir.

Tablo 3.5: Farklı Hesap Yöntemlerine Göre Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları (1999-2002)

	Basit Parasal Oran Yaklaşımı	Geliştirilmiş Parasal Oran Yaklaşımı	Karma Elektrik Tüketimi Yaklaşımı	MIMIC Yaklaşımı	Vergi İncelemeleri Yaklaşımı
1998	28,13	65,04	23	14,50	38,8
1999	26,05	58,97	26	14,16	85,4
2000	30,50	72,27	19	14,13	54,0
2001	23,85	52,84	5	22,57	184,3
2002	33,57	81,55	11	15,39	57,5

Kaynak: Ercan Baldemir, M. Faysal Gökalg, Mehmet Avcı, "Türkiye'de Kayıt Dışı...", s. 241; Vuslat Us, "Kayıt Dışı Ekonomi...", s. 36; Suphi Aslanoğlu, "Türkiye'de Kayıt...", s. 208; Gülsüm Akalın, Ferdi Kesikoğlu, "Türkiye'de Kayıt...", s. 79-80.

1998-2002 dönemleri arası Türkiye'de kayıt dışı ekonominin boyutlarının verildiği Tablo 3.5'e göre, basit ve geliştirilmiş parasal oran yaklaşımına göre Kasım 2000 krizinde kayıt dışı ekonomi basit parasal oran yaklaşımına göre %26'dan %30'a artarken, geliştirilmiş parasal oran yaklaşımında %58'den %72'ye çıkmıştır. 2001 krizinde ise basit parasal yönteme göre %30,50'den %23,85'e, geliştirilmiş parasal yönteme göre ise %72,27'den %52,84'e düşmüştür. 2001 yılında basit ve geliştirilmiş parasal oran

²⁸³ Metin Meriç, Ayşe Günay, "Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Bütçe Gelirleri Üzerindeki Etkisi", 19. Türkiye Maliye Sempozyumu, Antalya 2004, s. 842.

²⁸⁴ Esra Sivrekli Demircan, "Türkiye'de Vergi...", s. 539-558.

yöntemine göre kayıt dışı ekonominin azalmasının nedeni şu şekilde ifade edilebilir. Kayıt dışı ekonomi hesaplama yöntemleri olan basit ve geliştirilmiş parasal oran yöntemlerinin değişkenleri olan dolaşımdaki paranın vadesiz mevduata oranının önceki yıllara oranla düşük çıkması kayıt dışı ekonominin boyutunu düşük göstermiştir. MIMIC yöntemi ve vergi incelemeleri yöntemine göre de kayıt dışı ekonominin boyutunun 2001 yılında arttığı, 2000 yılındaysa azaldığı görülmektedir. Buna bağlı olarak MIMIC yöntemine göre 1999 yılında %14,16 olan kayıt dışı ekonomi, 2000 yılında %14,13'e düşmüş, 2001 yılında da %22,57'e çıkmıştır. Vergi incelemeleri yaklaşımında ise daha önce saydığımız nedenlerden dolayı bu yaklaşıma göre kayıt dışı ekonominin artmış olması gerekmektedir. Bunu da 2000 yılında kayıt dışı ekonomi %54'ten, 2001 yılında %184'e çıkararak doğrulamaktadır.

Neticede 2000-2001 ekonomik krizlerinde her yönetime göre olmasa bile kayıt dışı ekonominin arttığı tespit edilmiştir. Buna göre basit ve geliştirilmiş parasal oran yaklaşımına göre 2000 ekonomik krizinde kayıt dışı ekonomi artış göstermiştir. MIMIC ve vergi incelemeleri yöntemine göre ise 2001 ekonomik krizinde kayıt dışı ekonominin artış gösterdiği tespit edilirken, karma elektrik tüketim yöntemine göre her iki krizde de kayıt dışı ekonominin artmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

3.2.4. 2008-2009 Küresel Ekonomik Kriz ve Kayıt Dışı Ekonomi

ABD'de 2007 Ağustos ayında gayrimenkule dayalı borsa piyasasının çökmesiyle başlayan "Mortgage Krizi" olarak adlandırılan 2007-2008 küresel krizi "yayıma etkisiyle" birlikte diğer ülkelere de yayılmıştır. Türkiye'de ise krizin etkileri 2008 yılından itibaren hissedilmeye başladığı için bu kriz "2008-2009 Küresel Ekonomik Krizi" olarak adlandırılmıştır. Bu kriz, Türkiye kaynaklı değildir. Ayrıca önceki yıllara oranla kayıt dışı ekonomi ile mücadelede teknoloji, vergi politikaları, denetim ve cezalar alanında önemli tedbirler alınmıştır. Bunun yanı sıra, temel ekonomik göstergeler de diğer kriz dönemlerinin aksine daha iyi bir durumdadır.

3.2.4.1. 2008-2009 Küresel Ekonomik Krizinin Nedenleri ve Sonuçları

2008 yılının ikinci yarısından itibaren küresel bir boyut kazanan ABD kaynaklı “Mortgage Krizi” diğer ülkeleri etkilediği gibi Türkiye’yi de etkilemiştir²⁸⁵. Küresel krizin Türkiye’ye etkilerini vermeden önce 2000-2001 krizinden küresel krize kadar olan temel ekonomik göstergelerin seyrini vermek gerekirse Tablo 3.6’daki gibidir.

Tablo 3.6: 2002-2013 Yılları Arası Türkiye’de Temel Ekonomik Göstergeler

	GSYH	Enflasyon Oranları	İşsizlik Oranları	Kişi Başına Düşen Gelir	İhracat (% GSYH)	İthalat (% GSYH)	Cari İşlemler Dengesi	Vergi Gelirleri/ GSYH
2002	6,2	45,0	10,4	3,576	25	24	-0,3	17,2
2003	5,3	25,3	10,5	4,595	23	24	-2,5	18,1
2004	9,4	10,6	10,8	5,867	24	26	-3,6	18,0
2005	8,4	10,1	10,6	7,130	22	27	-4,5	18,4
2006	6,9	9,6	10,2	7,736	23	28	-6,0	18,1
2007	4,7	8,8	10,3	9,312	22	27	-5,8	18,1
2008	0,7	10,4	11,0	10,379	24	28	-5,4	17,7
2009	-4,8	6,3	14,0	8,626	23	24	-2,0	18,1
2010	9,2	8,6	11,9	10,136	21	27	-6,2	19,2
2011	8,8	6,5	9,8	10,605	24	33	-9,7	19,6
2012	2,1	8,9	9,2	10,661	26	31	-6,1	19,7
2013	4,0	7,5	9,0	10,946	26	32	-7,8	20,9

Kaynak: Maliye Bakanlığı, *Yıllık Ekonomik Rapor 2013*, T.C Maliye Bakanlığı, 2013, s. 135; Temel Ekonomik Göstergeler: Türkiye-Dünya, s. 27; World Bank, Databank. <<http://www.sgb.gov.tr/esad/Documents/Ekonomik%20veriler07.pdf>> (26.07.2014).

Tablo 3.6’da da görüldüğü üzere enflasyon oranlarında 2002 öncesine oranla büyük bir iyileşme olduğu göze çarpmaktadır. 1990’lı yıllarda %80’lerde, 2000-2001 krizinde %50’lerde olan enflasyon, 2007’de %8,8 olmuş ancak 2008’de tekrar %10,4’e çıkmış, 2009’da ise 4 puan düşüş göstermiştir. Vergi gelirlerinin GSYH içindeki payı 2002-2009 yılları arasında %17-%18 arasında değişirken, 2010 yılından itibaren artmaya başlamıştır. Ayrıca cari açıklar 2002-2013 dönemleri arasında da Türkiye’nin sorunlarından birini teşkil etmiş olup özellikle 2009’dan sonraki cari açıktaki artış dikkat çekici olmuştur.

3.2.4.1.1. 2008-2009 Küresel Ekonomik Krizinin Ortaya Çıkma Sebepleri

2008-2009 küresel ekonomik krizinin nedenleri daha önce bahsedildiği gibi ABD’de 2007 yılında gayrimenkul ve kredi piyasalarında yaşanan sorunlara dayanmaktadır. Literatürde “Mortgage Krizi” olarak da ifade edilen bu kriz, 2008 yılında Türkiye’de etkilerini göstermeye başlamıştır.

²⁸⁵ Nazan Susam, “Kriz Süreci Makro Değişkenleri ve 2009 Bütçe Büyüklüklerini Nasıl Etkileyecek”, *Maliye Dergisi*, Sayı: 155, 2008, s. 73-75.

3.2.4.1.2. 2008-2009 Küresel Ekonomik Krizinin Türkiye'ye Etkileri

Küresel ekonomik kriz sadece ABD'yi etkilememiş, başta gelişmiş ülkeler olmak üzere, bazı Baltık ülkelerini (Estonya, Litvanya, Letonya), geçiş ekonomilerini (Macaristan, Ukrayna, Moldova), İzlanda ve İrlanda gibi ülkeleri önemli ölçüde etkilemiştir. Bu ülkelerden sonra ise en büyük etki Türkiye ekonomisinde özellikle reel sektör alanında görülmüştür²⁸⁶.

Ekonomik kriz ile birlikte Türkiye ekonomisinde işsizlik oranları 2009'da %14'e çıkmış, enflasyonda ise bir artış yaşanmamıştır. 2009 yılının ilk iki yarısında toplam bir önceki yılın aynı dönemine göre %8,4 oranında daralan Türkiye ekonomisi toplam büyüme hızı olarak 2009'da %0,7'den, eksi %4,8'e düşmüştür. Cari işlemler açığının milli gelire oranı 2008'in ilk çeyreğinde %6,9 iken 2009'un ilk çeyreğinde %1,4'e gerilemiştir²⁸⁷.

Talepte yaşanan azalma eğilimine bağlı olarak firmalar üretim kapasitelerini daraltmaya başlamışlardır. Buna bağlı olarak 2008'de bir önceki yıla oranla kapasite %1,4 azalmıştır. İmalat sanayi kapasite kullanım oranları ise kriz öncesi %81 düzeyinde iken krizden sonra %61'e kadar gerilemiştir²⁸⁸. Kamu Kesimi Borçlanma Gereği/GSYH'ye oranı 2008'de %1,6 iken, 2009'da %5'e çıkmış, bütçe dengesi 2007'de eksi 13.708 milyon TL iken, 2008'de eksi 17.432 milyon TL'ye, 2009'da ise eksi 52.761 milyon TL'ye çıkmıştır. Doğrudan yabancı sermaye girişlerinde de azalma yaşanmış olup, 2008'de 19.760 milyon dolar iken, 2009'da 8.663 milyon dolara düşmüştür²⁸⁹.

Dünya borsalarında büyük değer kayıplarına yol açan küresel kriz Türkiye'de de İMKB'yi olumsuz yönde etkilemiştir. 2007'de piyasa değeri 290 milyar dolar olan İMKB, 2008 yılında değer olarak yaklaşık 120 milyar dolara düşmüştür²⁹⁰. Konut sektörü de olumsuz yönde etkilenmiş Türkiye'de inşaat sektörünün payı 2008'de %8,1 iken, 2009'da %16,1 oranında küçülmüştür. 2009'un son iki çeyreğinde toparlanan inşaat sektörü ilk iki çeyreğinde özellikle daha önce belirtildiği gibi özel sektör yatırımlarının azalmasından

²⁸⁶ Adem Anbar, Gökhan Şenol, "2007-2008 Küresel...", s. 175.

²⁸⁷ Aziz Konukman, Rahmi Aşkın Türeli, "Krizin Türkiye Ekonomisine Yansımaları ve Geleceğe İlişkin Düşünceler", *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 75, 2010, s. 107-108.

²⁸⁸ Adem Üzümcü, Mehmet Dikkaya, "Küresel Finans Krizinin Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerindeki Etkileri: 2001 Krizi ile Bir Karşılaştırma", (der. İrfan Kalaycı), *Finansal Kriz Yazıları*, (çinde) 2010, s. 286.

²⁸⁹ Maliye Bakanlığı, *Yıllık Ekonomik...*, s. 135.

²⁹⁰ Abdullah Takım, "Küresel Krizin Türkiye'de Finansal Kesim Üzerindeki Etkileri", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 35, 2011, s. 346.

dolayı olumsuz yönde etkilenmiş ilk çeyrekte %18,4, ikinci çeyrekte ise %20,9 oranında küçülmüştür²⁹¹.

Yaşanan bu gelişmeler neticesinde diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de önlem paketlerinin hazırlanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda olumsuzlukları gidermek için TCMB, hükümete para politikası kapsamında bazı tedbirler aldırılmıştır. Toplam değeri 36,4 milyar TL olan 5 teşvik paketi sağlanmıştır. İlk paket 11,4 milyar, ikincisi 15,8 milyar, üçüncüsü 5,6 milyar, dördüncüsü 2,7 milyar, son paket ise 900 milyon TL olmuştur²⁹². Ayrıca TCMB faiz indirimlerinin yanında, beyaz eşya ve otomotivde Özel Tüketim Vergisi (ÖTV) indirilmiş, küçük ve orta boy işletmelere yönelik olarak 75 milyon TL ek ödenek verilmiş, bankaların zorunlu karşılık oranları düşürülmüş, Türk Eximbank tarafından sevk öncesi kullanılan ihracat kredileri arttırılmıştır²⁹³.

3.2.4.2. 2008-2009 Küresel Ekonomik Krizinde Ortaya Çıkan Kayıt Dışı Ekonomi

Türkiye’de ekonomik faaliyetlerin önemli bir kısmının kayıt dışı olarak gerçekleştiği literatürde ifade edilmektedir. Ancak gerek kayıt dışı ekonominin tanımı gerekse farklı hesap yöntemlerinin olması tek bir doğru ve net sonuç almayı zorlaştırmaktadır²⁹⁴. Bu da diğer ekonomik kriz dönemlerinde olduğu gibi 2008-2009 ekonomik krizinde de kayıt dışı ekonominin boyutu konusunda farklı sonuçlar elde edilmesine neden olmuştur.

Her ne kadar Türkiye’de 1990’lı yıllara oranla 2000’li yıllarda kayıt dışı ekonomiyle mücadele konusunda somut adımlar atılmış olsa da, kayıt dışı ekonominin reel ekonomi içerisinde yine de büyük bir yer kapladığı ifade edilmektedir. 2006 yılında kayıt dışı istihdamla mücadele yılı ilan edilmesinin yanında, orta vadeli planlarda, kalkınma planlarında kayıt dışı ekonomiyle ilgili konulara yer verilmiştir. Bunun yanında 2001 yılından sonra kayıt dışı ekonomi ile mücadele etmek için Vergi Barışı Kanunu yürürlüğe girmiş, 2005 yılında Gelir İdaresi Başkanlığı kurulmuş, 2006 yılında Mali Suçları Araştırma Kurulu Başkanlığının görev ve yetkileri genişletilmiştir. Ayrıca Vergi Daireleri

²⁹¹ Ercan Sancak, Erkan Demirbaş, “Küresel Ekonomik Kriz ve Türkiye Konut Sektörüne Etkileri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 3, 2011, s. 176-177.

²⁹² Adem Üzümcü, Mehmet Dikkaya, “Küresel Finans...”, s. 290-291.

²⁹³ Abdullah Takım, “Küresel Krizin...”, s. 342.

²⁹⁴ Suphi Aslanoğlu, Seyfi Yıldız, “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi Olgusu, Bu Olguyu Azaltmaya Yönelik Çözüm Arayışları ve Bir Öneri: Rasyo Analizi Yoluyla Etkin Bir İnceleme Sisteminin Oluşturulması”, *Sosyoekonomi Dergisi*, Sayı: 2, 2007 s. 136.

Tam Otomasyon Projesi II ve III hayata geçirilmiş ve 2009'da Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı (2008-2010) genelgesi yayınlamıştır²⁹⁵.

Alınan bu önlemlere karşın yine de kayıt dışı faaliyetler tam olarak önlenememiştir. Schneider ve Kearney'e göre 2009 yılında Türkiye'de MIMIC yöntemine göre kayıt dışı ekonominin boyutu hala %29-30'lu seviyelerde olduğu ifade edilmiştir. Bu oranlar ise halen birçok gelişmiş ülkeye göre oldukça yüksek bir seviyededir. 2009'da Türkiye'de sektörel bazda yapılan bu çalışmada kayıt dışı faaliyetlerin %33 ile en fazla inşaat sektöründe olduğunu vurgulamış, daha sonra %28 ile toptan ve perakende ticaret, motorlu taşıtlar tamirinde ve imalat sektöründe kayıt dışılığın olduğu belirtilmiştir. Üçüncü sıradaysa %24'lük payla ulaşım, depo hizmetleri ve haberleşme hizmetleri gelmiştir²⁹⁶. 2009 yılının gerek teknolojik açıdan, gerekse denetimlerin daha kolay ve sık yapıldığı bir yıl olması açısından, sektörlerde yaklaşık %25'lik bir kayıt dışılığın söz konusu olması Türkiye'de kayıt dışı ekonominin boyutunun yüksek ve çözülmesi gereken bir önemli bir sorun konumuna getirmektedir.

1990'lı yılların en büyük sorunlarından olan enflasyon oranlarına baktığımızda 2002'den itibaren %25'li seviyelerden 2006'da %9,6'ya kadar düşmüştür. 2008'de %10,4 olan enflasyon oranları 2009'da %6,3 olmuştur. İşsizlik oranları 2000'li yıllarda ortalama %10'lu seviyelerde seyretmiş olup, 2009'da %11'den %14'e yükselmiştir. Kişi başına düşen gelirse 2009 yılında, 2008 yılına göre 1.759 dolar düşmüştür. Yıllık büyüme de negatif yönde gerçekleşmiştir. Kayıt dışı ekonomi açısından enflasyon oranlarının kayıt dışı ekonomiyi arttıracılabilecek eski seviyelerinde olmadığı söylenebilir. İşsizlik oranlarının artmış olması ve kişi başına düşen gelirin azalması kayıt dışı istihdamı oysa etkileyebilecek boyutlardadır.

İş gücüne yönelik olarak regülasyonlar, belirtildiği gibi özellikle 2002 yılından sonra yapılmaya başlanmıştır. Ancak regülasyonların işgücü maliyetlerini ve kayıt dışı ekonominin boyutunu arttıracılabilecek uygulamalar olup olmaması burada önem taşımaktadır.

Türkiye'de işgücü maliyetlerinde artış büyük ölçüde ücret dışı işgücü maliyetleri olan Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK) primleri, işverenin devlete yaptığı diğer yasal

²⁹⁵ Gülay Akgül Yılmaz, "2000'li Yıllarda...", s. 458-468.

²⁹⁶ Friedrich Schneider, A.T. Kearney, "The Shadow Economy in Europe, 2010", Johannes Kepler University, 2010, p. 18.

ödemeler, vb. nedenlerden kaynaklanmaktadır. İş gücü maliyetlerinin yüksek olması kayıt dışı ekonominin önemli nedenlerinden birini oluşturduğu sık sık ifade edilmektedir. Türkiye İstatistik Kurumunun 2004 ve 2008 yılları arasında Türkiye’de işgücü maliyetlerini karşılaştırdığı çalışmada işgücü maliyetlerinde önemli derecede artış olduğu saptanmıştır²⁹⁷. Bu da kayıt dışı ekonomi açısından olumsuz bir gelişmeyi ifade etmektedir.

SSK primlerinin ve işsizlik sigortası primlerinin 2006 yılından, 2010 yılına kadar sürekli artış gösterdiği dikkat çekmekle birlikte, 2008 yılından sonra artış oranının daha fazla olduğu görülmektedir. Ayrıca Sosyal Güvelik Kurumu’na bağlı olmadan çalışan kişilerin sayısı 2009’a kadar sürekli azalırken, 2009’da artış gösterdiği görülmektedir²⁹⁸. Bu gelişmeler neticesinde kayıt dışı istihdam 2007 yılında toplam istihdamın %45,4’ü kayıt dışı alanda istihdam edilirken, 2008 yılında bu oran %43,5’e düşmüş, 2009’da küçük bir yükselme ile %43,8 olmuştur²⁹⁹.

Asgari ücret, SSK primleri gibi işgücü piyasalarına yönelik düzenlemelerden sonra 2007-2009 döneminde işgücü maliyetlerini arttıracı nitelikte işgücü regülasyonlarına baktığımızda aşağıdaki gibidir.

2008-2009 döneminde Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı 15.05.2008 tarihli 5763 sayılı Kanun ile istihdam paketi, 18.02.2009 tarihli 5838 sayılı Kanun, 11.08.2009 tarihli 5921 sayılı Kanun ile de teşvik ve kapasite arttırıcı bir takım faaliyetlerde bulunmuştur. 5763 sayılı Kanun ile işgücü maliyetlerini azaltıcı ve işsizlik oranlarını azaltmaya yönelik olarak alınan önlemler kayıt dışı ekonomi açısından olumlu gelişmelerdir. 5838 sayılı Kanun ile kriz ortamlarında, kısa çalışma ödeneğinden yararlanma koşullarında iyileştirmeler yapan bir uygulama olup, kayıt dışı ekonomi açısından önemli bir etkisi olmamıştır. 5921 sayılı Kanun ise işverenlere ilave istihdam koşulu şartıyla ek prim teşvikleri sağlayan, işgücü maliyetlerini düşürücü, işsizliği azaltıcı nitelikte olan bir teşvik paketi olmuştur³⁰⁰.

²⁹⁷ Can Bakkalcı, “Küresel Krizin Kayıt Dışı İstihdam Üzerine Muhtemel Etkileri: Emek Yoğun Piyasalarda Türkiye Örneği”, *ESAM Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, 2011, s. 19-20.

²⁹⁸ Hüseyin Yıldırım, Türkiye’de 2001’den Günümüze Kayıt Dışı Ekonominin Sosyal Güvenlik Kurumu Açıkları Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi ve Değerlendirilmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2012, Gazi Üniversitesi, Ankara, s. 93-106.

²⁹⁹ Maliye Bakanlığı, *Yıllık Ekonomik...*, s. 56.

³⁰⁰ Seyhan Erdoğan, “Küresel Mali ve Ekonomik Krizin Türkiye Ekonomisi ve Türkiye Çalışma Yönetimine Etkileri”, Ankara 2009, s. 26-32.

<http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/areas/kuresel_mali_kriz/tr_kuresel_mali_kriz.pdf> (29.07.2014).

2008-2009 döneminde uygulanan vergi politikalarına baktığımızda genel olarak vergi indirimlerini ve teşvikleri içeren politikaların uygulanmış olması kayıt dışı ekonomiyi önleme adına olumlu bir başka gelişme olmuştur. Alınan maliye politikası önlemleri genel olarak vergi indirimlerine yönelik olup KDV oranları bazı mallarda %18'den %8'e düşürülmüş, ÖTV'de ise hemen hemen birçok malı kapsayan çeşitli oranlarda indirimler yapılmış, bazı mallarda ise %0'a kadar düşmüştür. Bunun yanında Özel İletişim Vergisi'nde de indirime gidilmiştir³⁰¹. Gelir vergisi oranlarında ise değişiklik yaşanmazken, 2008 yılına göre 2009 yılında tarifelerdeki miktarlar büyük oranda yükseltilmiştir.

Vergi denetimleri açısından ise 2007'de inceleme sayısı 135.487 iken, 2008'de 113.073'e düşmüştür, 2009'da ise büyük bir oranda azalarak 47.787 olmuştur. İncelenen matrah miktarı 2007 yılına göre 2008 yılında 15.429.816.182 TL artış göstermiş, 2009 yılında 46.765.062.802 TL artmıştır. Ancak bulunan matrah farkı 2008'de incelenen matrahın yaklaşık 3 katı büyüklüğünde olup, 211.092.889.340 TL boyutundadır. Bu nedenle kaçakçılık oranı büyük bir artış göstermiştir. Ancak krizin etkilerinin görüldüğü 2009 yılında kaçakçılık oranlarının büyük oranda azaldığı görülmektedir. 2008 yılında matrah farkına göre %267,7 olan kaçakçılık oranı 2009'da %78'e düşmüştür. 2009'da bulunan matrah farkı da 97.972.236.205 TL olmuştur³⁰². 2008-2009 yılında alınan vergi politikalarının vergi indirimlerini içermesi nedeniyle kayıt dışı ekonomiyi azaltma açısından olumlu bir gelişme olmasına karşın, vergi denetimlerinde kaçakçılık oranlarının hâlâ arttığı görülmektedir.

Türkiye'de yaşanan bu gelişmeler neticesinde kayıt dışı ekonominin boyutunu vermek gerekirse Tablo 3.7'deki gibidir.

Tablo 3.7: Farklı Hesap Yöntemlerine Göre Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları (2003-2009)

	Vergi İncelemeleri Yöntemi	MIMIC Yöntemi	Basit Parasal Oran Yöntemi
2003	73,6	31,8	54,1
2004	84,5	31,0	51,7
2005	118,9	30,0	24,6*

³⁰¹ Saygın Eyüpgiller, Fatih Saraçoğlu, "Global Krizin Etkilerinin Azaltılması Amacıyla Uygulanan Harca Vergileri Oran İndirimlerinin Etkilerinin Değerlendirilmesi", 25. Türkiye Maliye Sempozyumu, Ankara 2011, s. 22-23.

³⁰² Gülşay Akgül Yılmaz, "2000'li Yıllarda...", s. 489.

* 2007 yılı Ocak ayından geçerli olmak üzere Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu'nca hazırlanan yeni Tekdüzen Hesap Planı kapsamında; para banka istatistikleri ile ilgili tablolara yeni kalemler eklenmiş,

2006	103,0	29,5	29,8
2007	48,0	28,0	26,0
2008	267,7	28,6	37,1
2009	78,0	29,4	34,6

Kaynak: Friedrich Schneider, Andreas Buehn, “Shadow Economies...”, p. 19; Gülay Akgül Yılmaz, “2000’li Yıllarda...”, s. 483-489.

Tablo 3.7’de vergi incelemeleri yaklaşımı, MIMIC yaklaşımı ve geliştirilmiş parasal oran yöntemine göre kayıt dışı ekonominin boyutu verilmiştir. Vergi incelemeleri yönteminde daha önce belirtildiği gibi matrah farkı 2008 yılında büyük oranlarda artmış kaçakçılık boyutu yani kayıt dışı ekonomi %267,7 gibi çok büyük rakamlara ulaşmıştır. Hükümet kriz ile ilgili politikaları biraz geç almış olsa da uyguladıkları vergi politikalarıyla kayıt dışı ekonominin boyutunu %78’e çekmiştir. MIMIC yöntemine göre de kayıt dışı ekonominin boyutu 2008 ve 2009’da artış göstermiştir. MIMIC yöntemine göre ölçülen kayıt dışı ekonominin boyutundaki artışlar, parasal yöntem ve vergi incelemeleri yöntemine göre daha düşük seviyelerde gerçekleşmiştir. Ancak MIMIC yönteminde küçük artışlar bile oldukça önemlidir. Buna bağlı olarak 2007’de %28 olan kayıt dışı ekonomi, 2008’de %28,6’ya çıkmış, 2009’da da %29,4 olmuştur. Parasal oran yöntemine göre kayıt dışı ekonominin boyutu ise 2008 yılında %26’dan %37,1’e çıkarken, 2009’da %34,6’lara düşmüştür.

Kısaca, 2008-2009 küresel krizinde Türkiye’de kayıt dışı ekonomiyi etkileyen büyük oranda gelişmeler yaşanmamış ancak yine de kayıt dışı ekonominin boyutu artmıştır. Üç farklı yöntemle göre kayıt dışı ekonominin boyutu 2007 yılına göre 2008 yılında artmış olup, MIMIC yöntemi hariç 2009 yılında ise vergi incelemeleri yöntemi ve basit parasal oran yaklaşımına göre azalış göstermiştir.

3.3. 1989’dan Sonra Yaşanan Ekonomik Krizler Bağlamında Ele Alınan Ülkeler ile Türkiye Arasında Kayıt Dışı Ekonominin Karşılaştırılması

Kayıt dışı ekonomi gerek kavramsal olarak, gerekse ölçülmesinde yaşanan sorunlardan dolayı karmaşık bir kavramı ifade etmektedir. Gelişmiş ülkelerin yanında gelişmekte olan ülkelerin de önemli bir sorunu olan kayıt dışı ekonomi, Rusya gibi gelişmiş ülkelerin de aynı zamanda önemli sorunlarından birisi olarak durmaktadır.

---

bazı finansal işlemlerde isim ve sınıflama değişiklikleri yapılmıştır. Buna göre, 2005 yılından sonra kayıt dışı ekonominin boyutu yeni para arzı tanımından hareketle yazar tarafından hesaplanmış olup 2005 yılında eski para arzına göre kayıt dışı ekonominin boyutu %48,6, 2006’da ise 44,6’dır.

Türkiye’de 1990 öncesinde akademik açıdan gerekli ilgili görmeyen kayıt dışı ekonomi, 1990’dan sonra özellikle 5 Nisan 1994 ekonomik kriziyle birlikte gerekli ilgiyi görmeye başlanmıştır. 1990’lı yıllardan, 2014 yılına kadar olan sürede de kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin yapısına, çeşitli sektörlerle olan etkisi ve ekonomik boyutuna ilişkin birçok çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmalarda kayıt dışı ekonominin boyutu %8 ile %250 arasında farklı şekillerde ifade edilmiştir. Türkiye’de ekonomik krizlerde kayıt dışı ekonomiye yol açan nedenlerin ve politikaların değerlendirilip kayıt dışı ekonominin boyutunun verildiği bu bölümde 5 Nisan 1994 ekonomik krizinde, 1998-1999 ekonomik krizinde, 2000-2001 ikiz krizlerinde ve 2008-2009 küresel ekonomik krizinde kayıt dışı ekonominin boyutları farklılık göstermiştir. Kayıt dışı ekonomi bazı yöntemlerde artış gösterirken, bazılarında azalış göstermiştir.

Türkiye’de 1989 sonrasında yaşanan ekonomik krizlerin ve kayıt dışı ekonominin yapısının incelendiği bu çalışmada, 5 Nisan 1994 ekonomik krizinde çalışmada kullanılan kayıt dışı ekonomiyi hesaplama yöntemlerinin hepsine göre kayıt dışı ekonominin boyutu artış göstermiştir.

1998-1999 ekonomik krizinde ise temel ekonomik göstergeler 1994 yılına göre daha iyi olmasına, vergi politikalarında mükellef adına olumlu gelişmeler olmasına rağmen, vergi denetimleri yetersiz ve verimsiz kalmıştır. Bu bağlamda asıl kriz yılı olan 1999 yılında vergi incelemeleri yöntemine göre kayıt dışı ekonomi artarken, basit ve geliştirilmiş parasal oran yaklaşımına göre 1999 yılında kayıt dışı ekonomi azalmıştır. Ancak kriz yılının başlangıcında, 1998 yılında, geliştirilmiş ve basit parasal oran yaklaşımına göre artış göstermiştir. Neticede, 1998-1999 ekonomik krizinde kayıt dışı ekonomi artmıştır.

2000-2001 yıllarındaki Türkiye’nin yaşadığı en büyük krizlerde de kayıt dışı faaliyetler artış göstermiştir. Ancak parasal büyüklükler olan dolaşımdaki para ve toplam mevduatlar 2001 krizinden etkilenmemiş, bu nedenle 2001’de parasal oran yaklaşımına göre kayıt dışı ekonominin boyutu düşük çıkmıştır. MIMIC ve vergi incelemeleri yaklaşımına göre ise kayıt dışı ekonomi artmıştır. Vergi incelemeleri yaklaşımında ise kayıt dışı ekonomi denetimlerin bu dönemde sıklaşmış olmasına rağmen istenilen başarının elde edilememesi sonucu vergi kaçağı önlenememiş aksine büyük oranda artarak kayıt dışı ekonominin boyutunun artmasına sebebiyet vermiştir.

2008-2009 küresel krizinde kayıt dışı ekonomi, parasal oran yöntemi, MIMIC ve vergi incelemeleri yaklaşımına göre artış göstermiştir. Özellikle vergi indirimlerine

gidilmesi ve teşviklerin verilmesi, kayıt dışı ekonominin daha çok büyümesini engellemiştir. Ancak yaşanan bu gelişmeler kayıt dışı ekonominin büyük oranda artmasını engellemesine rağmen kayıt dışı ekonomi kriz yıllarında artış göstermiştir.

Kayıt dışı ekonominin 1994 ekonomik krizi, 1998-1999 ekonomik krizi, 2000-2001 ikiz krizleri ve 2008-2009 küresel ekonomik krizindeki boyutunu vermek gerekirse Tablo 3.8'deki gibidir.

Tablo 3.8: Türkiye’de 1989-2009 Yılları Arası Vergi İncelemeleri, MIMIC ve Basit Parasal Oran Yaklaşımına Göre Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları

	Vergi İncelemeleri Yöntemi	MIMIC Yöntemi	Basit Parasal Oran Yaklaşımı
1989	45,0	20,04	15,69
1990	62,8	13,45	17,99
1991	50,0	14,82	19,97
1992	60,0	15,03	22,91
1993	35,9	12,92	25,41
1994	113,0	25,87	35,13
1995	42,0	16,43	46,96
1996	26,6	15,60	16,77
1997	39,3	15,66	26,60
1998	38,8	14,50	28,13
1999	85,4	14,16	26,05
2000	54,0	14,13	30,50
2001	184,3	22,57	23,85
2002	57,5	15,39	33,37
2003	73,6	31,8*	39,64
2004	84,5	31,0	32,49
2005	118,9	30,0	24,6*
2006	103,0	29,5	29,8
2007	48,0	28,0	26,0
2008	267,7	28,6	37,1
2009	78,0	29,4	34,6

Kaynak: Ercan Baldemir, M. Faysal Gökalp, Mehmet Avcı, “Türkiye’de Kayıt Dışı...”, s. 241; Kemal Kılıçdaroğlu, “Saklı Ekonominin...”, s. 6; Gülsüm Akalın, Ferdi Kesikoğlu, “Türkiye’de Kayıt...”, s. 79; Gülay Akgül Yılmaz, “2000’li Yıllarda...”, s. 483-489; Suphi Aslanoğlu, “Türkiye’de Kayıt...”, s. 208; : Friedrich Schneider, Andreas Buehn, “Shadow Economies...”, p. 19.

Tablo 3.8’de belirtildiği gibi 5 Nisan 1994 ekonomik krizinde üç yönteme göre kayıt dışı ekonomi artış gösterirken, 1999’da vergi incelemeleri yöntemine göre artış yaşanmış,

* 2003 yılına kadar MIMIC yöntemine kayıt dışı ekonominin boyutu Ercan Baldemir, M. Faysal Gökalp, Mehmet Avcı’nın “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin MIMIC Model İle Tahminlenmesi” adlı çalışmasından alınmıştır. 2003 yılından itibaren ise veriler Friedrich Schneider, Andreas Buehn’nin “Shadow Economies in Highly Developed OECD Countries: What are the Driving Forces?” adlı çalışmasından alınmıştır. 2003 yılında kayıt dışı ekonominin boyutunun 2002 yılına bu oranda büyük artış göstermesinin nedeni kullanılan değişkenlerin ve araştırmacıların farklı olmasından kaynaklanmıştır.

** 2007 yılından sonra para arzı değiştiği için yeni para arzı tanımına göre veriler 2005 yılına kadar geçerli olup, kayıt dışı ekonominin boyutu 2005 yılından itibaren yeni para arzı tanımına göre yazar tarafından hesaplanmıştır.

MIMIC ve basit parasal oran yöntemine göre ise düşmüştür. 2000-2001 krizlerinde; 2001 krizinde MIMIC ve vergi incelemeleri yöntemine göre kayıt dışı ekonominin boyutunda artış yaşanırken, basit parasal oran yöntemine göre düşmüştür. Ancak Kasım 2000 krizinde de tam tersi durum yaşanmıştır. 2008-2009 küresel krizinde; 2008 yılında üç yönteme göre de kayıt dışı ekonominin boyutu artmış olup, 2009'da MIMIC yönteminde artış devam ederken diğer iki yöntemde azalmaya başlamıştır.

Türkiye'de 1989 sonrası yaşanan ekonomik krizlerde kayıt dışı ekonominin arttığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Yaşanan dört krizin ortak noktası ise asıl kriz yıllarında vergi incelemeleri yöntemine göre kayıt dışı ekonominin artış göstermesidir. Bu bağlamda ekonomik kriz yıllarında mükellef aleyhine alınan vergi politikalarının (ek vergi, vergi yükü artışı) ve mali sürüklenme nedeniyle yaşanan dilim kaymasının mükellefleri verginin telafisi yoluna sürüklediği söylenebilir.

1989'dan sonra incelenen ülkelerdeki ekonomik krizlerde ortaya çıkan kayıt dışı ekonominin boyutunun ortak bir hesaplama yönteminde buluşturulamadığı için gerçekçi ve mantıklı bir karşılaştırma yapmak zordur. Ancak boyutunun artış gösterip göstermediğine göre karşılaştırma yapmamız gerekirse şöyledir.

Meksika'da 1994-1995 ekonomik krizi ile Türkiye'nin 1994 ekonomi krizi karşılaştırıldığında gerek kayıt dışı ekonominin yapısı gerekse sonuçları bakımından benzerlikler gözükmemektedir. Meksika da kayıt dışı ekonominin yoğun olarak yaşandığı bir ülke ve gelişmekte olan bir ülke olması bakımından Türkiye ile benzeşmektedir. Meksika'da 1994 yılında yaşanan ekonomik krizde Jose Brambila Macias'ın parasal yönteme göre kayıt dışı ekonomiyi ölçtüğü çalışmaya göre kayıt dışı ekonominin önceki yıla göre %3 artış gösterdiği görülmektedir. Türkiye'de de parasal oran yöntemine göre 5 Nisan 1994 ekonomik krizinde kayıt dışı ekonomi artış göstermiştir.

Rusya'nın 1998'de yaşadığı ekonomik krizde kayıt dışı ekonominin artış göstermesini Türkiye ile karşılaştırmak anlamlı olmayacaktır. Çünkü Rusya'da kayıt dışı ekonominin yapısının farklı olmasında, Sovyetler Birliği'nden devam eden ekonomik durumdaki farklılıklar rol oynamaktadır. Ayrıca gelişmişlik seviyelerinin farklı olmasına rağmen Rusya'da kayıt dışı ekonominin boyutu MIMIC yöntemine göre sürekli artış içerisinde. Ancak Türkiye'de kayıt dışı ekonominin boyutunda MIMIC yöntemine göre dalgalanmalar gözükmemektedir. Buna rağmen karşılaştırma yapmamız gerekirse; 1998 Rusya krizinde de kayıt dışı ekonomi MIMIC yöntemine göre artış gösterirken, Asya ve

Rusya krizlerinin de etkisiyle Türkiye’de bu dönemde yaşanan 1998-1999 ekonomik krizinde bir artış yaşanmamıştır.

ABD ile Türkiye’de kayıt dışı ekonominin yapısı çok farklıdır. ABD gelişmiş bir ülke olup MIMIC yöntemine göre kayıt dışı ekonominin 2000’li yıllarda boyutu %8-9’lu seviyelerde iken, Türkiye’de ise %30’lu seviyelerdedir. Ancak MIMIC yöntemine göre yapılan hesaplamalarda kriz yıllarında ABD’de kayıt dışı ekonomi artış gösterirken, Türkiye de benzer şekilde küresel krizin etkisi ile 2008-2009 küresel krizinde kayıt dışı ekonomi artış göstermiştir.

Asya ülkeleri ile Türkiye’deki durumu hesaplama yöntemlerindeki farklılıktan dolayı karşılaştırmak zordur. Asya ülkelerinde kayıt dışı ekonominin hesaplanmasında Elgin ve Öztunalı’nın iki sektörlü dinamik genel denge modeline göre hesaplaması dikkate alındığı için Türkiye’de farklı yöntemlerin kullanılmasından dolayı karşılaştırma yapmak anlamlı olmamaktadır. Sonuç olarak Elgin ve Öztunalı’nın çalışmasında kullanılan değişkenlerin ekonomik krizden etkilenmediği ve bu yöntemle göre Türkiye’de, Meksika’da, ABD’de, Asya ülkelerinde yaşanan krizlerde kayıt dışı ekonominin artmadığı tespit edilmiştir.

Buraya kadar anlatılanların bir özeti niteliğinde 1989’dan sonra Türkiye’de ve seçilmiş bazı ülkelerde yaşanan ekonomik kriz yıllarında ortaya çıkan kayıt dışı ekonominin nedenlerini ve boyutlarını vermek gerekirse Tablo 3.9’daki gibidir.

Tablo 3.9: 1989'dan Sonra Türkiye'de ve Seçilmiş Bazı Ülkelerde Yaşanan Ekonomik Krizlerde Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri ve Boyutları

	Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri	Kayıt Dışı Ekonominin Yapısı ve Boyutları
Meksika	<ul style="list-style-type: none"> • Yıllardır süre gelen kayıt dışı ekonominin yapısı, • Vergi ve enflasyon oranlarının yüksek olması • Tarımın yapısından kaynaklanan nedenler, • Düşük asgari ücret politikası • İşsizliğin yüksek olması 	<ul style="list-style-type: none"> • Meksika'da kayıt dışı ekonominin genel yapısı küçük işletmelerden ve aile şirketlerinden oluşmaktadır. • Meksika'da kayıt dışı ekonomi ile enflasyon arasında sıkı bir ilişki vardır. Parasal yonteme göre enflasyonun en yüksek olduğu yıl olan 1988 yılında kayıt dışı ekonomide en yüksek seviyesindedir. • Meksika'da parasal yonteme göre kayıt dışı ekonomi 1994 ekonomik krizinde bir önceki yıla göre yaklaşık %3 artış göstermiştir. • Elgin ve Öztunalı'nın iki sektörlü dinamik genel denge modeline dayanarak yaptıkları çalışmaya göre—1994 ekonomik krizinde kayıt dışı ekonomi artış göstermemiştir.
Asya'nın Beş Ülkesi *	<ul style="list-style-type: none"> • Enflasyon ve işsizlik oranlarının yüksekliği • Kişi başına düşen gelirden azalış, • Vergi yükündeki baskı 	<ul style="list-style-type: none"> • Kayıt dışı istihdamın boyutu Malezya hariç %50'nin üzerinde ve krizden etkilenen bir seyir izlemiştir. • Elgin ve Öztunalı'nın yaptıkları çalışmaya göre kayıt dışı ekonomi 1997-1998 yıllarında Asya'nın beş ülkesinde de artış göstermemiştir. Bu çalışmaya göre Endonezya hariç Asya'nın diğer dört ülkesinde kayıt dışı ekonomi %20'nin üzerindedir. Genel olarak değerlendirdiğimizde 1995-2000 yılları arasında kayıt dışı ekonomi, en yüksek Asya Krizi'nin katalizörü olan Tayland'da olup %48-%52 arasındadır. En düşük ise Endonezya'da olup %18-%19 seviyesindedir.
Rusya	<ul style="list-style-type: none"> • Kişi başına düşen gelirden azalış • Vergi yasalarındaki karmaşıklıklar, • Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki makroekonomik dengesizlik, • Sovyetler Birliği'nden kalma vergisel alışkanlıklar, • Vergi oranlarının, enflasyon oranlarını ve işsizlik oranlarının yüksek olması • Vergi kanunlarının yetersizliği ve vergilemede adaletsizlik, • Büyük şirketlerde sık sık vergiden kaçınma ve kaçakçılık faaliyetlerini yaşanması 	<ul style="list-style-type: none"> • Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Rusya'da kayıt dışı ekonomi yapısal sorunlardan dolayı sürekli artış göstermektedir. • Elgin ve Öztunalı'nın yaptıkları çalışmaya göre incelenen kriz ülkelerinde ilk defa kriz yıllarında kayıt dışı ekonomi artış gösterdiği tespit edilmiştir. • Kar ve Freitas'ın çalışmalarına göre de kayıt dışı ekonomi 1998 yılında artış göstermiştir. 1997 yılında kayıt dışı ekonomi ruble cinsinden 996.908 iken 1998 yılında 1.182.674 milyon olmuştur • MIMIC yöntemine göre Rusya'da kayıt dışı ekonomi 1995 yılında %40 seviyesinde iken 1998 yılında %50'li seviyelere çıkmıştır.
ABD	<ul style="list-style-type: none"> • Asgari ücret politikası • Yasadışı göçmenlerin kayıtlı sektörde iş bulamamaları • İşsizlik oranlarındaki nispeten artış • Kayıt dışı istihdam seviyesinin yüksekliği 	<ul style="list-style-type: none"> • ABD'de kayıt dışı ekonominin genel olarak peyzajcılar, inşaat işçilerinin ve dadıların çalıştığı kesimden kaynaklandığı ifade edilmektedir. • ABD'de kayıt dışı ekonominin GSYH'nin %9'u (yaklaşık olarak 970 milyar dolar) olduğu tahmin edilmektedir. • ABD'de ekonomik kriz yıllarında kayıt dışı ekonomi büyük oranda etkilenmemiş ancak 2008'de %1'lik bir artış yaşanmıştır. • Elgin ve Öztunalı'nın yaptıkları çalışmaya göre kayıt dışı ekonomi ekonomik kriz yıllarında yine artış göstermemiştir. • MIMIC yöntemine göre kayıt dışı ekonomi krizin etkilerinin görüldüğü ilk yıl olan 2007 yılından itibaren artış göstermiştir.

Tablo 3.9 (Devam): 1989'dan Sonra Türkiye'de ve Seçilmiş Bazı Ülkelerde Yaşanan Ekonomik Krizlerde Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri ve Boyutları

Türkiye	5 Nisan 1994 Ekonomik Krizi	
	<ul style="list-style-type: none"> • Enflasyon oranlarının yüksek olması • Kişi başına düşen gelirden azalış ve yoksulluk, • Ek vergilerin konulması, • Vergi yükü artışı, • Vergi affı ve denetim yetersizliği 	<ul style="list-style-type: none"> • Türkiye'de 5 Nisan 1994 ekonomik krizinde altı farklı hesaplama yöntemine göre kayıt dışı ekonomi artış göstermiştir. • Kayıt dışı ekonomideki mutlak artış sadece 5 Nisan 1994 ekonomik krizinde görülmüş olup, bunun nedeni olarak siyasi istikrarsızlık, yanlış iktisat politikaları gösterilmektedir.
	1998-1999 Ekonomik Krizi	
	<ul style="list-style-type: none"> • Enflasyon ve işsizlik oranları, • Kamu harcamalarının artış göstermesi, • İşgücüne yönelik olarak yapılan regülasyonlar, • Vergi affı ve denetim yetersizliği, • Ek vergilerin konulması, • 1999 Marmara depremi 	<ul style="list-style-type: none"> • 1999 yılında kayıt dışı ekonomi vergi incelemeleri yöntemine göre artış göstermiştir. • Parasal oran yaklaşımına göre ise kayıt dışı ekonomi 1998 yılında artış göstermesine rağmen 1999 yılında azalmıştır.
	2000-2001 Ekonomik Krizi	
<ul style="list-style-type: none"> • Yıllık büyüme oranlarının yetersizliği, • Enflasyon ve işsizlik oranlarının yüksekliği • Kişi başına düşen gelirden azalış, • Vergi afları, vergilemede adaletsizlik, • İşgücü piyasasına yönelik düzenlemelerden kaynaklı sorunlar, • Kaçakçılığın büyük boyutlara ulaşması, • Ek vergiler ve vergi yükündeki artış 	<ul style="list-style-type: none"> • 2000 ekonomik krizinin yılsonunda gerçekleşmesi nedeniyle asıl etkilerinin 2001 yılında görülmeye başlanmış olmasına rağmen kayıt dışı ekonomi basit ve geliştirilmiş parasal oran yöntemlerine göre kriz yılında artmıştır. • 2001 ekonomik krizinde basit ve geliştirilmiş parasal oran yöntemine göre azalış gösteren kayıt dışı ekonomi MIMIC ve vergi incelemeleri yöntemine göre artmıştır. 	
2008-2009 Ekonomik Krizi		
<ul style="list-style-type: none"> • Enflasyon oranları ve işsizlik oranlarının yüksekliği • İşgücüne yönelik olarak yapılan düzenlemeler, • Denetim yetersizliği 	<ul style="list-style-type: none"> • Türkiye'de kayıt dışı ekonomi 2008 yılında MIMIC, vergi incelemeleri ve basit parasal oran yöntemine göre artış göstermiştir. • 2009 yılında kayıt dışı ekonomi vergi incelemeleri yöntemi ve parasal oran yönteminin göre (MIMIC yöntemi hariç) azalmıştır. 	

* Asya'nın Beş Ülkesi olarak Endonezya, Filipinler, Güney Kore, Malezya, Tayland esas alınmıştır.

Not: Bu tablo çalışmada kullanılan kaynaklardan derlenmiştir.

SONUÇ

1980’li yıllardan itibaren küreselleşmenin hız kazanmasıyla birlikte, dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Türkiye’de de çok sık ekonomik krizler yaşanmıştır. Bu ekonomik krizlerin bazıları kısa süreli olurken, bazıları da uzun süreli olmuştur. Ancak bu krizler sürelerine bakmaksızın ekonomide bazı olumsuz etkiler yaratmışlardır. Bunlar; fiyat istikrarsızlıklarının yaşanması, işsizlikteki artış, cari açık ve bütçe açıklarında dengesizlik, vb. şekilde ortaya çıkmıştır. Ekonomik krizlerin yarattığı olumsuz etkilerden birisi de yeni kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin oluşması ya da var olanın artmasına daha fazla zemin hazırlaması şeklinde olmuştur.

1989 sonrasında seçilmiş bazı ülkeler ile Türkiye’deki ekonomik krizlerde kayıt dışı ekonominin boyutlarını incelediğimizde şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır: 1989’dan sonra yaşanan ekonomik krizlerde seçilmiş ülkelerde kayıt dışı ekonominin boyutlarının araştırılmasında Elgin ve Öztunalı’nın “Shadow Economies around the World: Model Based Estimates” adlı çalışması ve diğer yöntemler (MIMIC, parasal yöntem, vergi incelemeleri yöntemi) kullanılmıştır. İki sektörlü dinamik genel denge modeline göre 1989’dan sonra Rusya hariç ele alınan hiçbir ülkede ekonomik krizlerde kayıt dışı ekonominin boyutunun artmadığı tespit edilmiştir. Ancak kayıt dışı ekonomiyi hesaplama yöntemleri arasındaki fark burada da ortaya çıkmış ve diğer hesaplama yöntemlerinin bazılarına göre ekonomik kriz yıllarında kayıt dışı ekonominin arttığı tespit edilmiştir. Örneğin 1994 Meksika ekonomik krizinde kayıt dışı ekonominin boyutu parasal yöntemle göre %3 oranında artış göstermiştir. Rusya da Elgin ve Öztunalı’nın ifade edilen çalışması dâhil olmak üzere MIMIC yöntemine göre kayıt dışı ekonomi krizle birlikte artış göstermiştir. ABD’de de 2007-2008 küresel ekonomik krizinde MIMIC yöntemine göre kayıt dışı ekonomi artış göstermiştir. Genel olarak, 1997 Asya krizi hariç (veri yetersizliği nedeniyle) seçilmiş ekonomik krizlerde kayıt dışı ekonominin arttığı ifade edilebilir.

Türkiye’de ise 5 Nisan 1994 ekonomik krizinde ele alınan hesaplama yöntemlerinin (MIMIC, vergi incelemeleri, basit ve geliştirilmiş parasal oran yaklaşımı, karma ve basit elektrik tüketimi yaklaşımı) hepsine göre kayıt dışı ekonominin arttığı tespit edilmiştir. Bu, bütün hesaplama yöntemlerinde yer alan değişkenlerin krizden etkilendiği anlamına da gelmektedir. Bu yıllar aynı zamanda kayıt dışı ekonomiyle ilgili çalışmaların başlangıç yıllarıdır. 1994 ekonomik krizinden sonra ise kayıt dışı ekonominin önlenmesine yönelik çalışmalar (özellikle 2000’den sonra) artmıştır. Ancak reel anlamda başarı

sağlanamamıştır. 1998-1999 ekonomik krizinde, 1998 yılında basit, geliştirilmiş parasal oran yöntemine göre kayıt dışı ekonomi artmış, MIMIC ve vergi incelemeleri yöntemine göre azalmıştır. 1999 yılında ise MIMIC, basit, geliştirilmiş parasal oran yöntemine göre kayıt dışı ekonomi azalmış, vergi incelemeleri yöntemine göre ise artış göstermiştir. Neticede 1998-1999 ekonomik krizinde MIMIC yöntemine göre kayıt dışı ekonomi de artış yaşanmamış aksine azalma meydana gelmiştir. 2000-2001 krizlerinde, 2000 yılında basit ve geliştirilmiş parasal oran yöntemine göre kayıt dışı ekonomi artmış, vergi incelemeleri, MIMIC yöntemine göre ise azalma göstermiştir. 2001 yılında tam tersi yaşanarak MIMIC ve vergi incelemeleri yöntemlerine göre artış yaşanırken, basit ve geliştirilmiş parasal oran yöntemlerine göre azalış yaşanmıştır. 2008-2009 küresel ekonomik krizinde de 2008 yılında basit parasal oran yöntemi, MIMIC ve vergi incelemeleri yöntemine göre artış yaşanırken, 2009 yılında bu MIMIC yönteminde artış devam ederken, vergi incelemeleri ve basit parasal oran yöntemine göre azalış meydana gelmiştir.

Türkiye özellikle 2000-2001 ekonomik krizinden sonra kayıt dışı ekonomiyle mücadeleye yönelik somut adımlar atmasına rağmen yeterli olmamıştır. 2006 yılında kayıt dışı istihdamla mücadele projesi, 2008-2010 ve 2011-2013 yılları Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planlarına rağmen kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü önleyememiştir. Kayıt dışı ekonominin boyutları hala MIMIC yöntemine göre %30'lu seviyelerde olup gelişmiş ülkelere oranla çok yüksektir. Bu yüzden gelecek ekonomik krizlerde kayıt dışı ekonominin boyutunun artmasını önlemek için kriz yılları dışında alınacak önlemler büyük rol oynamaktadır. Bu nedenle kayıt dışı ekonominin nedenleri kriz yılları dışında tek tek belirlenmeli, ekonomik krizlerde ne oranda değiştiği tespit edilerek çözümler aranmalıdır. Ekonomik krizlerden önce kayıt dışı ekonominin boyutu azaltılabilirse, yaşanabilecek ekonomik krizde, krizlerin olumsuz sonuçlarının ve alınan kısa dönemli politikaların kayıt dışı ekonomiye olumsuz yansımaları önlenebilecektir.

Kayıt dışı ekonomi ve kayıtlı ekonomi genel ekonomiyi oluşturduğu için, kayıt dışı ekonomi büyüdükçe reel ekonomide bundan etkilenecek ve ekonomik krizlerde alınan politika ve önlemlerin verimsiz olmasına neden olacaktır. Ekonomik krizlerde, alınan ve uygulamaya konulan politikalar daha çok ekonomik krizleri aşmaya yönelik olduğu için alınan kısa dönemli iktisat politikaların ve regülasyonların kayıt dışı ekonomiyi etkileyip etkilemediğine pek dikkat edilmemektedir. Çünkü ekonomi krizde olduğu için alınan

kararları olağanüstü durum kararı konumuna getirmektedir. Bu nedenle ekonomik krizlerde alınacak kararlar kısa vadeli olduğu için, kriz öncesi, kriz anı ve sonrası için kayıt dışı ekonomiyi önlemeye yönelik düzenlemeler yapılması gerekmektedir. Bu amaçla her ülke kendi gerçekleri doğrultusunda kayıt dışı ekonomisinin nedenlerini, farklı hesaplama yöntemlerine göre boyutlarını, her yöntemde yer alan değişkenlerin olağan ve olağanüstü dönemde ne ölçüde etkilendikleri de dâhil olmak üzere tespit ederek, kayıt dışı ekonomi ile mücadeleye yönelmelidir.

Kayıt dışı ekonomi ile mücadele birçok açıdan önemlidir. Çünkü kayıt dışı ekonomi; vergi ahlakını zedelemekte kayıtlı olan ile olmayan arasında rekabeti bozmaktadır. Ülkelerin resmi rakamlarının düşük gösterilmesine sebep olmasından kaynaklı kredi derecelendirme kuruluşlarının ülkenin kredi notunu yanlış ya da daha düşük değerlendirilmesine sebep olmaktadır. Ayrıca küçük ve orta ölçekli işletmelerin büyüyerek kayıt altına girme endişesine neden olduğu, toplumsal iyiyi bozduğu ve belki de en önemlisi kamu gelirlerinde kayba sebep olduğu için önlenmesi gerekmektedir. Gelir kaybından kaynaklı birçok sorunu engelleyeceği için de kayıt dışı ekonomi ile mücadele edilmesi ayrıca gerekmektedir.

Bu nedenle hem olağan dönemler için hem de olası ekonomik krizler için Türkiye’de ülke gerçekleri de dikkate alarak, içinde bulunduğu yapısal durum bazında bazı önlemler alınması gerekmektedir. Bunlar:

- Alınması gereken en önemli önlemlerden birisi ekonomik kriz yıllarında kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin ekstra artabileceği olasılığını dikkate alarak ekonomik krizin türüne göre önceden krizlere özgü kayıt dışı ekonomiyle mücadele planları oluşturulmalıdır.
- Ekonomik krizlerde maliyetlerin artması kayıt dışı ekonomiyi etkileyen önemli gelişmelerden biridir. Bu nedenle krizlere yönelik hazırlanacak mücadele planlarında özellikle işgücü piyasalarına yönelik (maliyet azaltıcı) önlemler devreye konulabilir. Burada vergi takozu denilen maliyetler azaltılabileceği gibi emek ve sermaye arasında kriz dönemine özgü olmak üzere farklı bir vergi tarifesi devreye konulabilir.
- Türkiye özellikle vergi affının çok sık yapıldığı bir ülke konumundadır. Ekonomik kriz yıllarında da daha önce bahsedildiği gibi vergi afları yapılmıştır. Yapılan bu aflar vergilerini düzenli ödeyen mükelleflerin vergi ahlakını zedelemekte ve ahlakı

zedelenen kişilerin de kayıt dışı ekonomiye geçmesine sebebiyet vermektedir. Bu yüzden gerek ekonomik kriz yıllarında, gerekse normal dönemlerde vergi aflarına başvurmadan vazgeçilmelidir.

- Türkiye’de ayrıca bazı ekonomik krizlerde vergi denetiminin azaldığı sonucu tespit edilmiştir. Özellikle ekonomik kriz yıllarında denetim azaltılmamalı aksine kalitesi yükseltilmelidir. Çünkü vergi mükellefi krizde dâhil olmak üzere her zaman doğru ve objektif olarak denetleneceğini bilmelidir.
- Cezalar teşvik edici değil, caydırıcı değildir. Uzlaşma müessesesi tekrar gözden geçirilerek vergi ahlakına zarar verecek endişeler giderilmelidir.
- Gerek ekonomik kriz yıllarında, gerekse krizden sonra vergilemede adalet ilkesine dikkat ederek, adalet anlayışına zarar verecek noktadan uzaklaşılmalıdır.

Unutulmamalıdır ki kayıt dışı ekonomide yaşanacak her olumlu gelişme, kamu gelirlerinde artışa dolayısıyla eğitim, sağlık, güvenlik, sosyal güvenlik gibi birçok noktada mal ve hizmetlerin hem niteliğinin hem de niceliğinin artmasına katkı sağlayacaktır. Aynı zamanda devletin finansman sıkıntısından kaynaklı yaşayacağı birçok sıkıntıyı da azaltabilecektir. Kayıtlı olmayanların kayıt altına alınması ile de vergi yükü uzun vadede aşağıya çekilerek, toplumsal refaha katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akalın, Gülsüm; Ferdi Kesikoğlu. “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Büyüme İlişkisi”, *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 5, 2007, s. 71-87.
- Akdiş, Muhammed. “Küreselleşmenin Finansal Piyasalar Üzerindeki Etkileri ve Türkiye: Finansal Krizler-Beklentiler”, *Dış Ticaret Dergisi*, Sayı: 26, 2002, s. 1-26.
- Akdiş, Muhammed. *Global Finansal Sistem-Finansal Krizler ve Türkiye*, Beta Yayınları, İstanbul 2000.
- Akdoğan, Serpil Kahraman. “Türkiye’de Mali Serbestleşme Süreci ve Krizlerin Kısa Bir Özeti”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 2, 2012, s. 189-208.
- Akgüç, Öztin. “Kriz Nedeni ve Çıkış Yolları”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı: 42, 2009, s. 6-11.
- Akman, Vedat. *Modern Dünyadaki En Büyük Ekonomik Kriz “Asya Krizi Sonrası ve Muhtemel Etkileri”*, Rota Yayınları, İstanbul 1998.
- Akmeşe, Halil; Hüseyin Çetin. “2008 Dünya Ekonomik Krizinin Türkiye Ekonomisi ve Türk-Azeri Ekonomik İlişkileri Üzerindeki Etkileri”, *Journal of Azerbaijani Studies*, Cilt: 12, Sayı: 1-2, 2009, s. 105-117.
- Aktan, Coşkun Can; Hüseyin Şen. “Ekonomik Kriz Nedenler ve Çözüm Önerileri”, *Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı II*, Cilt: 7, Sayı: 42, 2001, s. 1225-1230.
- Aktaş, Ramazan; Semra Pekmaya; Esra Aydoğan. “2001 Krizi Sonrası Dönemde Makroekonomik Gelişmeler Işığında Türk Bankacılık Sisteminin Yeniden Yapılandırılmasına İlişkin Bir Değerlendirme”, *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 237, 2005, s. 17-48.
- Alantar, Doğan. “Küresel Finansal Kriz: Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme”.
<http://www.finanskulup.org.tr/assets/maliyefinans/81/Dogan_Alantar_Kuresel_Finansal_Kriz_Nedenleri_Sonuclari_MFY81.pdf> (26.05.2014).
- Alderslade, Jamie; John Talmage; Yusef Freeman. “Measuring the Informal Economy-One Neighborhood at a Time”, *The Brooking Institution Metropolitan Policy Program Discussion Paper*, 2006, p. 1-22.
- Alp, Ali. *Uluslararası Mali Piyasalardaki Gelişmeler ve Türkiye*, İMKB Yayınları, Ankara 2002.
- Altıntaş, Halil. “Bankacılık Krizleri, Nedenleri ve Ekonomik Maliyetleri”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 22, 2004, s. 39-61.

- Amonlirdviman, Kevin; Mila Getmansky; Rishi Kumar; Andrew W. Lo. "The Dynamics of Global Financial Crises", Massachusetts Institute of Technology, Sloan School of Management, 2004, p. 1-55.
- Anbar, Adem; Gökhan Şenol. "2007-2008 Küresel Ekonomik Krizinin Türkiye'de Reel Sektör Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi", *Vergi Dünyası Dergisi*, Sayı: 343, 2010, s. 172-182.
- Aslanoğlu, Suphi. "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi ve Kayıt Dışı Ekonomiyi Azaltmaya Yönelik Çözüm Önerileri", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı: 39, 2008, s. 199-211.
- Aslanoğlu, Suphi; Seyfi Yıldız. "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi Olgusu, Bu Olguyu Azaltmaya Yönelik Çözüm Arayışları ve Bir Öneri: Rasyo Analizi Yoluyla Etkin Bir İnceleme Sisteminin Oluşturulması", *Sosyoekonomi Dergisi*, Sayı: 2, 2007, s. 127-146.
- Atiker, Erhan. "Kayıt Dışı Ekonomi", *Sosyoloji Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 19, 2009, s. 205-225.
- Ay, Hakkı Mümin. "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemede Bilgi Ekonomisinin Etkinliği ve Gelir İdaresinin Rolü", *Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 11, 2006, s. 57-82.
- Aydemir, Şinasi. *Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi*, Maliye Hesap Uzmanları Derneği Yayınları, İstanbul 1995.
- Aydın, Murat. *Türkiye'de 1989 Sonrasında Yaşanan Mali Krizler ve Bu Krizlerde Uygulanan Vergi Politikalarının Etkinliği*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2008, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Aydın, Selda. "Meksika Krizi", *Vergi Sorunları Dergisi*, Sayı: 133, 1999, s. 45-59.
- Aykaç, Gökhan. *İşgücü Piyasalarına Yönelik Regülasyonların İşgücü Arz ve Talebi Üzerine Etkileri: Türkiye Üzerine Bir İnceleme*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2010, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Bağırzade, Elşen. "Kayıt Dışı Ekonomi Kavramına Ortak Yaklaşım Sorunu: Makro İktisat Kapsamlı Kavramsal Analiz", *Hacettepe Üniversitesi Sosyoekonomi Dergisi*, Sayı:18, 2012, s. 195-223.
- Bakkal, Ufuk. *Kayıt Dışı Ekonomi*, Derin Yayınları, İstanbul 2007.
- Bakkalcı, Can. "Küresel Krizin Kayıt Dışı İstihdam Üzerine Muhtemel Etkileri: Emek Yoğun Piyasalarda Türkiye Örneği", *ESAM Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, 2011, s. 1-28.
- Baldemir, Ercan; M. Faysal Gökcalp; Mehmet Avcı. "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin MIMIC Model ile Tahminlenmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 2, 2005, s. 231-243.

- Bayrak, Metin; Osman Cenk Karaca. “Türkiye’de 1970-2011 Yılları Arasında Oluşan Ekonomik ve Siyasi Gelişmelerin Seyri”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 34, 2013, s. 1-20.
- Benk, Serkan; Tamer Çetin. “Küresel Ekonomik Krizin Vergi Uyumu Üzerindeki Etkileri”, *Vergi Dünyası Dergisi*, Sayı: 345, 2010, s. 103-116.
- Benli, Abdurrahman; Gökhan Sönmezler. “Türk Bankacılık Sistemi ve Kriz”, *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 195, 2002, s. 80-92.
- Bilge, Orhan. “Ekonomik Krizlerin Yoksulluk Üzerine Etkileri”, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü Uzmanlık Tezi, Ankara 2009.
- Bilgin, Gazi. “Rusya Krizinin Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine Etkisi”. <http://www.circassiancenter.com/cc-turkiye/tarih/171_rusyakrizinin.htm> (20.05.2014).
- Bonciu, Florin. “The Global Economic Crisis: A Step Forward Towards Better Global Governance or Global Government?”, *Romanian Economic and Business Review*, Vol.: 3, No: 4, 2008, p. 7-13.
- Boratav, Korkut. *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2009*, 15. Baskı, İmge Kitapevi, Ankara 2011.
- Borluk, Sinan. *Dünya Ekonomik Krizleri ve Ulusal Düzeyde Verimliliğe Dayalı İstikrar Politikalarının Önemi*, Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları, Ankara 2010.
- Bruno S. F.; Friedrich Schneider, “Informal and Underground Economy”, *International Encyclopedia of Social and Behavioral Science*, Vol.: 12, 2000, p. 1-16.
- Buch, Claudia M.; Ralph P. Heinrich. “Handling Banking Crises-The Case of Russia”, *Kiel Working Paper*, No: 920, 1999, p. 1-36.
- Buchner, Thomas; Philip R. Hoffmann-Rehnitz. “Introduction: Irregular Economic Practices as a Topic of Modern (Urban) History-Problems and Possibilities”, (ed. Thomas Buchner, Philip R. Hoffmann-Rehnitz), *Shadow Economies and Irregular Work in Urban Europe*, 2011, p. 3-36.
- Buehn, Andreas; Alexander Karmann; Friedrich Schneider. “Size and Development of the Shadow Economy and Do-it- Yourself Activities: The Case of Germany”, *Working Paper*, No: 14, 2007, p. 1-46.
- Buehn, Andreas; Friedrich Schneider. “Corruption and the Shadow Economy: A Structural Equation Model Approach”, *IZA Discussion Paper*, No: 4182, 2009, p. 1-39.
- Bulutoğlu, Kenan. *Yöresel ve Küresel Para Krizleri: Dünya Kazan Ben Kepçe: 2*, Batı Türkeli Yayıncılık, İstanbul 2002.
- Burnside, Craig; Martin Eichenbaum; Sergio Rebelo. “Currency Crisis Models”, *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, 2007, p. 1-8.

- Bustelo, Pablo; Clara Garcia; Iliana Olivie. "Global and Domestic Factors of Financial Crisis in Emerging Economies: Lessons From the East Asian Episodes (1997-1999)", *ICEI Working Paper*, No: 16, 1999, p. 1-106.
- Can, İsmail. "Ekonomik Krizlere Karşı Uygulanması Gereken Vergi Politikaları", *Maliye Dergisi*, Sayı: 142, 2003, s. 69-107.
- Candan, Turgut. "Yargı Kararları Işığında Vergi Kayıp ve Kaçağının Değerlendirilmesi", 19. Türkiye Maliye Sempozyumu, Antalya 2004, s. 255-280.
- Cazan, Doinita; Alina Florentina Cucos. "The Economic Crisis-Meanings and Significations", *International Conference Risk in Contemporary Economy*, Dunarea de Jos University of Galati-Faculty of Economics and Business Administration, Romania 2012, p. 111-114.
- Chang, Roberto; Andrés Velasco. "The 1997-98 Liquidity Crisis: Asia Versus Latin America", *Central Bank of Chile Working Paper*, No: 120, 2001, p. 1-40.
- Chiodo, Abigail J.; Michael T. Owyang. "A Case Study of a Currency Crisis: The Russian Default of 1998", *Federal Reserve Bank of St. Louis Review*. No: 84(6), 2002, p. 7-17.
- Coşkun, Kutlu Tekin. *Ekonomik Krizler*, Vergi Denetmenleri Derneği Yayınları, Ankara 2004.
- Cura, Serkan. 1980 Sonrası Türkiye ve IMF İlişkilerinin Maliye Politikası Boyutuyla Değerlendirilmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2004, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.
- Çakar, Vesile. "Yabancı Sermayeli Banka Girişleri ve Ulusal Bankacılık Sektörü Üzerindeki Etkileri", TCMB Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara 2003.
- Çakman, Kemal; Umut Çakmak. "1989 Sonrası Türkiye Ekonomisinde Kriz Dinamikleri" *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 213, 2003, s. 29-50.
- Çapraz, Neşe. *Ekonomik Bunalımların Dünya'da ve Türkiye'de Yansımaları*, DER Yayınları, İstanbul 2001.
- Çarıkçı, Emin. "2000-2001 Yılı Ekonomik Krizlerinin Sebepleri ve Sonuçları", *Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı I*, Cilt: 7, Sayı: 41, 2001, s. 475-490.
- Çetin, Güneş. "Vergi Aflarının Vergi Mükelleflerinin Tutum ve Davranışları Üzerindeki Etkisi", *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 2, 2007, s. 171-187.
- Çetintaş, Hakan; Hasan Vergil. "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1, 2003, s. 15-30.
- Çolak, Mustafa. "Dinamik ve Yükselen Ekonomi: Kayıt Dışı Ekonomi", *Yaklaşım Dergisi*, Sayı: 112, 2002, s. 73-77.

- Çolak, Mustafa. “Kayıt Dışı Ekonominin Vergisel Görüntüsünün İrdelenmesi”, *Yaklaşım Dergisi*, Sayı: 103, 2001, s. 195-198.
- Çolak, Mustafa. *Kayıt Dışı Ekonomi ve Çözüme Yönelik Politika Önerileri*, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012.
- Çolak, Ömer Faruk; Hakan N. Ardor; Mengül Tuncay. “Finansal Kriz ve Bankalar: Türkiye’de 2000 ve 2001 Krizleri Örneği”, *Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı I*, Cilt: 7, Sayı: 41, 2001, s. 701-711.
- Delice, Güven. “Finansal Krizler İçin Erken Uyarı Sistemleri”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 33, 2005, s. 1-27.
- Delice, Güven. “Finansal Krizler: Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 20, 2003, s. 57-81.
- Demircan, Esra Siverekli. “Türkiye’de Vergi Politikalarının Siyasal Analizi: Siyasal Değişimin Vergi Kayıp ve Kaçaklarına Etkisi Üzerine Bir İnceleme”, 19. Türkiye Maliye Sempozyumu, Antalya 2004, s. 533-572.
- Demirci, Nedret. *Finansal Krizlerin Anatomisi: Modern Kriz Teorileri Işığında Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye*, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Ankara 2005.
- Deniz, Gülhan. 2008 Küresel Krizinin Ekonomik Etkileri ve Kriz Döneminde Alınan Para-Maliye Politikası Önlemleri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2013, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Dobre, Ion; Adriana Ana Maria Alexandru. “The Impact of Unemployment Rate on the Dimension of Shadow Economy in Spain: A Structural Equation Approach”, *European Research Studies*, Vol.: 12, Issue: 4, 2009, p. 179-197.
- Doğan, Burhan. “Türkiye Ekonomisinde Kriz Öncü Göstergeleri ve İkiz Açık”. <<http://jhss-khazar.org/wp-content/uploads/2010/06/TURKIYE-EKONOMISINDE-KRIZ-ONCU.pdf>> (28.07.2014).
- Doğanlar, Murat; Harun Bal; Mehmet Özmen. “Döviz Krizi Modelleri”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 1, 2007, s. 253-276.
- Doğrusöz, Bumin. “Kayıt Dışı Ekonomi İle Mücadele Açısından Vergi Hukuku Özel Hukuk İlişkilerine Bakış”, 19. Türkiye Maliye Sempozyumu, Antalya 2004, s. 158-176.
- DPT, “Kayıt Dışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara 2001.
- DPT, *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı: 1998 Yılı Programı*, DPT Yayınları, Ankara 1997.
- DPT, *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı: 1999 Yılı Programı*, DPT Yayınları, Ankara 1998.

- Durmuş, Savaş. “Finansal Krizleri Açıklamaya Yönelik Yaklaşımlar”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 5, 2010, s. 31-46.
- Durmuş, Savaş. Türkiye’de 2000’den Sonra Yaşanan Ekonomik Krizler ve Kriz Döneminde Tüketicilerin İktisadi Davranışları, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2011, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.
- Eğilmez, Mahfi. *Küresel Finans Krizi (Piyasa Sisteminin Eleştirisi)*, Remzi Kitapevi, İstanbul 2008.
- Eker, Aytaç; Metin Meriç; Duran Bülbül. *Devlet Borçları*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, Ankara 2005.
- Elgin, Ceyhun; Oğuz Öztunalı. “Shadow Economies around the World: Model Based Estimates”. <http://www.econ.boun.edu.tr/public_html/RePEc/pdf/201205.pdf> (02.03.2014).
- Elma, Fikret. “Sovyet Sonrası Rusya ve Orta Asya”, *Journal of Azerbaijani Studies*, Vol.: 10-12, No: 1(4), 2009, s. 129-243.
- Erdem, Vahit. “Ekonomik Krizin Tarihiçesi”, *Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı I*, Cilt: 7, Sayı: 41, 2001, s. 11-19.
- Erdoğan, Niyazi. *Dünya ve Türkiye’de Finansal Krizler*, Yaklaşım Yayınları, Ankara 2002.
- Erdoğan, Seyhan. “Küresel Mali ve Ekonomik Krizin Türkiye Ekonomisi ve Türkiye Çalışma Yönetimine Etkileri”. <http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/areas/kuresel_mali_kriz/tr_kuresel_mali_kriz.pdf> (29.07.2014).
- Erdönmez, Pelin Ataman. “Küresel Kriz ve Ülkeler Tarafından Alınan Önlemler Kronolojisi”, *Bankacılar Dergisi*, Sayı: 68, 2009, s. 85-101.
- Erkekoğlu, Hatice; Emine Bilgili. “Parasal Krizlerin Tahmin Edilmesi: Teori ve Uygulama”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 24, 2005, s. 15-36.
- Erkuş, Hakan; Kadir Karagöz. “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Kaybının Tahmini”, *Maliye Dergisi*, Sayı: 156, 2009, s. 126-140.
- Erman, Arif. *Küresel Ekonomik Kriz: Sermaye Birikiminin Analizi*, Truva Yayınları, İstanbul 2010.
- Ernste, Dominik; Friedrich Schneider. “Increasing Shadow Economies all over the World-Fiction or Reality?”, *IZA Discussion Paper*, No: 26, 1998, p. 1-65.
- Ersun, Cengiz; Tezer Palacıoğlu. *Meksika Ülke Etüdü*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 1998.

- Eyüpgiller, Saygın; Fatih Saraçoğlu. “Global Krizin Etkilerinin Azaltılması Amacıyla Uygulanan Harcama Vergileri Oran İndirimlerinin Etkilerinin Değerlendirilmesi”, 25. Türkiye Maliye Sempozyumu, Ankara 2011, s. 14-62.
- Fleming, Matthew H.; John Roman; Graham Farrell. “The Shadow Economy”, *Journal of International Affairs*, No: 2, 2000, p. 387-409.
- Flood, Robert P.; Nancy P. Marion. “Policy Implications of “Second-Generation” Crisis Models”, *International Monetary Fund (IMF) Staff Papers*, Vol.: 44, No: 3, 1997, p. 383-394.
- Frey, Bruno S.; Werner W. Pommerehne. “The Hidden Economy: State and Prospects for Measurement”, *Review of Income and Wealth*, Vol.: 30, 1984, p. 1-23.
- Gençler, Ayhan. “Avrupa Birliği’nde Krizin İşsizliğe Etkisi ve İstihdam Teşvikleri”, *Çalışma İlişkileri Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2011, s. 1-25.
- Gençtürk, Mehmet; Hüseyin Dalğar; Tayfun Yılmaz. “Finansal Krizlerin İşletmelerin Finansal Kararlarına Etkileri: İMKB’de İşlem Gören İşletmeler Üzerinde Bir Araştırma”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 1, 2011, s. 187-207.
- Gerek, Sevgi. *Finansal Küreselleşme ve Türkiye*, T.C Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1999.
- Glick, Reuven; Michael Hutchison. “Currency Crisis”, *Federal Reserve Bank of San Francisco Working Paper Series*, No: 22, 2011, p. 1-30.
- Göçer, İsmet; Abdullah Özdemir. “2008 Küresel Krizin Yayılma Süreci ve Etkileri: Seçilmiş Ülkeler İçin Ekonometrik Bir Analiz”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 1, 2012, s. 191-210.
- Gök, Sibel. *Ekonomik Krizin Çalışanlar Üzerindeki Etkisi*, Beta Basım Yayınları, İstanbul 2010.
- Güloğlu, Bülent; Ender Altunoğlu. “Finansal Serbestleşme Politikaları ve Finansal Krizler: Latin Amerika, Meksika, Asya ve Türkiye Krizleri”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 27, 2002, s. 107-134.
- Gümüş, Turgut. “Dışsallık ve Kayıt Dışı Ekonomi Kavramına İlişkin Bir Değerlendirme”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 3, 2000, s. 63-70.
- Hacıhasanoğlu, Burçin. “Meksika 1994 ve Arjantin 2001-2002 Krizlerinin Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye İçin Önemi”, TCMB Piyasalar Genel Müdürlüğü Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara 2005.
- Hatipoğlu, İlhan. “Kayıt Dışı Ekonomiden Kara Paraya: Ekonomik Yozlaşma”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı: 15, 1997, s. 624-629.
- Henderson, Callum. *Asya Çöküyor: Asya Krizi ve Sonrası*, (çev. Meral Güneç), Alfa Yayınları, İstanbul 2000.

- Hiç, Mükerrerem. *Küresel Ekonomik Kriz ve Türkiye*, Beykent Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009.
- Hoggarth, Glenn; Ricardo Reis; Victoria Saporta. “Cost of Banking System Instability: Some Empirical Evidence”, *Bank of England Working Paper*, No: 144, 2001, p. 1-38.
- İlgin, Yılmaz. “Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye’deki Boyutları”, DPT Uzmanlık Tezi, Ankara 1999.
- Ishihara, Hidehiko. “Understanding Krugmans’s “Third-Generation” Model of Currency and Financial Crisis”, (ed. Mitsuo Hisayuki), *Financial Fragilities in Developing Countries*, 2007, p. 25-38.
- Işık, Nihat; Mustafa Acar. “Kayıt Dışı Ekonomi: Ölçme Yöntemleri, Boyutları, Yarar ve Zararları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 21, 2003, s. 117-136.
- İlhan, Gökhan. “Vergi Ödemeyi Etkileyen Ekonomik Faktörler”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 12, 2007, s. 1-13.
- Kadirova, Susana. Güneydoğu Asya Ülkeleri Krizleri ve Rusya’ya Etkisi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2004, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Kansu, Aydan. *Döviz Kuru Sistemleri ve Döviz Krizleri: Türkiye 1994 ve 2001 Krizleri*, Güncel Yayıncılık, İstanbul 2006.
- Kar, Dev; Sarah Freitas. “Russia: Illicit Financial Flows and the Role of the Underground Economy”, *Global Financial Integrity*, 2013.
- Karabulut, Gökhan. *Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizlerin Nedenleri*, DER Yayınevi, İstanbul 2002.
- Karlık, Rıdvan. “Küresel Dünya’da Ekonomik Kriz”, *Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı II*, Cilt: 7, Sayı: 42, 2001, s. 1009-1028.
- Kaufman, George. “Banking and Currency Crises and Systemic Risk: A Taxonomy and Review”, *Financial Markets Institutions & Instruments*, Vol.: 9, No: 2, 2000, p. 1-79.
- Kazgan, Gülten. *Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004.
- Kepenek, Yakup; Nurhan Yentürk. *Türkiye Ekonomisi*, 12. Basım, Remzi Kitapevi, İstanbul 2001.
- Kibritçioğlu, Aykut. “Türkiye’de Ekonomik Krizler ve Hükümetler, 1969-2001”, *Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı I*, Cilt: 7, Sayı: 41, 2001, s. 174-182.
- Kılıç, Ramazan; Özer Özçelik. “Küresel Bir Sorun Kayıt Dışı Ekonomi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 16, 2006, s. 337-358.

- Kılıçdaroğlu, Kemal. “Saklı Ekonominin Boyutları ve Daraltma Önlemleri”, *Vergi Dünyası Dergisi*, Sayı: 228, 2000, s. 4-10.
- Kırbaş, Sadık. *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi, Yolsuzluk ve Siyasetin Finansmanı*, Phoenix Yayınları, Ankara 2012.
- Kızılot, Şükrü; Şafak Ertan Çomaklı. “Vergi Kayıp ve Kaçakları ve Kayıt Dışı Ekonomi İlişkisi ve Boyutlarının Mevzuat Açısından Değerlendirilmesi”, 19. Türkiye Maliye Sempozyumu, Antalya 2004, s. 115-157.
- Kıldış, Yusuf. “Kayıt Dışı Ekonominin Ulusal-Uluslararası Boyutu ve Çözüm Önerileri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2000, s. 3-20.
- Konukman, Aziz; Rahmi Aşkın Türel. “Krizin Türkiye Ekonomisine Yansımaları ve Geleceğe İlişkin Düşünceler”, *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 75, 2010, s. 77-122.
- Krueger, Anne; Aaron Tornell. “The Role of Bank Restructuring in Recovering From Crises: Mexico 1995-1998”, *NBER Working Paper Series*, No: 7042, 1999, p. 1-35.
- Krugman, Paul R.; Maurice Obstfeld. *International Economics Theory and Policy*, 6. Edition, Addison-Wesley, World Student Series, United States of America 2003.
- León, Sara Ochoa. “Economía Informal: Evolución Reciente y Perspectivas”, *Sociales y Opinión Pública*, 2003.
- Lestano; Jan Jacobs; Gerald H. Kuper. “Indicators of Financial Crises Do Work! A Early-Warning System for Six Asian Countries”. <<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.201.6167&rep=rep1&type=pdf>> (21.02.2014).
- Lordoğlu, Kuvvet. “Bunalımın İşçi Sınıfı Üzerine Etkileri”, (der. 93-94 Petrol-İş), *Petrol-İş Yıllığı 93-94*, (içinde) 1995.
- Macias, Jose Brambila. “The Dynamics of Parallel Economies Measuring the Informal Sector in Mexico”, *MPRA Papers*, No: 8400, 2008, p. 3-21.
- Magdoff, Fred; Michael D. Yates. *Ekonomik Krizin ABC’si*, (çev. Ahmet Kırmızıgül), Epos Yayınları, Ankara 2010.
- Maliye Bakanlığı, *Yıllık Ekonomik Rapor 2013*, T.C Maliye Bakanlığı, 2013.
- Malki, Elli. “The Financial Crisis in Russia”. <<http://128.118.178.162/eps/mac/papers/9901/9901001.pdf>> (20.05.2014).
- Maxfield, Sylvia. “Effects of International Portfolio Flows on Government Policy Choice”, (ed. Miles Kahler), *Capital Flows and Financial Crisis*, 1998.

- Mckibbin, Warwick J.; Andrew Stoeckel. "The Global Financial Crisis: Causes and Consequences", *Working Papers in International Economics*, No: 2.09, 2009, p. 1-40.
- McTague, Jim. "Underground Economy". <<http://www.fairtax.org/site/News2?id=9317>> (29.05.2014).
- Meriç, Metin; Ayşe Günay. "Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Bütçe Gelirleri Üzerindeki Etkisi", 19. Türkiye Maliye Sempozyumu, Antalya 2004, s. 834-854.
- Mishkin, Frederic. "Financial Policies and the Prevention of Financial Crises in Emerging Market Countries", *NBER Working Paper Series*, No: 8087, 2001, p. 1-40.
- OECD, *Measuring the Non-Observed Economy: A Handbook*, OECD Publication Service, France 2002.
- Oktar, Suat; Levent Dalyancı. "Finansal Kriz Teorileri ve Türkiye Ekonomisinde 1990 Sonrası Finansal Krizler", *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 29, Sayı: 2, 2010, s. 1-22.
- Okumuş, Sinan. *Global Kriz ve Türkiye Ekonomisi: Düşünce, Öngörü ve Öneriler*, Siyasal Kitapevi, Ankara 2010.
- Ongan, Nilgün Tunçhan. *Ekonomik Krizin Emek Piyasalarına Etkileri*, Birleşik Metal- İş Yayınları, İstanbul 2005.
- Osmanov, Şehriyar. *Rusya Federasyonunda Kayıt Dışı Ekonomi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2004, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Öğünç, Fethi; Gökhan Yılmaz. "Estimating The Underground Economy in Turkey", *The Central Bank of The Republic of Turkey Research Department Discussion Paper*, No: 0004, 2000, p. 1-29.
- Önder, İzzettin. "Ekonomik Kriz", *Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı I*, Cilt: 7, Sayı: 41, 2001, s. 45-55.
- Önder, İzzettin. "Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergileme", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 23-24, 2000-2001, s. 241-253.
- Özatay, Fatih. *Finansal Krizler ve Türkiye*, 4. Basım, Doğan Kitapevi, İstanbul 2013.
- Özbilen, Şevki. "Türkiye'de İktisadi Krizin Temel Nedenleri ve Bir Mali Sistem Reform Önerisi", *Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı I*, Cilt: 7, Sayı: 41, 2001, s. 105-120.
- Özçelik, Özer; Ercan Yaşar. "Kayıt Dışı Ekonomi Olgusunu Azaltmaya Yönelik Öneriler", *Mali Çözüm Dergisi*, Sayı: 74, 2006, s. 214-232.
- Özsoylu, Ahmet Fazıl. *Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1996.

- Öztürk, İbrahim. *Küresel Kriz ve Türkiye Ekonomisinin Dönüşümü*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 2012.
- Öztürk, Salih. “Sabit Döviz Kuru Politikasının Finansal Krizlere Etkisi: 1997 Güneydoğu Asya ve 2000 Kasım-2001 Şubat Türkiye Krizleri”, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 1, 2003, s. 171-185.
- Parasız, İlker. “Washington Konsensüsü Krizler, Ayak Sürümleri ve Sonuçları”, *Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı II*, Cilt: 7, Sayı: 42, 2001, s. 847-853.
- Parasız, İlker. *Türkiye Ekonomisi: 1923’den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Ezgi Kitapevi, Bursa 1998.
- Peter, Klara Sabirianova. “Income Tax Flattening: Does It Help to Reduce the Shadow Economy?”, *IZA Discussion Paper*, No: 4223, 2009, p. 1-48.
- Radelet, Steven; Jeffrey Sachs. “The East Asian Financial Crisis: Diagnosis, Remedies, Prospects”, *Brookings Papers on Economic Activity*, Issue: 1, 1998, p. 1-47.
- Rıza Yörükoğlu, *Doğu Asya Krizi*, Alev Yayınevi, İstanbul 1998.
- Sachs, Jeffrey; Aaron Tornell; Andres Velasco. “Financial Crisis in Emerging Markets: The Lessons From 1995”, *NBER Working Paper Series*, No: 5576, 1996, p. 1-51.
- Salvatore, Dominick; Fred Campano. “The Asian Financial Crisis and Warning Indicators-Then and Now”, *East Asia Law Review*, Vol.: 5, No: 1, 2010, p. 1-30.
- Sancak, Ercan; Erkan Demirbaş. “Küresel Ekonomik Kriz ve Türkiye Konut Sektörüne Etkileri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 3, 2011, s. 171-190.
- Sarılı, Mustafa Ali. “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Tedbirler”, *Bankacılar Dergisi*, Sayı: 42, 2002, s. 32-50.
- Savaş, Abdullah. “Vergi Dışı Piyasa Ekonomisi: Kapsamı, Etkileri, Öneriler”, *Sayıştay Dergisi*, Sayı: 72, 2009, s. 51-66.
- Savaşan, Fatih. “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Kaybı Tahminleri”, 19. Türkiye Maliye Sempozyumu, Antalya 2004, s. 51-73.
- Schneider, Friedrich. “Shadow Economies and Corruption All Over the World: New Estimates for 145 Countries”, *Economics E-Journal*, No: 2007-9, 2007, p. 1-47.
- Schneider, Friedrich. “The Shadow Economy and Shadow Economy Labor Force: What Do We (Not) Know?”, *IZA Discussion Paper*, No: 5769, 2011, p. 1-66.
- Schneider, Friedrich. “The Shadow Economy in Colombia: Size and Effect on Economic Growth”, *Economic Working Papers*, No: 1319, 2013, p. 1-50.
- Schneider, Friedrich; A.T. Kearney. “The Shadow Economy in Europe, 2010”, Johannes Kepler University, 2010, p. 1-18.

- Schneider, Friedrich; Andreas Buehn. "Shadow Economies in Highly Developed OECD Countries: What are the Driving Forces?", *IZA Discussion Paper*, No: 6891, 2012, p. 1-32.
- Seviğ, Veysi. "Resmi Bakış Açısıyla Kayıt Dışı Ekonomi", *Yaklaşım Dergisi*, Sayı: 199, 2009, s. 193-195.
- Sevim, Cüneyt. *Öncü Göstergeler Yaklaşımına Göre Finansal Krizler ve Türkiye Örneği*, BDDK Kitapları No: 11, Ankara 2012.
- Sharapenko, Denis. "Estimation of the Shadow Economy in Russia", (Unpublished Master Thesis), Central European University-Department of Economics, 2009, Hungary.
- Sibal, Jorge. "Measuring the Informal Sector in the Philippines and the Trends in Asia", 10. National Convention on Statistics, 2007, p. 1-18.
- Somçağ, Selim. *Türkiye'nin Ekonomik Krizi: Oluşumu ve Çıkış Yolları*, 2006 Yayınevi, İstanbul 2006.
- Sugözü, İbrahim Halil. *Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemede Vergi Politikaları: 1980-2004 Türkiye Örneği*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2008, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Susam, Nazan. "Kriz Süreci Makro Değişkenleri ve 2009 Bütçe Büyüklüklerini Nasıl Etkileyecek", *Maliye Dergisi*, Sayı: 155, 2008, s. 72-88.
- Sutela, Pekka. "Financial Crisis in Russia", (ed. Tuomas Komulainen, Liikka Korhonen), *Russian Crisis and its Effects*, 2000, p. 17-32.
- Şahin, Hüseyin. *Türkiye Ekonomisi*, 7. Basım, Ezgi Kitapevi Yayınları, Bursa 2002.
- Şişman, Mehmet. "Parasal Kriz Teorileri ve Gelişmekte Olan Ülkeler", *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 1, 2006, s. 15-35.
- Takım, Abdullah. "Küresel Krizin Türkiye'de Finansal Kesim Üzerindeki Etkileri", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 35, 2011, s. 337-352.
- Tanzi, Vito. "The Shadow Economy, It's Causes and Its Consequences", *Brazilian Institute of Ethics in Competition*, 2002, p. 1-16.
- Toprak, Metin. "Yükselen Piyasalarda Finansal Kriz", *Yeni Türkiye Dergisi Kriz Özel Sayısı II*, Cilt: 7, Sayı: 42, 2002, s. 854-889.
- Toprak, Metin; Nazım Çatalbaş. *Türkiye Ekonomisi*, 2. Basım, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2013.
- Tosuner, Ayhan. "Finansal Krizler ve Kırılganlık: Türkiye İçin Bir Erken Uyarı Sistemi Denemesi", *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 235, 2005, s. 42-61.

- Turan, Zübeyir. “Dünyadaki ve Türkiye’deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi”, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1, 2011, s. 56-80.
- Turgan, Erdem. “2008 Krizinin Avrupa Birliği Ülkelerine Etkisi ve Krizleri Önlemeye Yönelik Geliştirilen Mekanizmalar”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 1, 2013, s. 219-255.
- TÜSİAD, *Kayıt Dışı Ekonomi ve Sürdürülebilir Büyüme*, TÜSİAD Büyüme Stratejileri Dizisi, Ankara 2006.
- Ural, Mert. “Finansal Krizler ve Türkiye”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 1, 2003, s. 11-28.
- Us, Vuslat. “Kayıt Dışı Ekonomi Tahmini Yöntem Önerisi: Türkiye Örneği”, *Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni*, Sayı: 17, 2004, s. 1-50.
- Us, Vuslat. “Türkiye Ekonomisinde Kayıt Dışı Ekonomiyi Ölçmeye Yönelik Ampirik Çalışma: Elektrik Üretimi Yaklaşımı”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1, 2006, s. 95-111.
- Üzümcü, Adem; Mehmet Dikkaya. “Küresel Finans Krizinin Türkiye’nin Dış Ticareti Üzerindeki Etkileri: 2001 Krizi İle Bir Karşılaştırma”, (der. İrfan Kalaycı), *Finansal Kriz Yazıları*, (içinde) 2010, s. 273-314.
- Voyvoda, Ebru; Erinç Yeldan. “Türkiye Ekonomisi İçin Kriz Sonrası Alternatif Uyum Stratejileri”, *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 200, 2002, s. 18-28.
- Vuletin, Guillermo. “What is the Size of the Pie? Measuring the Informal Economy in Latin America and the Caribbean”, *Money Affairs*, Vol.: 21, No: 2, 2008, p. 161-192.
- Yavuz, Arif. “Küresel Kriz ve İstihdama Etkisi”, *Sosyal Siyaset Konferansları*, Sayı: 58, 2010, s. 1-32.
- Yay, Gülsün Gürkan. “1990’lı Yıllarda Finansal Krizler ve Türkiye Krizi”, *Yeni Türkiye Dergisi Kriz Özel Sayısı II*, Cilt: 7, Sayı: 42, 2002, s. 1234-1248.
- Yay, Turan; Gülsün Gürkan Yay; Ensar Yılmaz. *Küreselleşme Sürecinde Finansal Krizler ve Finansal Düzenlemeler*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 2001.
- Yendi, İrem. “Kayıt Dışı Ekonominin İktisadi Mali ve Kurumsal Nedenlerinin Analizi”, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 2011.
- Yetim, Sedat. *Türkiye’de Vergi Kaçakçılığı ve Kayıt Dışı Ekonomi*, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, İstanbul 1999.
- Yıldırım, Hüseyin. Türkiye’de 2001’den Günümüze Kayıt Dışı Ekonominin Sosyal Güvenlik Kurumu Açıkları Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi ve Değerlendirilmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2012, Gazi Üniversitesi, Ankara.

- Yılmaz, Gülay Akgül. “2000’li Yıllarda Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi”, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 33, Sayı: 2, 2012, s. 455-496.
- Yılmaz, Gülay Akgül. “Kayıt Dışı Ekonomi: Ulusal ve Küresel Boyutları ve Dinamiklerinin Analizi”, 19. Türkiye Maliye Sempozyumu, Antalya 2004, s. 15-50.
- Yılmaz, Gülay Akgül. *Kayıt Dışı Ekonomi ve Çözüm Yolları*, ISMMMO Yayınları, İstanbul 2006.
- Yılmaz, Ömer; Alaattin Kızıltan; Vedat Kaya. “İktisadi Kriz Kuramları, Finansal Küreselleşme ve Para Krizleri”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Sayı: 24, 2005, s. 77-96.
- Yiğidim, Arslan. “Doğu Asya’da Döviz Kuru Krizi ve IMF’nin Yaklaşımı”, *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 32, 1999, s. 87-96.
- Yüce, Gönül; Merter Akıncı; Ömer Yılmaz. “Türkiye Ekonomisinde Temel Ekonomik ve Finansal Göstergeler Bağlamında 2002 Öncesi ve Sonrası”, *Maliye Dergisi*, Sayı: 164, 2013, s. 183-207.
- Yücel, Fatih; Hüseyin Kalyoncu. “Finansal Krizlerin Öncü Göstergeleri ve Ülke Ekonomilerini Etkileme Kanalları: Türkiye Örneği”, *Maliye Dergisi*, Sayı: 159, 2010, s. 53-69.
- Yurdakul, Funda. “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi: Bir Model Denemesi”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 63, Sayı: 4, 2009, s. 205-221.
- Zelka, Mehmet. “Kriz, Ekonomik Gelişme ve Dış Ticaret”, *Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı II*, Cilt: 7, Sayı: 42, 2001, s. 973-984.

<<http://data.worldbank.org>> (13.07.2015).

<<http://www.bumko.gov.tr>> (25.07.2014).